

PROCEEDINGS BOOK

EL RUHA 6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

January 23-26, 2020

MARRAKECH, MOROCCO

ISBN -978-625-7954-33-4

Editors

Meltem ÖZSAN

Samira KHADHRAOUI ONTUNC

All rights of this book belong to IKSAD. Without permission can't be duplicate or copied. Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Issued: 05.02.2020

ISBN -978-625-7954-33-4

CONFERENCE PROCEEDINGS BOOK

EL RUHA 6th INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

January 23-26, 2020

MARRAKECH, MOROCCO

Institute Of Economic Development And Social Researches
Publications®

(The Licence Number of Pubicator: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

wwwgwww.iksad.com www.iksadkongre.org

**All rights of this book belongs to IK\$AD. Without
permission can't be duplicate or copied
Authors of chapters are responsible both ethically and
jurisdictionally**

iksad Publications - 2020©

Issued: 05.02.2020

EL RUHA
6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

CONFERENCE ID

TITLE

EL RUHA 5. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE - PLACE

January 23-26, 2020

MARRAKECH, MOROCCO

ORGANIZATION

İKSAD-INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND
SOCIAL RESEARCHES

HEAD OF CONFERENCE

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

GENERAL COORDINATOR

SAMIRA KHADHRAOUI ONTUNC

LANGUAGES

Turkish, English, French

PRESENTATION TYPE

Oral Presentation

NUMBER OF ACCEPTED PAPERS

38 papers

NUMBER OF REJECTED PAPERS

12 papers

EVALUATION PROCESS

All Applications Have Been Subjected to Double Blind Review Process.

INTERNATIONAL PARTICIPANTS & SPEAKERS

**Affendi ISMAIL
Mohd. Saufi ISMAIL
Khairul Anuar ISMAIL
Zainuri MUHAMMAD
Shahsuzan ZAKARIA
Latifah ABD MANAF
Musa MURSAQULİYEV
Səadət ƏLİYEV
Dr. Fatima Zohra ADDER
Dr. Mimouna ZITOUNI
Assoc. Prof. Vasył NAMONIUK
Öğr. Üyesi Samira MEMMEDOVA**

ORGANIZATION BOARD

Prof. Khaled Abdul Kader EL JUNDI

Dr. Mariam Sheddahi OLSSON

Dr. Ahmad Awad RASLAN

Dr. Anis BEN ALI

Mustafa Latif EMEK

Samira KHADHRAOUI ONTUNC

Abdellatif GARROURI

SCIENTIFIC & ADVISORY BOARD

Ahmad Sharif FAKHEER

Beirut University

Francesco Fatone

University of Verona

Dr. Zhihuan MENCHUANG

Renmin University of China

Dr. Anis BEN ALI

University of Tunis

Dr. Orhun Burak SOZEN

Gaziantep University

Dr. Guray ALPAR

Turkish Army

Dr. Didem ATIS

Sakarya University

Dr. Fethi DEMIR

Van Yuzuncu Yil University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI

Riyad King Abdullah University

Dr. Tamalika SULTANA

Dakka University of Bangladesh

Dr. Ludmila MEDVEDEVNA

Russian Academy of Sciences

Dr. Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU

Yalova University

...

EL RUHA

6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

Dr. Nilgün ÖZPOZAN
Erciyes University
Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Kyrgyz Economy University
Dr. Kenes JUSIPOV
Kazak Transportation Academy
Dr. Osman SİRKECİ
Giresun University
Dr. Kamuran Elbeyoğlu
Mersin University
Dr. Hoshi NAGATAMO
Asia University
Dr. Emine GÜNERİ
Erciyes University
Dr. Osman ALTAY
Beykent University
Dr. Esra KIZILAY
Erciyes University
Dr. Celal ASLAN
Van Yuzuncu Yıl University
Dr. Doğan KUTUKIZ
Muğla Sıtkı Koçman University
Dr. Aslı Saylan KIRMIZIGÜL
Erciyes University
Dr. Faruk TÜRK
Karamanoğlu Mehmetbey University

CONFERENCE GALLERY

CONFERENCE GALLERY

EL RUHA
6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

CONFERENCE GALLERY

EL RUHA
6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

CONFERENCE GALLERY

EL RUHA
6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

CONFERENCE GALLERY

EL RUHA
6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

CONFERENCE GALLERY

CONFERENCE GALLERY

EL RUHA
6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

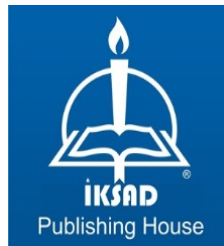
CONFERENCE PROGRAM

VENUE: Dellarosa Boutique Hôtel

ADDRESS: 5 avenue moulay el hassan - hivernage - marrakech - Morocco

www.dellarosa-marrakech.com

Participant Countries: Turkey, Azerbaijan, Algeria, Malaysia, Ukraine

- **ALL CONFERENCE PARTICIPANTS REQUESTED TO ATTEND THE OPENING SESSION**
- Registration desk opens at 09:00 and shall function till 17:00 pm.
- Please registrate at least an hour prior to your session
- Head of session are fully empowered in all matters related to the presentations, coffee-breaks and session.
- Certificates will be given by the session chair at the end of the session.
- In the congress program, requests such as location and time changes will not be taken into consideration.
- The names of the authors and titles of paper in the certificate will be printed as in the program.

- **CONFERENCE SCHEDULE**
- Day 1- 23.01.2020 Check in- netrowking
- Day 2- 24.01.2020 Regsitration, sessions all day long
- Day 3- 25. 01.2020 Marrakech City Tour
- Day 4- 26. 01.2020 free time- Check out

EL RUHA 6. INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

FRIDAY / 09.00-11.00

Auditorium-1, Session-1	Head of Session: Prof. Dr. Zeynep ÜSKÜL ENGİN
Res. Assist. Dr. Ender BÜYÜKÖZKARA	THE EDUCATIONAL AND POLITICAL FUNCTION OF PERFECT HUMAN BEING IN IBN AL-ARABI
Res. Assist. Dr. Ender BÜYÜKÖZKARA	PUTTING INTO WORDS AND SILENCE IN IBN AL-ARABI
Prof. Dr. Halil EKŞİ	ADAPTATION TO SIBLING'S DISABILITY SCALE: DEVELOPMENT AND INITIAL VALIDATION
Arş. Gör. Ezgi TEKGÜL	ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERLE YÜRÜTÜLEN MÜZİK ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA ZENGİNLEŞTİRME
Arş. Gör. Ezgi TEKGÜL	BİLİM VE SANAT MERKEZLERİNDE YÜRÜTÜLEN MÜZİK EĞİTİMİNİN İÇERİK VE UYGULANMASINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ (KAHRAMANMARAŞ BİLSEM ÖRNEĞİ)
Prof. Dr. Zeynep ÜSKÜL ENGİN	WOMEN'S SOCIAL POSITION DURING THE POST-TANZIMAT PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Hişyar KORKUSUZ	ORTADOĞU'DA OSMANLI SONRASI SÜREÇTE SİYASET LABİRENTİ VE PETROL STRATEJİLERİ
Prof. Dr. İbrahim AYDIN	DOĞU AKDENİZ'DE SONDAJ ÇALIŞMALARI VE TÜRKİYE
Doç. Dr. Rüştü ILGAR	KAZDAĞI VEJETASYONU, ENDEMİZM VE KORUMA
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYAS	OSMANLININ SON DÖNEMİNDE ÇOCUKLARA YÖNELİK YAYIMLANAN SÜRELİ YAYINLARIN EĞİTİMSEL YÖNÜ
Doç. Dr. Şir Muhammed DUALI	İSRAİL DEVLETİNİN KURULMASI SONRASI SOVYETLERİN YAHUDİ POLİTİKASI VE İSRAİL'E YÖNELİK YAHUDİ GÖÇÜ

FRIDAY / 11.00-13.00

Auditorium-1, Session-2	Head of Session: Prof. Dr. Nuri KAVAK
Öğr. Gör. Meltem ÖZSAN	AJUR TEKNİĞİNİN KULLANIM ALANLARI VE SÜSLEME OLARAK AJUR KULLANILARAK YAPILAN GİYSİ TASARIMLARI
Arş. Gör. Sema ÇAĞLAR	MODA TASARIMI SÜRECİNDE TASARIM BİLİŞ TÜRLERİNİN YERİ
Dr. Öğr. Üyesi Esra VAROL	
Doç. Dr. Nilay ERTÜRK	BAROK DÖNEMİ RESSAMLARINDAN REMBRANDT'A AIT ESERLERİN
Dr. Öğr. Üyesi Esra VAROL	GIYSI TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
Prof. Dr. Hasan KAPLAN	UNDERSTANDING THE CRISIS OF FAITH THROUGH THE CONCEPTS OF FITRAH AND FATRAH
Nihal İŞBİLEN	
Prof. Dr. Hasan KAPLAN	NASIL BAŞLIYORLAR? ALKOL VE MADDE BAĞIMLILIĞI
Prof. Dr. Nuri KAVAK	KIRIM TATAR AİLE YAPISINDA EŞLERİN HAK VE SORUMLULUKLARI (ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet OKUDAN	URFA'DA ASAYİŞ (1911-1914)
Prof. Dr. Mustafa TALAS	TOPLUMSAL TABAKALAŞMA FAKTÖRÜ OLARAK EĞİTİM VE KÜLTÜR

EL RUHA 6. INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

FRIDAY / 13.00-15.00

Auditorium-1, Session-3	Head of Session: Doç. Dr. Şir Muhammed DUALI
Affendi ISMAIL Mohd. Saufi ISMAIL Khairul Anuar ISMAIL Zainuri MUHAMMAD Shahsuzan ZAKARIA Latifah ABD MANAF	SUSTAINABLE SOLID WASTE MANAGEMENT GUIDELINES BASED ON ISLAMIC LEGAL MAXIMS IN MODERN ENVIRONMENTAL MANAGEMENT
Merve KOLDAMCA YILMAZ	A CONTEMPORARY SEMANTICAL ANALYSIS OF GREETINGS TO ANATOLIA BY DIDO SOTIRIYU
Merve KOLDAMCA YILMAZ	CHARACTERISTICS OF MODERN GREEK FROM ANCIENT GREEK TO THE PRESENT
Musa MURSAQULİYEV Səadət ƏLİYEV	GENERAL FEATURES OF THE KESHIKCHIDAG AND AVEY RESERVES
Dr. Fatima Zohra ADDER Dr. Mimouna ZITOUNI	ARE EFL STUDENTS OBLIGED TO USE THEIR L1 IN CLASSROOMS WHERE THEY ARE SUPPOSED TO SPEAK ONLY IN ENGLISH?
Assoc. Prof. Vasyl NAMONIUK	CAUSALITY BETWEEN FDI AND ECONOMIC GROWTH: CASE OF UKRAINE
Öğr. Üyesi Samira MEMMEDOVA	“SAADETNAME”DE YER ALAN POETİK-TASAVVUFİ HAŞİYELER
DUYGU CELAYIR	REFLECTION OF THE ASSUMPTION OF GOING CONCERN TO THE AUDIT REPORT: AN EVALUATION BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD ON AUDITING 570 (ISA 570)

TABLE OF CONTENTS

İBNÜ'L-ARABÎ'DE DİLE GETİRME VE SUSMA ENDER BÜYÜKÖZKARA	1
İBNÜ'L-ARABÎ'DE İNSAN-I KÂMİLİN EĞİTSEL VE SİYASAL İŞLEVİ ENDER BÜYÜKÖZKARA	20
ADAPTATION TO SIBLING'S DISABILITY SCALE: DEVELOPMENT AND INITIAL VALIDATION HALİL EKŞİ	37
ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERLE YÜRÜTÜLEN MÜZİK ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA ZENGİNLEŞTİRME EZGİ TEKGÜL NEZİHE ŞENTÜRK	38
BİLİM VE SANAT MERKEZLERİNDE YÜRÜTÜLEN MÜZİK EĞİTİMİNİN İÇERİK VE UYGULANMASINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ (KAHRAMANMARAŞ BİLSEM ÖRNEĞİ) EZGİ TEKGÜL NEZİHE ŞENTÜRK	40
WOMEN'S SOCIAL POSITION DURING THE POST-TANZIMAT PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE ZEYNEP ÜSKÜL ENGİN	41
ORTADOĞU'DA OSMANLI SONRASI SÜREÇTE SİYASET LABİRENTİ VE PETROL STRATEJİLERİ MEHMET HİŞYAR KORKUSUZ	42
DOĞU AKDENİZ'DE SONDAJ ÇALIŞMALARI VE TÜRKİYE İBRAHİM AYDIN	44
KAZDAĞI VEJETASYONU, ENDEMİZM VE KORUMA RÜŞTÜ ILGAR	47
OSMANLININ SON DÖNEMİNDE ÇOCUKLARA YÖNELİK YAYIMLANAN SÜRELİ YAYINLARIN EĞİTİMSEL YÖNÜ MEHMET AYAS	49
İSRAİL DEVLETİNİN KURULMASI SONRASI SOVYETLERİN YAHUDİ POLİTİKASI VE İSRAİL'E YÖNELİK YAHUDİ GÖÇÜ ŞİR MUHAMMED DUALI	52
AJUR TEKNİĞİNİN KULLANIM ALANLARI VE SÜSLEME OLARAK AJUR KULLANILARAK YAPILAN GİYSİ TASARIMLARI MELTEM ÖZSAN HATİCE HARMANKAYA	54
MODA TASARIMI SÜRECİNDE TASARIM BİLİŞ TÜRLERİNİN YERİ SEMA ÇAĞLAR ESRA VAROL	56
BAROK DÖNEMİ RESSAMLARINDAN REMBRANDT'A AİT ESERLERİN GİYSİ TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ NİLAY ERTÜRK ESRA VAROL	74

TABLE OF CONTENTS

REFLECTION OF THE ASSUMPTION OF GOING CONCERN TO THE AUDIT REPORT: AN EVALUATION BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD ON AUDITING 570 (ISA 570)	86
DUYGU CELAYIR	
UNDERSTANDING THE CRISIS OF FAITH THROUGH THE CONCEPTS OF FITRAH AND FATRAH	88
HASAN KAPLAN	
NASIL BAŞLIYORLAR? ALKOL VE MADDE BAĞIMLILIĞI	89
NİHÂL İŞBİLEN HASAN KAPLAN	
KIRIM TATAR AİLE YAPISINDA EŞLERİN HAK VE SORUMLULUKLARI (ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)	91
NURİ KAVAK	
URFA'DA ASAYİŞ (1911-1914)	100
MUHAMMET OKUDAN	
SUSTAINABLE SOLID WASTE MANAGEMENT GUIDELINES BASED ON ISLAMIC LEGAL MAXIMS IN MODERN ENVIRONMENTAL MANAGEMENT	102
AFFENDİ ISMAIL MOHD. SAUFİ ISMAIL KHAİRUL ANUAR ISMAIL ZAINURİ MUHAMMAD SHAHSUZAN ZAKARIA LATİFAH ABD MANAF	
A CONTEMPORARY SEMANTICAL ANALYSIS OF GREETINGS TO ANATOLIA BY DİDO SOTIRIYU	103
MERVE KOLDAMCA YILMAZ	
CHARACTERISTICS OF MODERN GREEK FROM ANCIENT GREEK TO THE PRESENT	105
MERVE KOLDAMCA YILMAZ	
KEŞİKÇİDAĞ VƏ AVEY QORUQLARININ ÜMUMİ CƏHƏTLƏRİ	107
MUSA MURSAQULİYEV SƏADƏT ƏLİYEVƏ	
ARE EFL STUDENTS OBLIGED TO USE THEIR L1 IN CLASSROOMS WHERE THEY ARE SUPPOSED TO SPEAK ONLY IN ENGLISH?	109
FATİMA ZOHRA ADDER MİMOUNA ZITOUNI	
TOPLUMSAL TABAKALAŞMA FAKTÖRÜ OLARAK EĞİTİM VE KÜLTÜR	110
MUSTAFA TALAS	
TÜRK ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ (1925-1939)	115
GÜLHAN SEYHUN	
ORTADOĞU'DA OSMANLI SONRASI SÜREÇTE SİYASET LABİRENTİ VE PETROL STRATEJİLERİ	122

TABLE OF CONTENTS

MEHMET HİŞYAR KORKUSUZ	
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TANZİMAT SONRASI KADININ TOPLUMSAL KONUMU*	146
ZEYNEP ÜSKÜL ENGİN	
REFLECTION OF THE ASSUMPTION OF GOING CONCERN TO THE AUDIT REPORT: AN EVALUATION BASED ON THE INTERNATIONAL STANDARD ON AUDITING 570 (ISA 570)	163
DR. DUYGU CELAYIR	

İBNÜ'L-ARABÎ'DE DİLE GETİRME VE SUSMA¹

PUTTING INTO WORDS AND SILENCE IN IBN AL-ARABI

Ender BÜYÜKÖZKARA
Sakarya Üniversitesi

Özet

Tasavvufun kâl değil, hâl ilmi olduğu sıklıkla ifade edilir. Bu tespitle suskunluk vurgusu ön planda olmakla birlikte pek çok mutasavvıf, görüşlerini sohbetlerinde veya eserlerinde aktarmaktan geri kalmamıştır. Böylece hayli geniş bir tasavvuf literatürü oluşmuştur. Bu çalışmanın konusunu, söz konusu literatüre büyük bir katkı sağlamış olan, 13.yy.'ın önde gelen mutasavvıflarından Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin dile getirme ve susma konusuyla bağlantılı görüşlerinin analizi teşkil eder. Bu analiz, dile getirilene ilişkin şu üç temel soru ekseninde yapılmaya çalışılmıştır: (1) Ne dile getirilir? (2) Nasıl dile getirilir? (3) Niçin dile getirilir?

İbnü'l-Arabî'nin görüşleri incelendiğinde, neyin dile getirildiğine dair soru şu şekilde yanıtlanabilir: ilahî sırların bilgisi. Bu bilgi Allah'ın öğreticiliğine bağlı olan ve nazarî aklın sınırları ötesinde bulunan vehbî bilgidir. Ortaya çıkması için, kişinin ilahî tecelliye mazhar olan kalbini her tür teorik ilgiden arındırması ve ibadet ve zikir gibi uygulamalarla ahlakî bir hazırlık yapması gerekir. Bahsi geçen bilginin edinilme aşamasında olduğu gibi ifade aşamasında da Allah'a bağlılık söz konusudur. İbnü'l-Arabî ilka-i rabbanî ve imla-i ilâhî çerçevesinde görüşlerini yazmaktadır; başka bir deyişle, nelerin ne sırada ve ne şekilde yazılacağı Allah tarafından belirlenmektedir. Öte yandan, yazılanlarda çok uzun açıklamalar, detaylı akıl yürütmeler ve kapsamlı analizler yer almaz. İşaret etme, özetleme ve lafı kısa tutmayla yetinilir. Bunun en temel nedeni dile getirilenin ilahî sırlar bilgisine tekabül etmesidir; zira sırların tüm yönleriyle dile getirilmesi imkânsız olduğu gibi uygun da değildir. Bu çerçevede İbnü'l-Arabî dilin yetersizliğinden ve susmanın üstünlüğünden bahsetmektedir. Ne var ki bu durum sırların kimi erekler için dile getirilmesine engel olacak nitelikte değildir. Söz konusu ereklerin başında muhataplara bilgi aktarımı ve onlarda bilginin ortaya çıkması sürecine katkıda bulunmak gelir. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine bakıldığında bilgi edinmenin nihaî erek olmadığı açıkça görülür. Onun için esas önemli olan, bilgiden ziyade tesis edilmek istenen ahlaktır. Şu hâlde sırları dile getirmenin temelinde muhatabın ahlakî gelişimine katkıda bulunmak yatmaktadır. Bu bağlamda dile getirme ediminde irşat maksadının ön planda olduğu söylenebilir.

1

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Arabî, dile getirme, susma, bilgi, ahlak

¹ Bu çalışma, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî Ekseninde Ahlakın Ontik Temeli Üzerine Bir İnceleme* başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır (Büyükozkara 2018).

Abstract

It is often expressed that Sufism is not knowledge of words, but is knowledge of states. Although emphasis on silence is at the forefront in this determination, many Sufis do not fail to convey their views in their talks or works. Hence, a pretty wide Sufism literature is constituted. The subject of this paper is the analysis of the views of Muhyiddin Ibn al-Arabi, who makes a great contribution to the aforesaid literature, and is one of the eminent Sufis in the 13th century, connected with the topic of putting into word and silence. This analysis is tried to be made in line of these three main questions related to the thing that is put into words: (1) What is put into words (2) How is it put into words? (3) Why is it put into words?

When Ibn al-Arabi's views are examined, the question related to what is put into words can be answered as follows: the knowledge of divine secrets. This knowledge is innate knowledge, which depends on instructiveness of Allah and is beyond the limits of theoretical reason. For its emergence, one has to purify his or her heart, which is the place of divine appearance, from any kind of theoretical concern, and make a moral preparation by practices such as worship and dhikr. As at the stage of the achievement of the knowledge abovementioned, there is also dependence on Allah at the stage of its expression of this knowledge. Ibn al-Arabi writes his views pursuant to divine revelation and divine dictation; in other words, what will be written and in what order and how they will be written is determined by Allah. On the other hand, there are not very long explanations, detailed reasoning, and comprehensive analyses in the writings. It is contented with pointing, summarizing, and speaking briefly. The main reason of this situation is that what is put into words corresponds to the knowledge of divine secrets; for putting the secrets into words entirely is both impossible and inappropriate. In this context, Ibn al-Arabi speaks of the lack of language and the superiority of silence. However, this situation is not in such a way as to preclude the secrets from being put into words for the sake of some ends. Transfer of knowledge to the people spoken to and making contribution to the process of emergence of knowledge in them are the leading amongst the ends mentioned. Nevertheless, when Ibn al-Arabi's views are considered, it is clearly seen that getting information is not the final end. The more important thing for him is the morals, which are desired to be established, rather than knowledge. So then, making contribution to the moral development of the person spoken to, lies at the bottom of putting secrets into words. In this context, it can be said that guidance purpose is at the forefront in terms of act of putting into words.

Keywords: Ibn al-Arabi, putting into words, silence, knowledge, morals

GİRİŞ

Elsefe, bilim, sanat vb. disiplinlerde karşılaşılan tanımlama problemi, tasavvuf alanında da mevcuttur. “Tasavvuf nedir?” sorusunun her yerde, her zaman ve herkes

için geçerli olacak bir şekilde yanıtlanması mümkün görünmez.² Bununla birlikte tasavvufu tanımlama girişimleri her daim mevcudiyetini muhafaza etmekte olup bunlar arasında yer alan şu ifade büyük bir önemi haizdir: Tasavvuf kâl ilmi değil, hâl ilmidir.³ Her ne kadar bu yargı; efradını cami, ağyarını mâni bir tarif mesabesinde değilse de tasavvufun özüne ilişkin temel bir niteliği vazetmektedir: Tasavvuf; kavramlara, söze, sözcüklere dayalı zihinsel işlemler vasıtasıyla üretilen bilgiler toplamı olmayıp güzel-iyi huylarla hâllenme vasıtasıyla varit olan bilgileri ve bu bilgilerle yaşamayı ve yaşatmayı ihtiva eder.

İlginçtir ki sözsüzlüğe karşı bu özsel meyle rağmen mutasavvıflar müellifi oldukları sayısız eserle literatüre niceliksel açıdan çok büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu çerçevede şu tarz sorular tabiatıyla akla gelir: Mutasavvıflar niçin sahip oldukları bilgileri çokça dile getirmişler, sözcüklere aktarmışlardır? Onların nazarında dile getirme ne anlam ifade eder, neye yarar? Bu çalışmada, mezkûr sorular ve benzerleri velut yazarlar listesinin başında gelen, Endülüslü meşhur sufi Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin⁴ (1165-1240) görüşleri çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca kimi yerlerde, İbnü'l-Arabî'nin en önde gelen talebesi olan ve onun görüşlerini tasavvufî bir metafizik şeklinde ortaya koyan Sadreddin Konevî'ye (1209-1274) de müracaat edilecektir. Söz konusu incelemenin nasıl bir plan dâhilinde yürütüleceğini belirleme adına öncelikle dil ve dile getirmeyle ilgili kimi saptamalarda bulunmak isabetli olacaktır.

“Herhangi bir niyetin açığa vurulmasına, dolayısıyla bir zihinden bir başka zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi (...)” (Batuhan ve Grünberg 1970, 9) şeklinde tarif edilebilecek olan dil; en geniş anlamıyla her tür iletişim dizgesini ihtiva etmekte ve bu çerçevede mors alfabesi, trafik işaretleri, matematiksel ve mantıksal simgeler, jest ve mimikler veya hayvanların haberleşme biçimleri dahi dilin kapsamında yer almaktadır (Altınörs 2003, 16-17). İşlevi bakımından ele alındığında ise dilin birkaç fonksiyonu yerine getirdiği görülür. Altınörs bildirici, anlatıcı, buyurucu ve edimsel olmak üzere dört işlevi birbirlerinden ayırt eder. Bunların başında dilin bildirici işlevi gelir ki haber verme anlamını taşır. Anlatıcı işlev ise bir öykü veya romanda görüldüğü üzere öyküleme işine tekabül eder. Bir diğer işlev buyurucu işlevdir. Bu işlev emir, komut veya yasaklar gibi dilsel ifadeler aracılığıyla yerine getirilir. Dilin edimsel işlevi ise kendileri vasıtasıyla söz verme, yemin etme, bir bebeğe ad verme gibi edimler gerçekleştirilen sözcelemelerle ilgilidir. Kişi bu türden bir sözce ürettiği zaman aynı anda bir edimde de bulunur (Altınörs 2003, 18-9).⁵ Batuhan ve Grünberg ise kısmen yukarıdaki taksime benzer bir biçimde dilin bildirme görevi ile bildirsel olmayan görevlerini tefrik ederler ve ikinci gruptakileri dilin belirtme görevi, yaptırma görevi, törensel görevi ve eylemsel görevi olmak üzere dörde ayırırlar. Bildirme görevi inanç, tahmin veya bilgilerin iletilmesi işine tekabül ederken belirtme görevinin amacı duyguların ifade edilmesidir. Dilin

² Konuyla ilgili nispeten geniş perspektifli bir inceleme için Annemarie Schimmel'in *Mystical Dimensions of Islam*'ına bakılabilir (Schimmel 2012, 21-41). Yine bu konuda bkz.: (Öngören 2011, 119-20).

³ Söz konusu ifadeyle ilgili olarak bkz.: (Uludağ 2002, 7; Demirci 1997, 217).

⁴ İbnü'l-Arabî'nin eserleri hakkında bilgi için bkz.: (Kılıç 1999, 514-5; 2011, 47-76; Uludağ 1995, 61-91; Tahir 2011, 39-57; Nasr 1985, 109-12; Yahya 1964).

⁵ Koç ifade türleri (önerme, dile getirme, emir ve eylem belirtici ifade) üzerinden bu işlevleri işaret eder (Koç 2013, 24-5).

yaptırma görevi ise başta buyruklar vasıtasıyla olmak üzere insanların davranış ve eylemlerini etkilemeyi imlemektedir. Dilin törensel görevine gelince “Günaydın!”, “Nasılsınız” gibi deyimler aracılığıyla beşerî münasebetlerin tesisi ön plandadır. Eylemsel görev ise “söz vermek”, “kabul etmek” gibi performatif deyimler vasıtasıyla eylemde bulunulmasıyla alakalıdır (Batuhan ve Grünberg 1970, 10-2).

Yukarıda bahsi geçen işlev ve görevlere bakıldığında bu fonksiyon ve görevlerin dilin zahirî yönüne yani dile getirilen ifadelerin içeriğine göre şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede dilin daha ziyade bir aktarım aracı olarak ele alındığı söylenebilir. Nitekim haber verme, bildirme, öyküleme, belirtme, buyurma, yaptırma ve törensel deyimlerle ilişkilerin tesis edilmesi faaliyetlerinde muhataba bir aktarımda bulunulduğu açıktır. Bir sözce üretirken aynı anda bir edimin, eylemin gerçekleştirildiği durumlara gelince şöyle bir durum söz konusudur: Her ne kadar dile getiren kişi dile getirmenin yanı sıra ayrıca bir edimde bulunuyorsa da muhatabına bir şeyler aktarmaktan da geri kalmaz. Mesela, “Vallahi vazoyu ben kırmadım!” ifadesiyle kişi muhatabına vazoyu kıran kişinin kendisi olmadığını ve bu konuda Allah’ın adı üstüne yemin ettiğini aktarır.

Dilin zahirî yönüne ait sözü edilen aktarım olgusundan hareketle dilin salt bir aktarım aracı konumuna indirgenmesi, onun batını itibarıyla haiz olduğu, bir şey meydana getirme talebini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Örneğin, bir alışveriş listesini hazırlayan kişi kendisine veya bir başkasına, alınması gerekli olan/görülen malzemeleri bildirir, aktarır. Ancak bu aktarım özünde bir şey meydana getirmeye yönelik bir faaliyettir: kâğıda dökülen harfler, alışveriş eyleminin listede yer alan bildirim doğrultusunda meydana getirilmesini talep etmektedir. Keza, “Vallahi vazoyu ben kırmadım!” cümlesi vasıtasıyla dinleyende inanmanın vuku bulması talep edilirken bir buyruk içeren ifade ise ifade edilenin yapılması veya yapılmamasını talep etmeye karşılık gelir. Yine “Merhaba!” diyen biri müspet yönde bir beşerî münasebeti husule getirmeyi amaçlar. Haber verme, bildirme, öyküleme ve belirtme faaliyetleri neticesinde dile getirilen hususlara gelince bunların hitap edilenin düşünce, duygu ve eylemlerinde bir değişiklik oluşturma talebinin dışavurumları⁶ şeklinde mütalaa edilmeleri mümkündür.⁷

Tüm dile getirmelerin sahip olduğu bu meydana getirme talebi, şöyle bir soru akla getirir: Talepteki ortaklığa rağmen tesirdeki farklılık nereden kaynaklanır? Sorunun yanıtı ilahî kelam konusuyla yakından alakalı olup ilahî kelamın çok özel statüsünü gözler önüne sermeye aracılık eder. Bu konuya daha sonra değinmek üzere mezkûr soru şu şekilde yanıtlanabilir: Dile getirenin kim, dile getirilenin ne, dile getirmenin

⁶ Batuhan ve Grünberg de benzer bir biçimde dilin etkileme amacıyla kullanılmasından bahsetmekte ve dille etkilenenin duygular, düşünceler ve davranışlar olmak üzere üç temel hedefi haiz olduğunu belirtmektedirler (Batuhan ve Grünberg 1970, 24).

⁷ Bu noktada birkaç hususun altını çizmek gerekir: Dile getirişlerdeki meydana getirme talebi, matlubun tezahürünü şart kılmaz; sözün meydana getirmek istediği şey gerçekleşsin ya da -hiçbir surette veya tam olarak istendiği biçimde- gerçekleşmesin sözün özündeki meydana getirme talebi ortadan kalkmaz. Keza, matlub eylemin müspet veya menfî olması da bu yönüyle sözü etkilemez: “At şunu dışarı!” demek ile “Bir bardak çay alabilir miyim?” demek arasında bu açıdan bir fark yoktur. Başka bir ifadeyle “savaşı kesen söz” ile “başı kestiren söz” arasındaki farklılık; zahiri aktarımların içeriğinde yatmakta olup, batını meydana getirme arzularından kaynaklanmaz. Öte yandan meydana getirilmek istenenler sadece duyumsanabilir nitelikte fiillerden ibaret değildir, bir duygu uyandırmak veya bir hatırayı canlandırmak da pekâlâ talep edilebilir meydana getirmeler arasındadır.

nasıl, meydana getirilmek istenenin ne, dile getirilenin kim, dile getirmenin ne zaman ve nerede olduğuna göre sözün tesiri değişkenlik gösterir.

Şayet dile getirmeyle ilgili olarak yukarıda söylenenlerde bir isabet payı mevcutsa, İbnü'l-Arabî'nin görüşleri doğrultusunda dile getirmenin ne ifade ettiğine dair incelemeyi şöyle bir plan dâhilinde yürütmek yerinde olacaktır: Dile getirenlerin ne dile getirdikleriyle başlanacak, akabinde nasıl dile getirdikleri konusuna geçilecek ve nihayetinde neyi meydana getirmeye talip oldukları irdelenecektir. Başka türlü söylenecek olursa tasavvuf alanında (1) “ne dile getirilir?”, (2) “nasıl dile getirilir?” ve (3) “niçin dile getirilir?” sorularına yanıt verilmeye çalışılacaktır.⁸

HAKİKAT BİLGİSİ: İLAHÎ-SİRRÎ BİLGİLER

Kelam, felsefe, tasavvuf gibi disiplinlerle meşgul olup hakkın peşinde olan herkes, alanına ilişkin bir kelam sarf ettiği veya kaleme aldığı vakit hakikati dile getirme iddiasındadır. İbnü'l-Arabî de böyle kimselerden biri olarak hakikat bildiği şeyleri dile getirmek durumundadır. Bununla birlikte “hakikati dile getirme” nosyonu hayli genel olup daha belirgin olarak ifade edilmesi lazım gelir. Başka bir deyişle, hakikat iddiasında bulunan kail ve kâtiplerin hakikat bildikleri şeyler çeşitlilik arz eder ve dolayısıyla böyle bir iddia sahibinin düşünce dünyasında hakikat olarak bilinen şeyin hassaten neye tekabül ettiği belirlenmelidir.

Varlık alanına çıkmış şeyler çeşitli niteliklere bürünmüş olsa da bu nitelikleri şeylere atfetmek hakikate tekabül etmez. Hakikat her şeyin Allah'a ait olduğunun bilinmesini gerektirir. İbnü'l-Arabî bu bakış açısından hareketle hakikati şöyle tarif eder: “Hakikat, niteliklerinin eserlerini kendinden olumsuzlamandır. Bu ise, seninle, senden ve sendeki failin -sen değil- O olmasını bilmekle gerçekleşir. (...)” (İbn Arabî 2008b, 423). Niteliklerin eserlerinin kişiden olumsuzlanmasının nedeni, kulun niteliğinin Hakk'ın aynı olmasıdır. Böyle olunca fail de O'ndan başkası olamaz; zira varlıktaki her hareket ve sükûnet ilahî kaynaklı olup her bir hareket Hakk'ın elindedir (İbn Arabî 2008b, 424).

Yukarıda aktarılanlar çerçevesinde İbnü'l-Arabî'nin hakikati varlıktaki birlik yönünden ele aldığı görülür. Söz konusu birici bakış açısının bir başka ifadesi, şu satırlarda yer alır: “Hakikatin bir yönü de, Hakkın varlığın kendisi olmasıdır. O, var olanların niteliği olduğu için, niteliklere sahip olmakla nitelenendir. (...)” (İbn Arabî 2008b, 425). Buna göre hakikatin, Hakk'ın varlığın kendisi olmasından ötürü, her niteliğin ardındaki Hakk'a karşılık geldiği söylenebilir. Ne var ki bu durum bir şeyin hakikatinden ve hakikatlerden bahsedilmesine engel değildir. Başka bir deyişle çokluk reddedilmeyip çokluktaki birlik anlaşılımaya çalışılır:

(...) Hakikat, ilahlığın mutlak birliğini verse bile, ilahlıkta nispetleri de verir. Öyleyse sen, Bir'in birliğini değil, çokluğun birliğini ispat edebilirsin. Çünkü Bir'in birliği, kendiliğiyle açıktır. Çokluğun birliği ise, ulaşılması güç bir şeydir ve her teorik güç sahibi kendisini

⁸ “Dile getirilenlerin kimler olduğu” konusuna yeri geldiğinde değinilecektir. Dile getirmenin ne zaman ve nerede olmasına gelince şunlar söylenebilir: Geneline mutasavvıflar ve özelinde İbnü'l-Arabî yaşadıkları dönemde dersler, sohbetler gibi bulundukları çeşitli ortamlarda ve dahi kaleme aldıkları eserlerinde sözlerini söylemişlerdir. Öte yandan eserleri sayesinde ve görüşlerinin insanlar arasında yayılması neticesinde kelimaları yaşadıkları dönemin çok ötesine ulaşmıştır.

algılayamaz. Öyleyse hakikati -ki çokluğun birliğidir- herkes anlayamaz
(İbn Arabî 2008b, 424).

Görüldüğü üzere hakikat kişinin niteliklerin eserlerinden olumsuzlanması, Hakk'ın varlığın kendisi olması ve çokluğun birliği yönünden ele alınmaktadır. Ne var ki her üç durumda da hakikate ilişkin bilgi merkezde yer almakta, hakikate ilişkin bilgi dile getirilmektedir. Bu noktada ise tabiatıyla şöyle bir soruyla karşılaşılır: Hakikate ilişkin bilgi ne tür bir bilgidir?

İbnü'l-Arabî *Risâletü'l-Futûhâtü'l-Mekkiyyeti fî Marifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyyeti ve'l-Memlukiyye (Mulkiyye)* adını verdiği eserinin başlangıç kısmında, bu kitabını “veli/dost” (ولي) tabiriyle andığı şahıs⁹ ile arkadaşı, yoldaşı (رفیق) Abdullah Bedr El-Habeşî El-Yemenî başta olmak üzere tüm samimî dost, muhakkik sufilere (لکل صاحب صفي، ومحقق صفي) edindiği bilgileri bildirmek maksadıyla yazdığını belirtir. İlerleyen satırlarda ise bu bilgileri ilahî-sırrî bilgiler (العلوم الإلهية الأسرارية) olarak tavsif eder (İbn Arabî 1985a, 70-4; 2006a, 34-6) ve eserinin dördüncü kısmının başlarında, kitapta yazılı olan şeyleri Kâbe'de bulunduğu sırada karşılaştığı, bir genç suretine bürünmüş olan ruhanî bir varlığın yaratılışından aldığını işaret eder (İbn Arabî 2006a, 125-9). İbnü'l-Arabî'nin en meşhur eserlerinden biri olan *Fusûsu'l-Hikem*'in yazılış öyküsünde ise eserin aslında müellifine ait olmadığı çok daha açık bir biçimde dile getirir. İbnü'l-Arabî kitabın giriş kısmında, Şam'da kendisine gösterilen bir rüyada Hz. Muhammed'in bu kitabı kendisine insanlara ulaştırması için verdiğini ve herhangi bir değişiklikte bulunmamak için niyetini tüm nefsanî amaçlardan temizleyerek verileni olduğu gibi kaleme aldığını belirtir (İbnü'l-Arabî 2008, 19).

6

Yukarıda belirtilen hususlar ışığında, İbnü'l-Arabî açısından hakikate ilişkin bilginin ne ifade ettiğine yönelik soruya “ilahî sırların bilgisi” şeklinde bir yanıt verilebilir. Söz konusu edilen ilahîlik vasfı kesbî bilgi-vehbî bilgi ayrımından kaynaklanır. Şöyle ki kesbî bilgi kişinin kendi çabasıyla ürettiği bilgiye tekabül etmekte iken vehbî bilgi Allah tarafından verilen bilgidir. İlahî sırların bilgisi ise tabiatıyla ikinci türe girer. Zira bu tür bilgi, Allah'ın insanlara ilham ettiği (الهم)، - ilham ederek- öğrettiği (علم) bilgidir (İbn Arabî 1985a, 235; 1985b, 103; 2006a, 140, 264). Başka bir deyişle ledünnî bilgidir (العلم اللدني) (İbn Arabî 1985a, 352; 2006a, 221).

“İlahî sırların bilgisi” tabirinde yer alan “sırlar” kelimesine gelince söz konusu sırların Allah'ın kelime ve hikmetlerine müteallik olduğu görülür. Zira İbnü'l-Arabî'ye göre Allah, kelimelerinin ve hikmetlerinin görünmez sırlarını açıklar, öğretir (İbn Arabî 2006a, 214, 233). Buradan hareketle hakikate ilişkin bilgilerin, ilahî kelime ve hikmetlerin sırlarına dair bilgilere karşılık geldiği ifade edilebilir. Bu bilgileri sır kılan görünmezlik vasfı ise ilahî bilgilerin O'nun gaybına müteallik tecelliler olmasıyla irtibatlıdır:

⁹ Claude Addas'nın da belirttiği üzere “veli/dost” tabiriyle anılan kişi Şeyh Ebu Muhammed Abdülaziz el-Mehdevî'dir (Addas 2010, 152, 157; İbn Arabî 2006a, 274).

(...) Bu (ilâhî)¹⁰ ilimler [هذه علوم]¹¹, fikir ve nazar [فكر ونظر]¹² ürünü olsaydı, hiç kuşkusuz insan en kısa sürede onları öğrenirdi. Fakat onlar, kulun kalbine peş peşe gelen Hakkın tecellileri [موارد الحق] ve onun saygın ruhlarıdır [أرواحه البررة]¹³. Bunlar Hakkın gaybının âleminden “Kendi katından bir rahmet ile” ve ‘Kendi katından olan bilgi [علمه الذي من لدنه]’ ile kula iner (İbn Arabî 2006a, 153; İbn Arabî 1985a, 255-6).

Yukarıdaki pasajda zikredilen, fikir ve nazar ürünleri ile kalbe gelen tecelliler yani mevarit arasındaki farklılık ilahî-sırrî bilginin mahiyetini anlama hususunda büyük katkı sağlar. Açıktır ki bu tecelliler fikir ve nazar ürünü değildir. Akıl ile fikir ve nazar arasındaki bağ göz önünde bulundurulduğunda ilahî bilgilerin aklın dışında bir kaynağa ihtiyaç duyduğu sonucu hâsıl olur. Diğer bir ifadeyle bu bilgiler kişinin aklı aracılığıyla edinebileceği türden kesbî bilgiler değildir. Bu bilgiler için gerekli kaynak kalptir, daha doğrusu kalbi besleyen keşiftir. Ne var ki asıl kaynak kalp veya keşif de değildir. Zira asıl olan şey, Allah’ın ilham ederek kullarına sırları öğretmesi, onların kalplerine gaybından tecellileri indirmesidir.

Bu noktada iki hususa temas etmek gerekir. İlk, İbnü’l-Arabî epistemolojisinde fikir ve nazarla sınırlı kalan aklın eleştirilmesine rağmen bir tür irrasyonist keşifçiliğin ileri sürülmesi söz konusu değildir. Bunun yerine sınırlı akıl seviyesinden kurtularak üst seviyede akla yani akl-ı selime ulaşılması esastır. Diğer hususa gelince Allah’ın öğreticiliği göz önünde bulundurularak insanın pasif bir özne olarak addolunduğu zannına kapılmamak gerekir. Zira İbnü’l-Arabî’ye göre bir kişi kalbini keşfe hazır hâle getirebilmek için ilmen ve ahlaken arındırmakla mükellef olup bunun

¹⁰ Doğrudan alıntılarda parantez içerisinde yer alan ifadeler, aktarılan metne aittir.

¹¹ Doğrudan alıntılarda köşeli parantez içerisinde yer alan ifadeler, aksi belirtilmedikçe tarafımdan eklenmiştir.

¹² Demirli “فكر ونظر” tabirini “teorik düşünce ve tefekkür” ile karşılamaktadır.

¹³ Kalbe varit olan ilahî bilgilerin “ruhlar” şeklinde ifade edilmesine şöyle bir açıklama getirilebilir: Rızıklar maddî ve ruhî olmak üzere ikiye ayrılır. Besin maddeleri ilk türün, bilgiler ise ikincisinin örnekleridir (İbnü’l-Arabî 2008, 145). Buna göre bilgilerin ruhî yani ruha ilişkin oldukları aşikârdır. Bu çerçevede bilgiler ruhların gıdaları olarak addolunur (İbn Arabî ve Konuk 2013, 344, 350, 352-3). Başka bir ifadeyle ruhların nimeti bilgiler ve mükâşefattır (İbn Arabî ve Konuk 2013, 183). Açık ki bu durum kalbe varit olan ilahî bilgilerin ruhlar olarak ifade edilmesinden farklılık arz eder. Bununla birlikte aralarında bir ilgi kurulabilir. Şöyle ki gıdanın gıdalanana tesir edebilmesi için aralarında benzerlik olmalıdır ve dolayısıyla ruhların gıdası olan bilgiler de ruhlara karşılık gelir. Şu hâlde ruhların ruhlarla gıdalanması gibi bir netice hâsıl olmaktadır. Ancak burada anlamsız bir durumun varolduğu düşünülmemelidir; zira gıdalanın ruhlar ile gıdaları konumunda olan ruhlar benzer olmakla birlikte aynı değildir. Nitekim bir yerde hayvanî, hayalî, fikrî, aklî ve kutsî olmak üzere beş tür ruhtan bahsedilir (İbn Arabî 2006a, 218). Başka bir deyişle ruhun farklı mertebelerdeki görünüşleri söz konusudur. Öte yandan çeşitli yerlerde Allah’ın insanları yani onların kalplerini kendi katından bir ruh ile, ruhlar ile veya Ruhü’l-Kuds ile desteklemesine yönelik ifadeler de mevcuttur (İbnü’l-Arabî 2008, 171; İbn Arabî 2006a, 183, 188-90, 197). Buradan hareketle gıdalanın ruhlar ile gıdaları olan ruhlar arasında aracı olan ruhların da varolduğu düşünülebilir. Nitekim Konevî’nin nübüvvetin izahı bağlamında vahiy ve ulvî bilgileri ilka eden ruhlardan bahsetmesi de buna kaynaklık eder. İlgili yerde “vahiy ve ilka melekleri” tabirinin de kullanılması (Konevî 2009a, 381), söz konusu aracı ruhların meleklerle tekabül ettiği yönünde bir tespiti mümkün kılar.

akabinde Allah ona ilahî sırların bilgisini öğretebilir. Dolayısıyla insanın bilgi edinme sürecinde bir noktaya kadar aktif olduğu ifade edilebilir.¹⁴

HAKİKATİN İFADESİ: İLAHÎ-SIRRÎ BİLGİLERİN DİLE GETİRİLİŞİ

İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinden hareketle tasavvuf alanında neyin dile getirildiğine ilişkin yukarıda sunulan incelemeden sonra, başta belirtilen genel plan uyarınca, dile getirilen hakikatin nasıl dile getirildiği sorusu yanıtlanmayı beklemektedir.

Hatırlanacağı üzere İbnü'l-Arabî yazdıklarının ilahî kaynaklı olduğuna dair ifadelerde bulunur. Bu çerçevede aşağıdaki satırlarda söz konusu telif tarzını çok açık biçimde gözler önüne serer:

(...) Bütün bunları söz verdiğim Rabbimin emriyle yaptım. Dolayısıyla, sadece izinle konuştuğum gibi benim için belirlenmiş sınırdan da duracağım.

Bu ve diğer eserlerimiz, başka teliflere benzemediği gibi biz de onları yazarken başka yazarlar gibi hareket etmeyiz. Her yazar, seçiminde zorunlu olsa bile, kendi seçimine göre veya özellikle kendisini teşvik eden ve yönlendiren bilginin etkisi altında yazar. Böylece dilediğini yazar dilemediğini yazmaz. Ya da bilginin verdiği şeyi veya hakikatini ortaya koyuncaya kadar incelemiş olduğu bahsin kendisini zorunlu kıldığı şeyi yazar.

Biz ise kitaplarımızı yazarken böyle değiliz. Bizim eserlerimiz, ilâhî mertebenin kapısına bağlanmış kalplerdir. Kapının açılmasını gözetler ve her türlü bilgiden soyutlanmış muhtaç bir halde bekler. Bilincini yitirdiği için, o makamda iken bir şeyden sorulsa sorulanı duymaz. Perdenin ardından bir şey kendisine parıldarsa süratle ona bağlanmaya koşar ve kendisine tanımlandığı duruma göre onu algılar. Binaenaleyh bazen bir şey, adette, düşüncede, teorik akılda ve zâhir bilgi ve bilginlerin kabul ettiği ilişkinin gerektirmediği kendi türdeşi olmayan bir şeye bağlanır. Hâlbuki bunun nedeni sadece keşif ehlinin farkına vardığı gizli bir ilişkidir. (...)

Artık bana aktarılan şeyi yazma izni verilmiştir. Emre uymaktan başka çare yok (İbn Arabî 2006a, 159-60).

Konevî de benzer şekilde ilm-i ilahî hakkında yazmanın önceden bir düşünme ve sonradan tefekkür ve uğraşma ile gerçekleşmediğini, dolayısıyla kendisinin ilahî meşiyetin takdirine ve Kalem'in hükmüne göre yazdığını belirtir (Konevî 2009b, 11). Bu bağlamda İbnü'l-Arabî -ve dahi Konevî'nin- telif biçiminin yapı taşları şu şekilde sıralanabilir:

a) Yazar pasif konumda olup emir sahibinin yani Allah'ın kalemi konumundadır. Buna binaen Allah'ın emriyle, izniyle veya bereketiyle konuşmadan bahsedilir (İbn Arabî 2006a, 161; İbn Arabî ve Konuk 2013, 67; Konevî 2009b, 88).

¹⁴ Gerek akıl-keşif ilişkisi bağlamında akıl eleştirisi gerek Allah'ın öğreticiliği konusu, hayli kapsamlı olup bunlara ilişkin tafsilatlı açıklamada bulunmak bu çalışmanın hacmini aşar niteliktedir. Konuyla ilgili bir izah için bkz.: Büyüközkara 2018, 24-40.

b) Yazma işi emre binaen gerçekleştirilir. Diğer bir tabirle neden yazma faaliyetinde bulunulduğu sorusu, “Allah emrettiği için” şeklinde yanıtlanacaktır.

c) Neyin yazılacağını Allah belirler.

d) Yazılacakların nasıl yazılacağını Allah belirler.

Yukarıdaki dört maddede belirtilen hususlar, hakikatin nasıl dile getirildiğine dair soruyu genel manada yanıtlar. Buna göre tüm yönleriyle Allah’ın belirlediği bir yazım tarzı söz konusu olup yazar adeta Allah’ın kâtibi mesabesinde. Bu durum ise yazarın yazdıklarına kendisinden bir şey katmadığı anlamına gelir. Nitekim daha önce belirtildiği üzere İbnü’l-Arabî *Fusûsu’l-Hikem*’i rüyasında Hz. Peygamber’den aldığını ve onu nefesine ait hiçbir şey katmayarak yazdığını açıkça ifade eder. Bu durum ise özelinde İbnü’l-Arabî ve genelinde böyle bir telif metoduna sahip sufilerin Hz. Muhammed’e benzer olduğu anlamını taşır. Şöyle ki Allah mealen Hz. Peygamber’in hevasından konuşmadığını ve söylediklerinin vahyolunan bir vahiy olduğunu buyurur (Necm 53/3-4). Şu hâlde sufilerin söylediklerinin statüsü ne olacaktır? Onların aktardıkları da vahiy hükmünde midir? Bilindiği üzere, vahiy almak peygamberlere has bir özellik olarak addedilir. Dolayısıyla ne kadar ilahî kaynaklı olsa ve nefsanîlikten ne kadar uzak olsa da sufilerin sözleri vahiy statüsünde değildir. Bununla birlikte İbnü’l-Arabî’nin şeriat içeren vahiy ile şeriat içermeyen vahiy arasında yaptığı ayırım göz önünde bulundurulursa velîler için de bir çeşit vahiyden bahsetmek mümkün olur. Ancak dikkat etmek gerekir ki sufilerin dile getirdikleri şeyler, şeriat içeren vahye alternatif değildir; zira velîler peygamberlere tabidirler.¹⁵

9

İbnü’l-Arabî’nin yukarıda ana hatlarıyla ele alınan telif tarzının yakından incelenmesi için, onun tarafından sözcüklere dökülenlerin nasıl bir üslupla kaleme alındığı konusuna dair tespitlerde bulunmak lazım gelir. İbnü’l-Arabî ve Konevî pek çok yerde meseleleri kısaca açıkladıklarını ve özetlemede bulunduklarını dile getirirler.¹⁶ Buna paralel olarak işaret, örnekleme, ikaz ve tenbih yolunu tutarlar.¹⁷ Bu noktada ise şöyle bir soruya yanıt aranması gerekir: Niçin böyle bir üslup benimsenmiştir?

Evvel emirde belirtilmelidir ki kısaca izah ve özetleme sayfa sayısı ile doğru orantılı bir işlem değildir. Bazı yerlerde sayfa sayısı bakımından hacimli olsa bile tafsilatlı açıklama yapılmaması söz konusudur. Bunun nedeni konu hakkında söylenebileceklerin söylenenlerden daha ziyade olmasıdır. Hâl böyle olunca şöyle bir soru akla gelir: Neden bir konu veya mesele hakkındaki her şey söylenmemiştir? Başka bir deyişle neden hakikati ifade ederlerken bazı şeyler saklanmıştır?

Soru farklı açılardan yanıtlanabilir. Bunlardan ilki başka bir esere atıfta bulunmak ile alakalıdır. Şöyle ki konuyla alakalı tafsilatlı açıklamanın yapıldığı eserin adı

¹⁵ Nübüvvet-velayet ilişkisi ile vahiy mevzularına ilişkin bir inceleme için bkz.: Büyüközkara 2018, 204-212.

¹⁶ Çeşitli örnekler için bkz.: (İbn Arabî 2006a, 177, 207, 227, 241, 285; İbn Arabî ve Konuk 2013, 36, 45, 236-7, 370; Konevî 2009a, 33, 303, 373, 375, 388; 2009b, 78, 156, 195).

¹⁷ Çeşitli örnekler için bkz.: (İbn Arabî 2006a, 153, 203, 227, 239, 295, 301, 312, 149; İbn Arabî ve Konuk 2013, 154, 289, 326, 363, 365; Konevî 2009a, 33, 189, 193, 209, 261, 303, 388, 431, 479; 2009b, 37, 56, 156, 185, 195).

zikredilerek söz kısa kesilir (İbn Arabî 2006a, 241; İbn Arabî ve Konuk 2013, 59, 358). Ancak bu durum tâlî nitelikte olup sorunun asıl yanıtı şu gerekçeleri ihtiva eder:

Birincisi, söylenecek şeylerin çokluğu nedeniyle sözün kısa tutulmasının bir zorunluluk arz etmesidir (İbn Arabî 2006a, 397; İbn Arabî ve Konuk 2013, 95, 302, 325-6; Konevî 2009a, 227, 421; 2009b, 17, 139, 148, 162). Dahası Allah'tan bilgi alan sufinin sözü tükenmez niteliktedir (İbn Arabî 2006a, 154). Dolayısıyla konunun tüm tafsilatıyla izahı imkânsızdır. İbnü'l-Arabî bu durumu çarpıcı bir biçimde dile getirir: “Bu kitabın gayesi, varlığın sırlarından işaret ve parıltıları ortaya çıkartmaktır. Bu harflerin sırlarından ve hakikatlerinin gereklerinden söz açmış olsaydık, el yorulur, kalem yaya kalır, mürekkep kurur, Levh-i mahfuz bile olsa kâğıt ve levhalar yetişmezdi. (...)” (İbn Arabî 2006a, 153).

İkinci olarak sırları izah etmede dilin yetersiz oluşu yani ibarenin gerçeği tam olarak ifade edemeyişi durumu (İbn Arabî 2006a, 173; Konevî 2009b, 72), yazım üslubuna etkide bulunur. Bu bağlamda İbnü'l-Arabî şöyle der: “(...) sır ilmi açıklanmak istenirse çirkinleşir, akıllar tarafından algılanmaya direnir ve belirsizleşir. Muhtemelen tutucu-zayıf akıllar onu anlamsız diye bir kenara atar. Bu nedenle bu ilim sahibi bilgisini çoğunlukla örnekler vererek ve şairane söyleyişlerle aktarır” (İbn Arabî 2006a, 78-9).

Diğer bir neden kimi sır ve hakikatlerin açıklanamaz olmalarında yatar. Bu çerçevede bazı sırların açıklanmaları yasak ve haramken bazıları hakkında susulması, onların gizlenmesi daha faydalıdır. Yine bazı sırlar bazı kimselere izah edilemezken üst mertebede olan kimselere kısaca izah edilebilir (İbn Arabî 2006a, 144, 149, 207, 335-337; İbnü'l-Arabî 2008, 172; Konevî 2009b, 20, 64-65, 72, 86, 104-105, 107, 154, 161, 172-173, 205; Konevî 2009a, 29-30, 189, 255, 261, 416; İbn Arabî ve Konuk 2013, 80, 166).

Son olarak okuyuculara her şeyi sunmayıp onların kendi başlarına bilgilere vasıl olmalarına fırsat tanıma gayesi gelir (İbn Arabî 2006a, 73). Bu maksatla okuyucuyu sınırlamamak için kısa açıklama ve sırlara dikkat çekmekle yetinilir (Konevî 2009b, 138) ve okuyucunun anlatılanlardan hareketle başka sır ve bilgileri öğrenmesi umulur. Ancak burada aklın salt düşünme gücüyle bir şeylere ulaşması değil, yine Allah'ın öğreticiliği söz konusudur (İbn Arabî 2006a, 144, 159, 166, 337; İbn Arabî ve Konuk 2013, 91, 221, 302; Konevî 2009b, 45, 47, 49, 64, 77-9, 83, 138).

Sonuncu maddede yer alan gerekçedeki gaye, dile getirme olgusunun ereksel yönüyle bağlantılı olup ayrı bir önemi haizdir. Bu gayenin, başlangıçta ortaya konan genel planın son sorusu olan, dile getirenin neyi meydana getirmeye talip olduğuna dair soru çerçevesinde ele alınması yerinde olacaktır. Ancak buna geçmeden önce hakikatin ifadesi esnasında kimi sırların saklanıp ifade edilmemesi hususunda bazı açıklamalarda bulunmak isabetli olacaktır.

Çok sayıda sır vardır (İbn Arabî ve Konuk 2013, 382) ve dolayısıyla sırların tümünün tüketilmesi ve hakikatin tamamıyla ifade edilmesi muhâldir. Bu durum nicelik yönünden bir imkânsızlığa tekabül eder. Dilin ifade etmedeki yetersizliği de benzer bir şekilde teknik anlamda bir imkânsızlığı ortaya koyar. Şu hâlde hakikatin eksiksiz bir biçimde bir eser veya muhtelif eserlerde ifade edilebilmesi imkânsız görünür. Bununla birlikte bazı şeyler açıklanırken kimi sırların gizli tutulması ise mezkûr imkânsızlıkların ötesinde bir durumu gösterir.

Yukarıda belirtilmişti: Bazı sırların açıklanmaları yasak ve haramken bazıları hakkında susulması, onların gizlenmesi daha faydalıdır. Yine bazı sırlar bazı kimselere açıklanamazken üst mertebede olan kimselere kısaca izah edilebilir. Bu ise şu anlama gelir: Söz konusu sırları bazı kişiler bilmektedir ama bazı başka kimselere açıklamazlar. Dolayısıyla insanlar hakikati bilme konusu eşit konumda değildir. Bu çerçevede İbnü'l-Arabî yalnızca dostlarının bildiği, başkaları için ise sır olarak kalmaya devam edecek olan kimi hususlardan bahseder (İbn Arabî 2011, 27). Benzer şekilde Allah ehlinin bildiği bazı sırların olduğunu belirtir (İbn Arabî 2006a, 419). Başka bir yerde ise sıradan insanların yanı sıra seçkinlerin çoğunun da bilemeyeceği sırların mevcut olduğunu zikreder (İbn Arabî 2006b, 118).

Görüldüğü üzere bazı insanlar bazı sırları bilebilecek kapasitede değildirler. Nitekim herkes istidadı nispetince ilahî tecelliden pay alır. Dolayısıyla bir kişiye istidadına uygun olmayan bir bilginin açıklanması uygun değildir. Belli bir seviyenin altında olan kimselere tüm sırların ifade edilmesi, bilmedikleri şeyleri bilmelerini sağlamayacağı gibi onlara zarar da verir. Mesela, bilgileri küçümseyen kimseye açıklanmaması gereken bir sırrın açıklanması, o kişinin şakîliğe düşmesine sebebiyet verir (Konevî 2009a, 478). Öte yandan hakikatin muhafazası amacı da güdülür. Zira sırrın saklanması vasıtasıyla o sırrın hikmet ehli olmayanın eline düşmesine engel olunur (Konevî 2011, 202). Ne var ki bu durum kesinlikle elitist bir tavra veya bir ruhban sınıfı teşkil etme maksadını güden bir anlayışa tekabül etmez. Esas olan, muhatabın anlayacağı kadarını yazmak, söylemektir.

HAKİKATİ İFADE ETMENİN EREĞİ: BİLGİ VE AHLAKIN MEYDANA GETİRİLMESİNE VESİLE OLMAK

11

Hakikatin ifade edilmesi bahsinde temas edildiği üzere dil bu konuda yetersizdir. Bu durum dilin hakikat ve mana karşısında değersiz olmasını da işaret eder. Örneğin, ifadenin lafzına iman etmek ile manasına iman etmek arasındaki değer farkı veya yalnızca dilsel zikir ile kulun tüm parçalarına yayılan gerçek zikir arasındaki ayrım, dilsel olanın değersizliğini gözler önüne sermektedir (İbn Arabî 2006a, 311; İbnü'l-Arabî 2008, 184). Allah'ı bilme bakımından ise dilin düştüğü acziyet ziyadesiyle belli olur. İbnü'l-Arabî veciz bir ifadeyle bu durumu ortaya koyar: “(...) Allah, hakkında susulandır. (...)” (İbn Arabî 2006a, 311). Bu ifadenin izahı Allah'ı bilmeye alakalı şu satırlarda açıkça ifade edilir:

(...) Bir kısmımız, bilgisinin mahiyeti hakkında bilgisiz kalmış ve şöyle demiştir: ‘İdrake ulaşmaktan acizlik, idraktır.’ Bir kısmımız [neyi bildiğini]¹⁸ anlamış ve böyle bir şey söylememiştir. Bu, sözün en üstünüdür. Bilgisi bu kişiye [ilk ifade olduğu gibi]¹⁹ acizliği değil, susmayı vermiştir. Böyle bir kişi ise Allah'ı bilen en üstün insandır (İbnü'l-Arabî 2008, 48).

Allah'ı bilmede en üstün olan kişi varisler makamında yer alır. Bu makam, ehli ve suskunluk durumları şu şekilde izah edilir:

İşte bu, varislerin makamıdır ve ondan daha üstün makam yoktur. Bu makam, karşısında dilin dönmediği ve gönlün mustarip olmadığı bir

¹⁸ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

¹⁹ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

makamdır. Bu makam ehli, hallerinde fâni olmuş, (müşahedelerini anlatmada) ağızları kapanmıştır. Zat nurları onlara egemen olmuş, sıfatların belirtileri, üzerlerinde gözükmiştir. Söz konusu insanlar, Allah katında bekleyen ve onun katında gizlenmiş Allah'ın gelinleridir (arâisü'l-hak). Onlar, Allah'tan başkasını bilmediği gibi, kendilerini de Allah'tan başkası bilemez. (...) (İbn Arabî 2006a, 290).

Yukarıda zikredilen özel durumun yanı sıra genel anlamıyla da sükût kelimadan daha üstün kabul edilir. Öyle ki uzun süre sükût eden veya hikmetli söz söylese bile az konuşan kimseden daha itibarlı, daha yüksek bir kimse yoktur (İbn Arabî ve Konuk 2013, 189-90). Şu hâlde gerek dilin yetersizliği gerek suskunluk vurgusuyla ilgili tüm söylenenler göz önünde bulundurulduğunda şöyle bir sorunun sorulması kaçınılmaz olacaktır: İbnü'l-Arabî ve Konevî neden bir şeyler dile getirmişlerdir? Bu soru bir önceki kısımda kısmen cevaplanmıştı: Allah emrettiği için söz söylerler. Fail nedeni belirten bu yanıt, doğru olsa da yetersizdir. Zira soru fail neden yanı sıra ereksel neden açısından da yanıtlanmayı iktiza eder. Bu yönde bir girişimden önce susma üzerine bir şeyler söylenmesi faydalı olacaktır.

İbnü'l-Arabî susmanın bir kişinin abdal olmasını sağlayan dört unsurdan biri olduğunu belirtmek suretiyle onun önemini vurgular (İbn Arabî 2008a, 206). Susmanın mahiyetine gelince makamı ve hâli üzerinden konuyu ele alır. “(...) Makamı, sâlikin varlıklarda konuşmayı yaratan Hak'tan başka konuşan görmemesidir. (...)” (İbn Arabî 2008a, 206). Zira Allah her şeyi yaratan olduğu için kul dolaylı olarak konuşandır, özü gereği ise susan olur (İbn Arabî 2008a, 206). Diğer bir deyişle kul konuşuranın varlığı karşısında susandır. Bu durum aşağıdaki şiirde etkili bir şekilde ifade edilir:

Allah kulcağızın diliyle dedi ki

Varlıklara susmak lazımdır

Sadece kendisini konuşuran vardır

O kendi sözünü duyar ve bilir

O varlıktır, sadece O vardır

İşte O açık ve hikmetli Hak'tır (İbn Arabî 2008a, 205)

Bu dizelerde açıkça vahdet merkezli bir varlık anlayışı ortaya koyulur. Buna göre konuşurulanın varlığı konuşuranın huzurunda silinir ve geriye bir tek konuşuranın yani Hakk'ın varlığı kalır. Bununla birlikte susma hâli çerçevesinde, konuşanın varlığı da göz önüne alınmaktadır: “(...) Susmanın hâli ise şunu görmektir: Hak kendisinde konuşmayı yaratmış olsa bile, kul da konuşandır. Nitekim kul kendisinde yaratılan hareket ile hareket eder. (...)” (İbn Arabî 2008a, 206). Hâl böyle olunca kul özü gereği susan olsa da mutlak anlamda susan değildir. Zira belirli hâllerde Allah'ı zikretmekle emredilmiş olup zahiren konuşmamakla birlikte batınen Allah'ı tespih eder (İbn Arabî 2008a, 206). Ancak asıl susmama durumu, bahsi geçen zikir ve tespih faaliyetlerinin haricindeki konuşmaları imlemektedir: “(...) Farz ya da Allah'ın zikir

olmaksızın, susmasına konuşmanın girdiği kimse ‘susmamıştır’” (İbn Arabî 2008a, 206).

Susma hakkında dile getirilen hususlar ışığında sufilerin konuşmaları ve yazmalarına ilişkin şu tespitlerde bulunulabilir: Bir taraftan sufiler gerçekte konuşan olmayıp asıl konuşan Hak’tır. Öte yandan Hakk’ın konuşmayı yaratmasına rağmen onlar da konuşandılar. Öyle ki Allah’ın zikredilmesi ve tespih edilmesi olmaksızın konuşmuşlar, susmamışlardır. Bu saptamalar çerçevesinde ise Allah’ın belirleyiciliğine dayalı yazım tarzına dair söylenenlerin daha anlaşılır kılınması mümkün görünür: İbnü’l-Arabî ve de Konevî’nin Allah’ın emriyle yazması, hem dolaylı olarak yazanlara yazdıran Allah’ın asıl yazan olmasını hem de O’nun yazmayı yaratmasına rağmen yazanların da yazmakta olmalarını ifade eder. Diğer yandan yukarıdaki açıklamalarda söz söylemenin ereksel nedenine de ilişkin bir veri bulunur: Allah’ı zikretmek, tespih etmek için konuşmak... Ne var ki burada sufilerin zikir veya tespihten öte konuşmaları söz konusu olup onların yazarak konuşmalarının veya yazdırılarak konuşturulmalarının erek veya erekleri aranmaktadır. Konevî’nin aşağıdaki sözleri söz konusu erek veya ereklerin tespiti açısından iyi bir başlangıç noktası oluşturur:

Sayfa ve ondaki yazı, nefes ve ses, Genel Varlık nûrunun zikredilen Nefes-i Rahmânî ile yayılmasının benzeridir; var olan, başka bir ifadeyle varlığa giren malûmların sûretleri, bu Nefes-i Rahmânî’de taayyün etmiştir.

Yazmak ve söylemek, yaratmak ve izhâr etmenin benzeridir; yaratma ise, ya taayyünleri ‘Kün/Ol’ ile zuhûr eden Nefes-i Rahmânî vasıtasıyla ya da Kalem-i a’lâ vasıtasıyla gerçekleşir. Yazının ve söylemenin yaratmanın ve izharın benzeri olması, Hakkın yazan, gerektiren, yaratan, tasvir eden, işini tedbir eden; isim ve sıfatlarına göre taayyün eden zâtının âyetlerini açıklayan olması cihetinden sâbit olan benzerliktir (Konevî 2009b, 132).

Görüldüğü üzere yaratma faaliyeti suretlerin taayyünü ve tezahürü bağlamında ele alınır. Bu açıdan yazmak ve söylemek ile yaratma arasında benzerlik söz konusudur. Öte yandan yaratmanın kendisi de sözel bir karakteri haizdir. Şöyle ki “Ol!” emri ve Nefes-i Rahmanî yaratmadaki söyleme tarafına, Kalem-i A’lâ ise yazma cihetine karşılık gelir. Böylece Hakk’ın bir nevî söylemek ve yazmak aracılığıyla varolanları yarattığı dile getirilebilir. Öyle ki bütün varlıklar yaratıcı “Ol!” sözünden varlığa gelmiş olup Allah’ın tükenmez kelimeleridirler.²⁰ Bu söz olmadan varolamazlar (İbnü’l-Arabî 2008, 154, 123).²¹ Kelam-varlık arasındaki söz konusu ilişki aşağıdaki satırlarda daha açık biçimde ifade edilir:

²⁰ Aynı zamanda konuşma vasfına da sahiptirler: “Hak kandilleri yakarak varlık evini aydınlatıp, kendisinin ise bilinmezlik karanlıklarında kalmasından sonra, gayret ve izzet perdesinin ardından âlemin suretleri ezeli ilimden ebedî dış varlığa çıkmıştır. Böylece suretler, hareket edici ve farklı dillerde konuşucu olarak görülmüştür. (...)” (İbn Arabî 2006a, 332). Başka bir ifadeyle Hakk’ın mazharları O’nun dilleridir; bir dili olmayan hiç bir şey yoktur (İbnü’l-Arabî 2008, 75, 112).

²¹ “Ol!” emrinin muhatabı emir âlemi ile ona bağlı halk âleminin arasındaki ilişki şu şekilde izah edilir: “(...) Ve âlem-i emr ile Allah Teâlâ’dan bilâ-vâsita ancak emr-i Azîz’in müşâfhesiyle sâdir olan her bir şeyi murâd ettiler. Ve o vücûd-i mutlaka izâfe ile sebeb-i sânidir; sebeb-i evvel mevcûd-i mukayyede izâfe iledir; o da mübtde’âttır. Ve âlem-i halk sebeb-i mütekaddimden min-gayr-i

Kelam (söz), etkili, nefsi ve Rahmanî bir şeydir ve ‘yara’ anlamındaki *kelem*’den türetilmiştir. (...) Buna göre mümkünlerin kulaklarını ‘yaralayan’ ilk kelam, ‘ol’ sözü idi. Âlem (Hakk’ın) kelam niteliğinden ortaya çıktı. Bu ise Rahman’ın nefesinin herhangi bir (sâbit) ayn’a yönelmesiyle gerçekleşir. Bu sayede kendisine yönelinen şeyin bireyselliği o nefeste açılır. Bu oluş kelam diye ifade edilirken oluşun gerçekleştiği yere de nefes denir. Bir harfin var edilmesini dileyenin nefesi de (o harfin var olmasıyla) sona erer. Böylelikle ses diye isimlendirilen nefes ortaya çıkar. Yönelişin boyutu hangi yerde sona ererse, eğer harfin dış varlığı özel olarak amaçlanmış ise, o esnada amaçlanan harfin dış varlığı ortaya çıkar. Böylelikle Hemze’den Vav’a kadar ve aralarında bulunan harf mahreçleri ortaya çıkar. Bu oluşan harfler, tekvîn miraçları diye isimlendirilir. Rahman’ın nefesi onlarda yükselir. Böylelikle a’yân-ı sâbite’den hangi ayn’ı belirlerse, varlık ile nitelenir (İbn Arabî 2008a, 207-8).

Yazmak bağlamında ise âlem Büyük Mushaf olarak addedilir. Nasıl ki Kur’ân Hakk’ın sözlü okumasıysa Büyük Mushaf da hâl okumasıdır ve varlık sayfasında yazılı harflere karşılık gelir ve yazmak sonsuza dek sürmektedir (İbn Arabî 2006a, 283).

Yukarıda aktarılanlar ışığında dile getirmenin salt aktarım ve iletişim faaliyeti olmayıp özünde bir tür yaratma etkinliği olduğu ileri sürülebilir. Bu çerçevede dile getirmenin ereksel nedeni “bir şeyin meydana getirilmesi” şeklinde ifade edilebilir. Şayet bu, yerinde bir tespitse o vakit “Meydana getirilecek şey nedir?” şeklinde bir sorunun sorulması lazım gelir. Şurası açıktır ki beşerî kelamın Allah kelamında olduğu gibi varlıkları yaratması söz konusu değildir. Şu hâlde dile getirmedeki meydana getiricilik başka yerlerde aranmalıdır.

Dile getirilenin ilahî sırların bilgisine tekabül etmesi göz önünde bulundurulduğunda dile getirme vasıtasıyla muhataba bilgi aktarılması ve onda bilgi meydana getirilmesi söz konusu edilebilir. Ne var ki hatırlanacağı üzere İbnü’l-Arabî ve Konevî okuyucularına her şeyi sunmayarak onların kendi başlarına bilgilere ulaşmalarına fırsat tanıma gayesinde olup okuyucuları sınırlamamak için kısa açıklama ve sırlara dikkat çekmekle yetinirler ve okuyucuların anlatılanlardan hareketle başka sır ve bilgileri öğrenmesini beklerler. Ne var ki bu öğrenme faaliyetinde aklın salt düşünme gücüyle bir şeylere ulaşması değil, yine Allah’ın öğreticiliği söz konusudur. Konevî bu durumu “(...) tefekkür sahiplerinin ibret alması için bu ifâdelere dercedilmiş gizli sırları incele ki, -Allah’ın izni ile- bu işâretin içerdiği şeyleri öğrensin!” (Konevî 2009b, 71) demek suretiyle ifade eder. Şu hâlde İbnü’l-Arabî ve Konevî kaleme aldıkları aracılığıyla muhataplarında bilgi meydana getirme talebindedirler, daha doğrusu esas olan Allah’ın öğreticiliği olduğu için bilginin meydana getirilmesinde birer vesile olma konumundadırlar. *El-Futûhâtü’l-Mekkiyye*’den alınan aşağıdaki satırlarda söz konusu durum açıkça belirtilir:

---

müşâfaheti’l-emr sudûr eden her bir mevcûddur ki, o da ‘kelime’dir. (...)” (İbn Arabî ve Konuk 2013, 73-4).

(...) Bunun nedeni, sûfinin ve tahkikin ilk derecelerine ulaşan insanın kalbini ıslah etme arzumuzdur. Çünkü onların meşrepleri budur. Allah ellerinden tutup bize gösterdiğini onlara gösterinceye kadar, üzerlerinde olan şeyi bilemez ve ima ettiğimiz meseleyi anlayamazlar (...) (İbn Arabî 2006a, 206).

Daha önce belirtildiği üzere keşfi bilgi için ahlakî hazırlık gerekir. Öte yandan keşfi bilgi beraberinde yeni bir ahlakî hâl de hâsıl olmaktadır. Zira “(...) ilâhî mertebe [الحضرة الإلهية], sürekli tecelli etmektedir. (...)” (İbn Arabî 2006a, 251; İbn Arabî 1985b, 83) ve dolayısıyla “(...) hitap edilenin varlığı [عين] her nefeste yenilenir [تجدد]. (...)” (İbn Arabî 1985a, 338; 2006a, 213). Bu zaviyeden bakılınca bilgi ile ahlak arasında ayrılmaz bir bağ olduğu görülür. Dolayısıyla dile getirmeyle muhatapta meydana getirilen, daha doğrusu meydana getirilmesine vesile olunan şey bilgi ve ahlak olacaktır.

Bilgi ve ahlak arasındaki ilişki, bilgi ile mutluluk arasında kurulan bağdan hareketle de ele alınabilir. İbnü'l-Arabî aktardığı bilgilerin mutlulukla ilişkisini *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*'de şu şekilde ifade eder: “(...) Orada sayıların sırlarını ve ilâhî mertebede, âlemde ve (ilâhî mertebe ile âlem arasındaki) rabitalarda sayıların hakikatlerinin verdiği şeyleri ortaya koyacağız. Bunlarla sırlar sevinir, ahiret hayatında mutluluğa ulaşılır” (İbn Arabî 2006a, 220). Niçin dünya hayatının göz ardı edildiğine gelince *et-Tedbîrâtü'l-Îlahiyye*'de şöyle bir açıklama yer alır: “(...) Halbuki bizim garazımız ulûmdan ahrette necâta îsâl eden şeydir. Zîrâ dünyâ fânî ve münderistir. Böyle olunca biz kendisinde necât olan emre geçtik. Ve kitabımızda beyân ettiğimiz murâd onunla berâber gider. (...)” (İbn Arabî ve Konuk 2013, 39-40). Bu demektir ki aktarılan bilgilerin hedefi mutluluğun, esas olarak da ahiret hayatında mutluluğun tesis edilmesidir.. İbnü'l-Arabî'nin “Peygamber ve vâris [veli], nefisler için uhrevî doktorlar gibidir (...)” (İbnü'l-Arabî 2008, 101) sözü bu durumu işaret eder niteliktedir.

Tüm bu dile getirilenler neticesinde dile getirmenin ereğine yönelik soru şu şekilde yanıtlanabilir: Dile getirmenin ereği; meydana getirilip aktarılan bilgi vasıtasıyla muhatapların nefislerinde bilginin meydana getirilmesine vesile olmak, bilgi ile ahlak arasındaki bağ mucibince de muhataplarda güzel-iyi ahlakın meydana getirilmesine vesile olmaktır. Bu noktada ise şöyle bir soru akla gelir: ilahî sırların bilgisine sahip kişiler ne kadar meydana getiricidir? Diğer bir ifadeyle bu kişilerin dile getirdikleri ne derecede tesirlidir? Bu soruları yanıtlama girişiminden önce, bir mukayese yapabilmek adına ilahî kelâmın vasıflarına göz atmak faydalı görünür. İbnü'l-Arabî aşağıdaki pasajda, Allah'ın konuşmasını açıkça tasvir eder:

Önceki bir suskunluktan veya mevhum bir sükûttan olmaksızın, Allah, tıpkı bilgisi, iradesi ve kudreti ve benzeri diğer niteliklerinde olduğu gibi, ezelî-kadîm bir kelâm ile konuşmuştur. Allah Musa ile konuşmuş, konuşmasını Tenzîl (Kur'an), Zebûr, Tevrat ve İncil diye isimlendirmiştir. Konuşmada harfler, sesler, nağmeler, diller yoktu. Çünkü Allah seslerin, harflerin ve dillerin yaratıcısıdır (İbn Arabî 2006a, 92).

Görüldüğü üzere Allah'ın “kelâm” vasfı diğer vasıfları gibi ezelî ve kadimdir. Bundan ötürü bir suskunluktan sonra ortaya çıkmış olması imkân dâhilinde değildir;

zira bu, yaratılmış olma anlamına gelir. Hâlbuki onun kelamı hâdis değil, bilakis yaratıcıdır. Nitekim daha önce belirtildiği üzere Allah'ın "Ol!" emri kelimeleri, varlıkları yaratandır. Ancak burada şöyle bir sorunla karşılaşılır: İlahî kelimeler ve tüm diğer vasıflar ezeli ve kadimse yaratılanların da aynı özellikte olması gerekmez mi? Sorunun cevabı ontik ve epistemik olanın ayırımına dayanır. Şöyle ki varlıklar ontik olarak hâdislerken epistemik açıdan ezeldirler:

(...) Hakkın kendini bilmesi, âlemi bilmesinin aynısıdır. Çünkü âlem, yoklukla nitelenmiş olsa bile, sürekli Hak tarafından müşahade edilir. Âlem kendisini göremez, çünkü mevcut değildir. (...) Hak sürekli vardır, dolayısıyla O'nun ilmi ezeli olarak mevcuttur. Hakkın kendisini bilmesi, âlemi bilmesidir. Şu halde Hakkın âlemi bilmesi, ezeli olarak mevcuttur. Hak, âlemi yokluk halinde bilmiş ve bilgisindeki surete göre onu var etmiştir (...) (İbn Arabî 2006a, 248).

Bu çerçevede âlem ve varolan şeyler hem yaratılmıştır hem de Hakk'ın kadimliğinden ötürü ezeldirler (İbn Arabî 2006a, 15). Onların ezeli olmaları, mevcut değilken bile Hakk'ın bilgisinin konusu olmaları hasebiyledir. Bu ezeli bilgi sebebiyledir ki "Ol!" emri ontik zeminde derhâl icabet bulur.

Yukarıda alıntılanan, Allah'ın kelamıyla alakalı pasajda göze çarpan bir diğer unsur; Allah'ın konuşmak için ses, harf, dil gibi araçlara ihtiyaç duymaması ve bizzat bunların yaratıcısı olması durumudur. Her tür eksiklikten münezzeh Allah'ın araçlara ihtiyaç duymaması kaçınılmazdır ve tüm varolanların yaratıcısı olmasından ötürü konuşma vasıtalarının da yaratıcısıdır.

Allah kelamına dair söylenenler ışığında, ilahî sırların bilgisine sahip kişinin kelamının tesiri meselesi hakkında şu tespitlerde bulunulabilir: İnsan hâdis bir varlıktır, konuşma dâhil hiçbir vasfı kadim değildir. Bu demektir ki insanın vasıfları yaratılmıştır. Dolayısıyla bildiklerini izhar eden sözüne anında icabet edilmesi çok zordur; zira ne bilgisi ne de kelamı kadimdir. Öte yandan icabet edildiğinde bile bu doğrudan dile getirenin eseri değildir. Zira muhatapın karşılık vermesi de Allah'ın yaratıcılığına bağlıdır, onda da vasıfların yaratılması gerekir.

Beşerî kelam söz konusu olduğunda diğer bir ihtiyaç hâli ses, harf ve diller gibi araçların yaratılmasında ortaya çıkar. İnsan konuşmak için bu araçlara muhtaçtır ve bunları yaratan Allah'tır. Öte yandan konuşmanın bir takım araçlarla gerçekleşmesi sözün tesirini etkiler niteliktedir, uygun araçların seçimi, muhatapın bunları idrak biçimi gibi pek çok etmen devreye girer. "Anlatmada kullanılan araçlar, konuşan ve dinleyenin arasındaki uzaklık ve yakınlığa göre artar ya da eksilir. Bu da, ifâde edildiği gibi münâsebet ve zıtlığın gücüne bağlıdır" (Konevî 2009b, 131). Muhatapların idrak farklılıklarına gelince sözün tesiri açısından büyük bir önem taşırlar. Örneğin, İbnü'l-Arabî *et-Tedbîrâtü'l-İlahiyye*'de kitabının hedef okur kitlesi ve onların kitaptan nasiplenme açısından farklarını şu şekilde belirtir:

(...) Onu hâss ve âmm hazîz-i evhedde olan ve müstevâ-yı iclâl ve ikrâm bulunan kimse kırâat edebilir. Ve nâsın her birisi meşreblerini bilir. Ve onda havâs için işârât-ı lâiha ve avâm için tarîka-i vâziha vardır. Ve o, tasavvufun lübâbı ve hazret-i şeref ve taattufu, taarrufun sebîlidir. Vâsıl ve sâlik onunla harîs olur. Ve memlûk ve mâlik ondan hazzını alır. (...) (İbn Arabî ve Konuk 2013, 22).

Yine bir başka yerde adı geçen kitabın hizmetkârlara hizmetlerinde, ahiret yolu sahibine ise kendi nefsinde faydalı olduğu ifade edilir (İbn Arabî ve Konuk 2013, 70).

Sözün tesirinde dikkate alınması gereken bir diğer faktör, konuşanın durumudur. Bu açıdan İbnü'l-Arabî konuşanları iki ana gruba ayırır. Bunlardan ilki “ilahî” şeklinde adlandırılır. Allah’ın ayanı inşa etmesi gibi bu tür konuşanların sözleri bir etki meydana getirir. Örneğin, birine kalkması emredildiğinde o kişi kalkarsa emri veren kişinin sözü kalkmanın yapısını meydana getirmiş olur. Sözü bu şekilde tesir göstermeyen söz sahipleri ise ikinci gruba girer. Bunlar rabbanî ve rahmanîlerdir. Sadece özel anlamda kelamın yapısını ortaya koymakla mükelleftirler. Öte yandan ilk grup da kendi içinde ikiye ayrılır. Biri yukarıda belirtilendir. Diğeri ise sözü genel anlamda eşyaya tesirde bulunandır. Ancak böyle bir kişi bu dünyada bulunmaz, yeri cennetlerdir. Aksi hâlde bu tarz birinin Hz. Muhammed’den daha büyük olması söz konusu olurdu. Şöyle ki Hz. Muhammed’in sözü bile genel anlamda eşyaya tesir eder nitelikte değildir (İbn Arabî 2008a, 208-9).

Bu noktada keşif sahibi bir sufi ne tür bir konuşandır diye sorulacak olursa şu şekilde yanıtlanabilir: Böyle bir kimse sözü genel anlamda eşyaya tesirde bulunan bir ilahî konuşan olamaz; zira bu durum onun Hz. Muhammed’den üstün olduğu anlamına gelir ki böyle bir üstünlük muhâldir. Öte yandan sözü tesirsiz bir rahmanî veya rabbanî olarak da görünmemektedir. En azından ilkece sözünün kimi zaman etkili olması beklenebilir. Bu çerçevede keşfi bilgisini dile getiren bir sufînin ilk anlamıyla bir ilahî konuşan olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle sözü bir tesir meydana getirici niteliktedir. Bu etki ise daha önce belirtildiği üzere muhatabında bilginin ve dolayısıyla ahlakın tesisidir.

SONUÇ

Velut bir müellif olarak tasavvuf literatürüne çok sayıda eserle katkıda bulunmuş olan İbnü'l-Arabî'nin dile getirme ve susmaya yönelik görüşlerinin ele alındığı bu çalışmaya dair sonuç kabilinde aşağıdaki tespitlerde bulunmak mümkündür:

1. Tasavvufun özündeki sözsüzlük eğilimine paralel biçimde İbnü'l-Arabî de susmanın üstünlüğünü ve dilin hakikati dile getirmedeki acziyetini vurgulamaktadır. Nitekim marifetullah konusunda dile getirilen “Allah hakkında susulandır” sözü, bu durumu açıkça ifade etmektedir.
2. Susmanın önemine rağmen hakikatin bilgisinin yani ilahî sırlar bilgisinin sözcüklere aktarılmaya çalışılması kaçınılmazdır.
3. İlahî sırlar bilgisi kesbî karakterli olmayıp Allah’ın ilham ve keşif vasıtasıyla öğrettiği bilgidir.
4. Bilginin kaynağı bakımından söz konusu olan Allah’ın belirleyiciliği durumu, varit olan bilgilerin dile getirilme tarzında da etkindir. İlahî sırlar bilgisi dile getirilirken yazar Allah’ın kalemi mesabesinde olup pasif konumdadır, neyin nasıl yazılacağını yazmayı emreden Allah belirler.
5. Yazarın üslubuna gelince kısaca açıklama ve özetlemeyle karşılaşmakta ve bu doğrultuda işaret, örnekleme, ikaz ve tenbih yolunun tutulduğu görülmektedir. Bu

üslup ise dilin hakikati ifade etmedeki yetersizliği ve ilahî sırların tam olarak açıklanamayışı ile alakalıdır. Bu çerçevede (a) söylenecek şeylerin çokluğu nedeniyle sözün kısa tutulması, (b) ibarenin gerçeği tam olarak ifade edemeyişi, (c) kimi sır ve hakikatlerin açıklanamaz olmaları (bazılarını açıklamak haramken bazıları hakkında susmak evladır, bazıları ise herkese açıklanamaz) ve (d) okuyuculara kendi başlarına bilgilere vasıl olmalarına fırsat tanıma gayesi durumlarıyla karşılaşılır.

6. İlahî sırların dile getirilmesinin ereksel nedeni, muhataba bilgi aktararak onda bilginin meydana gelmesine ve dahi bilgiyle bağlantılı olarak güzel-iyi ahlakın tesisine vesile olmak şeklinde ifade edilebilir.

7. İnsan tüm diğer vasıflarında olduğu gibi Allah’a muhtaçtır. Öte yandan Allah kelamı gibi beşerî kelamın da yaratıcı bir yönü vardır. Fakat insanların sözlerinin tesiri, dile getirenlerin ve muhataplarının vasıflarına bağlıdır. Bu bağlamda sufilerin sözleri tesir edici nitelikte görünür.

KAYNAKÇA

- Addas, C. (2010). *Muhyiddin İbn Arabi Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*. A. Ataman (çev.). İstanbul: Sufi Kitap.
- Altınörs, A. (2003). *Dil Felsefesine Giriş*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Batuhan H. ve T. Grünberg (1970). *Modern Mantık*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi.
- Büyüközkara, E. (2018). *Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî Ekseninde Ahlakın Ontik Temeli Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, M. (1997). Hal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İbn Arabî, M. (1985a). *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*. C.1. O. Yahya (thk.) Kahire: El-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb.
- İbn Arabî, M. (1985b). *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*. C.2. O. Yahya (thk.) Kahire: El-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb.
- İbn Arabî, M. (2006a). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.1. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2006b). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.2. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2008a). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.7. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2008b). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.9. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

- İbn Arabî, M. (2011). “Nurlar Risâlesi”, *Nurlar Risâlesi İttihâdü'l-Kevnî*. M. Kanık (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn Arabî, M. ve A. A. Konuk. (2013). *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*. M. Tahralı (haz.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İbnü'l-Arabî. (2008). *Fusûsu'l-Hikem*. E. Demirli (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kılıç, M. E. (1999). İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, M. E. (2011). *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Koç, T. (2013). *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2009a). *Fâtîha Suresi Tefsiri İ'câzü'l-Beyân fî Te'vîli'l-Ümmi'l-Kur'ân*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2009b). *Tasavvuf Metafiziği Miftâhu Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2011). *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kur'ân-ı Kerîm*, Necm Sûresi, Ayet 3-4, 42.
- Nasr, S. H. (1985). *Üç Müslüman Bilge*. A. Ünal (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Schimmel, A. (2012). *İslamın Mistik Boyutları*. E. Kocabıyık (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Tahir, B. M. (2011). “Tercüme-i Hal ü Fezail-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî”. *İbn Arabî Hazretleri*. T. G. Seratlı (Haz.). Konya: Kardelen Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). *İbn Arabî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yahya, O. (1964). *Histoire et Classification de l'Oeuvre d'Ibn 'Arabî Etude Critique I-II*. Şam: Institut Français De Damas.

İBNÜ'L-ARABÎ'DE İNSAN-I KÂMİLİN EĞİTSEL VE SİYASAL İŞLEVİ¹

THE EDUCATIONAL AND POLITICAL FUNCTION OF PERFECT HUMAN
BEING IN IBN AL-ARABI

Ender BÜYÜKÖZKARA

Sakarya Üniversitesi

Özet

Gerek bireysel gerek toplumsal yaşama etkide bulunan temel kültürel öğelerden biri dindir. Din; kuralları, ritüelleri, otoriteleri, kurumları ve sair unsurları vasıtasıyla insan yaşamını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. İslam dini göz önünde bulundurulacak olursa bu durumun iyi bir örneğiyle tasavvuf sahasında karşılaşılır. Tarihin çeşitli devirlerinde ve çeşitli coğrafi bölgelerde mutasavvıfların eğitim, siyaset, iktisat, sanat gibi alanlara yönelik işlevler yerine getirdikleri görülmektedir ki 13.yy. Anadolu'sunda mutasavvıflarca icra edilen faaliyetler bu zümrenin toplumsal işlevlerini canlı bir biçimde ortaya sermektedir. Bu çalışmada, söz konusu yüzyıla damgasını vurmuş mutasavvıflardan biri olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin insan-ı kâmil hakkındaki görüşlerinden hareketle mutasavvıfların toplumsal işleyişe etkileri gösterilmeye çalışılmıştır.

Tüm kelimeleri yani hakikatleri kendinde toplayan ve üstün bir ahlak üzere olan Hz. Muhammed'in şahsında en tam örneğini bulan kemal mertebesi; epistemik, ahlakî ve ontik bakımdan yetkinliğe ve bu çerçevede Allah'a yakın olmaya tekabül eder. Bu mertebede bulunan insan, marifet sahibi olup tüm hâl ve makamların ötesindedir; Hakk'ın en yetkin tecelligâhı ve O'nun yeryüzündeki halifesi konumundadır. Hakikî anlamda insan olan insan-ı kâmil, tüm hakikatleri kendinde toplayan ve kendisi vasıtasıyla Allah'ın âleme yardım ve lütufta bulunduğu varolandır. O, tüm mevcudata eşit mesafede olan insan-ı kâmilin gözüyle âlemi gözetir. Toplumsal yaşam bakımından bakıldığında ise insan-ı kâmilin iki temel işlevi yerine getirdiği görülür. Bunların başında müridin eğitilmesi yani mürşit-mürit ilişkisi çerçevesinde vuku bulan irşat faaliyeti gelir. İbnü'l-Arabî kemale ulaşma yolunda ilerleyen salihin bir şeyhe muhtaç olduğu görüşünde olup şeyhini bulan mürşidin ona itaat etmesi gerektiğini belirtir. Bununla birlikte ne İbnü'l-Arabî ne de takipçileri bir tarikat teşkil etmiş ve böylece irşat faaliyetini kurumsal bir yapı içerisinde sürdürmüşlerdir. İnsan-ı kâmilin toplumsal yaşamdaki temel işlevlerinden diğeri ise siyaset alanıyla ilgilidir. İbnü'l-Arabî insan-ı kâmile siyasal açıdan iki alternatif rol biçer: Kamil kimse ya doğrudan devlet başkanı olur ya da devlet başkanına hükmetme işinde katkı sağlar. Söz konusu katkı bir hükümdarın eğitilmesi aracılığıyla olabileceği gibi ona tavsiyelerde bulunmak suretiyle de gerçekleştirilebilir.

20

¹ Bu çalışma, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî Ekseninde Ahlakın Ontik Temeli Üzerine Bir İnceleme* başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır (Büyükozkara 2018).

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Arabî, insan-ı kâmil, eğitim, irşat, siyaset, devlet başkanlığı

Abstract

One of the basic cultural elements that have effects on both individual and social life is religion. Religion effects directly or indirectly human life by means of its rules, rituals, authorities, institutions, and other elements. When Islam is taken into account, it is faced with a good example of this situation in the field of Sufism. It is seen that Sufis perform functions related to the fields such as education, politics, economy, and art in different periods of history and various geographic locations; that the activities performed by Sufis in Anatolia in the 13th century exhibit the social functions of this community colourfully. In this paper, it is tried to show the effects of Sufis on social process with reference to the views of Muhyiddin Ibn al-Arabi, who is one of the Sufis leaving marks on the aforesaid century, on perfect human being.

The stage of perfection, which finds its perfect example in the person of Prophet Muhammed, who gathers all words, that is, truths and has the best of morals, corresponds with the epistemic, moral, and ontic competence, and with imminence to God within this scope. The human being at this stage, having mystical knowledge, is over all of the states and stations; he or she is the most competent place of appearance of God and His caliph on earth. Perfect human being, who is human being in the real sense, is the existent who gathers all truths in himself or herself and by whom Allah helps the universe and bestows His favour upon it. He looks out for the universe through the eye of perfect human being, who is at an equal distance to all existents. When perfect human being is taken into account in terms of social life, it is seen that he or she performs two basic functions. Disciple's being educated, that is, the activity of guidance that occurs within the frame of guide-disciple relation is the leading among these. Ibn al-Arabi thinks that the traveller going on the road of attainment of perfection needs a sheikh and indicates that the disciple who finds his or her sheikh must obey him or her. However, neither Ibn al-Arabi nor his followers constitute a dervish order and also thus continue the activity of guidance in an organizational structure. The other one of the perfect human being's basic functions in social life is about the field of politics. Ibn al-Arabi provides two alternative roles in terms of politics for perfect human being: perfect human being either becomes directly president or he or she makes contribution to president in the act of governing. This contribution might be through educating president, as well as it can be realized by giving advices him or her.

21

Keywords: Ibn al-Arabi, perfect human being, education, guidance, politics, presidency

GİRİŞ

Kuralları, ritüelleri, otoriteleri, kurumları ve diğer unsurları vasıtasıyla din; başta bilgi ve eylem olmak üzere tüm boyutlarıyla bireyin yaşamına tesirde bulunan bir olgudur. Bununla birlikte bireylerin yaşamları birbirlerinden izole edilmiş bir şekilde olmayıp insanlar toplumsal ilişkiler ağı içerisinde yaşamlarını sürdürürler.

Dolayısıyla din de bu ilişkiler ağı çerçevesinde bir etki alanına sahiptir.² Öyle ki insanlık tarihi ana hatlarıyla gözden geçirildiğinde bile bu etki alanının ne kadar geniş olduğu gözler önündedir; dinin siyaset (din ve mezhep temelli anlaşmazlıklar, ayaklanmalar, savaşlar vb.), sosyal yapı (toplumsal reformlar, kültürel değişimler, göçler vb.), bilim (teşvikler, yasaklar vb.), sanat (sanat anlayışına yönelik belirlemeler, teşvikler, yasaklar vb.) gibi kültürel öğelere olan etkileri malumdur.

Hassaten İslam dini göz önünde bulundurulacak olursa söz konusu etkililik durumunun iyi bir örneği tasavvuf alanında görülür. Mutasavvıflar ve zamanla ortaya çıkan tarikatların tarihin değişik zamanlarında İslam coğrafyasının pek çok yöresinde toplumsal hayatı etkilemesi söz konusudur. Söz konusu kişi ve müesseseler eğitim, siyaset, iktisat, sanat gibi alanlara yönelik işlevler yerine getirmişlerdir ki 13.yy. Anadolu'sunda icra edilen faaliyetler, mutasavvıflar zümresinin toplumsal işlevini canlı bir biçimde ortaya sermektedir.³

Bu çalışmanın konusunu, bahsi geçen yüzyılın en önemli mutasavvıflarından biri olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (1165-1240) insan-ı kâmile ilişkin görüşlerinden hareketle mutasavvıfların toplumsal açıdan etki ve işlerinin incelenmesi teşkil etmektedir. Ancak İbnü'l-Arabî'nin görüşleri ele alınırken onun en önemli talebesi olan Sadreddin Konevî'nin (1209-1274) izahlarına da yer verilmesi gerekir; zira Konevî, hocasının büyük ölçüde sistemik bir yapıya kavuşturduğu tasavvuf birikimini işleyerek bu birikime tasavvufî bir metafizik hüviyeti kazandırmıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin anlaşılabilmesi açısından Konevî'ye müracaat etmek hayli gerekli ve isabetli görünmektedir.

22

Beşerî ve içtimaî münasebetler bakımından insan-ı kâmilin tesirinin en açık biçimde görüldüğü alan, kemale erdirici eğitim alanı yani irşat faaliyetidir. Başka bir ifadeyle, kemale erip başkasını kemale erdirmeye vasfını haiz kişinin diğer insanlara olan etkisi, mürşit-mürit ilişkisinde sarıh olarak gözlemlenir. Öte yandan insan-ı kâmilin ontik, epistemik ve ahlakî açıdan mevkii göz önünde bulundurulduğunda, onun beşerî ve içtimaî münasebetler alanındaki tesirinin, mürit yetiştirme faaliyetiyle sınırlı kalamayacağı açıktır. Gerek doğrudan terbiye etmek suretiyle gerek kaleme alınan eserler vasıtasıyla müritlerin bilgi ve ahlak edinmelerine vesile olunması, elbette çok büyük bir önemi haiz olsa da kâmil kimselerin toplumsal hayat açısından işlevleri çok daha geniş ölçeklidir. İnsan-ı kâmilin toplumsal yaşamdaki temel işlev alanlarından diğeri ise siyasettir. Bu çerçevede, çalışmada kâmil kimselerin eğitim ve siyaset bakımından etki ve işlevleri üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte söz konusu etki ve işlevlere geçmeden evvel İbnü'l-Arabî'nin “insan-ı kâmil” nosyonuna ilişkin temel tanımlama ve açıklamalarına göz atmak faydalı olacaktır.

İnsan-ı kâmil kemal mertebesindeki insanı yani hakikî insanı ifade eder. Zira bu mertebeye ulaşamamış kimse kelimenin tam anlamıyla insan adını almaya layık değildir. Daha doğrusu yaratılışı icabı kemal vasfını haiz olduğunun şuurunda olamayan kimse hakikî manada insan olarak addolunamaz. İnsan-ı kâmil ise ne tür bir mertebeye bulunduğu dair bilgisizlikle diğerlerinden ayrılır. Öyle ki cehalet içinde bulunanlar “hayvan insan” şeklinde adlandırılırlar (İbnü'l-Arabî 2008, 220).

İbnü'l-Arabî'ye göre insan toplayıcı bir karakteri haizdir yani melek, felek, ruh,

² Dinin toplumsal kurumlar üzerindeki etkisi konusunda bkz.: Sezen 1988; 1990, 223-8.

³ Konuyla ilgili olarak bkz.: Barkan 1977.

cisim, doğa, cansız/donuk ve canlı olmak üzere âlemin tüm hakikatlerini kendisinde toplar (İbn Arabî 2006a, 362). Konevî'nin ifadesiyle insan âlemin ulvî ve süflî hakikatlerinin toplamıdır (Konevî 2009b, 138). Bu bağlamda “(...) (gerçek)⁴ insan, toplayıcı kelime ve âlemin suretidir ve âlemde bulunan her şey onun parçasıdır. (...)” (İbn Arabî 2006a, 395). İnsanın bu şekilde âlemdeki her şeyi içermesi durumu, makrokozmos-mikrokozmos ilişkisi çerçevesinde de ifadesini bulur: Büyük âlem (büyük insan) insan dışındaki şeylere tekabül etmekte olup küçük âlem olarak addedilen insan âlemin ruhu ve nedeni konumundadır. Bu âlemler arasında benzerlik söz konusudur, büyük âlemde her ne varsa bir benzeri insanda da bulunur. Örneğin, büyük âlemde büyüme olgusu vardır, bunun insandaki mukabili tırnak, kıl ve benzerlerinin uzamasıdır. Keza, büyük âlemde mevcut olan tuzlu suyun benzeri insanın gözlerindedir (İbn Arabî 2006a, 340; İbnü'l-Arabî 2008, 117; İbn Arabî ve Konuk 2013, 29, 32).

Yukarıda zikredilen toplayıcılık vasfının nedenine gelince insan ile Allah'ın isimleri arasındaki bağ gözetilerek bir açıklama yapılmaktadır. Şöyle ki isimlerden her birinin insanın yaratılışında ortaya çıkması nedeniyle insan kuşatıcılık ve toplayıcılık vasfını elde etmiştir (İbnü'l-Arabî 2008, 26). Bu çerçevede Konevî insanın yaratılışının ve kapsayıcı varlık nüshasının en kâmil örnek ve en kapsamlı ve genel misal olduğu görüşündedir (Konevî 2009b, 53). Bu yönüyle insanın hem ilahî mertebeye zatî bir nispeti vardır hem de âlem ve siva olmaklığı bakımından başka bir mertebeye sahiptir (Konevî 2009b, 93). Öte yandan esmanın insanda ortaya çıkması ise insan ile Allah arasında özel türden bir rabitanın varlığıyla alakalıdır: Allah toprağını düzenlediği insana ruhundan üflemiştir (İbn Arabî 2006a, 357-8). Böylece O beden, nefis ve ruh cihetinden yetkin olan insanı kendi suretine göre yaratmıştır (İbnü'l-Arabî 2008, 182). Konevî'nin sözleriyle “(...) kemâle erdirdiği insanı kendi mertebesinin sûretine göre yaratmış, düzenlemiş, ölçü vermiş ve takdir etmiş, en güzel kıvâmı vermiştir. (...)” (Konevî 2009a, 25). Bu çerçevede insanın varlığının Hak için özel bir önem arz ettiği söylenebilir. İbnü'l-Arabî durumu “Hak, sayısız güzel isimleri bakımından emrin tümünü içeren ‘kuşatıcı bir varlıkta’ isimlerini tek tek görmek ve o varlık vasıtasıyla kendi sırrının kendisine görünmesini istedi. (...)” (İbnü'l-Arabî 2008, 25) sözleriyle ortaya koymaktadır.

İnsan yukarıda kısaca temas edilen ontik yapısı ve konumu itibarıyla yeryüzünde halife kılınmıştır. İbnü'l-Arabî insanın hilafetini ve âlemin varlığı yönünden taşıdığı önemi şu sözlerle ifade etmektedir:

Bu zikredilen [toplayıcı varlık]⁵, ‘insan’ ve ‘halife’ diye isimlendirildi. İnsan olması, yaratılışının genelliği ve bütün hakikatleri içermesinden kaynaklanır. Hak karşısında insan, göz için görmeyi sağlayan göz bebeği [*insanü'l-ayn*]⁶ gibidir. Bu nedenle ‘insan’ diye isimlendirilmiştir; çünkü Allah, onun vasıtasıyla yaratıklarına bakar ve onlara merhamet eder. Bu nedenle ‘ezelî-sonradan olmuş’ insan, ebedî-sürekli yaratılmış, toplayıcı-ayırıcı kelimedir [hakikat]⁷. Âlemin fiili

⁴ Doğrudan alıntılarda parantez içerisinde yer alan ifadeler, aktarılan metne aittir.

⁵ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir. Aksi belirtilmedikçe doğrudan alıntılarda köşeli parantez içerisinde yer alan ifadeler, tarafımdan eklenmiştir.

⁶ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

⁷ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

varlığı onun varlığıyla tamamlanmıştır.

Öyleyse âlemde insan, yüzükteki kaş gibidir. Kaş, padişahın hazinelerine vurduğu mühür ve nişandır. Allah, insanı bu nedenle ‘halife’ diye isimlendirdi. Mühür hazineleri nasıl korursa, Allah da insan vasıtasıyla âlemi korur. Hükümdarın mührü hazineler üzerinde bulunduğu sürece, hiç kimse onun izni olmaksızın hazineleri açmaya yeltenmez. Allah, mülkü [olan âlemi]⁸ koruması için insanı halife yaptı. Bu ‘kâmil insan’, âlemde bulunduğu sürece âlem korunur.

Bakınız! İnsan, dünya hazinesinden ayrılıp çıksaydı, Hakkın o hazinede gizleyeceği bir şey kalmaz, âlemde bulunan şeyler ortaya çıkar, birbirlerine karışır, hayat ahirete geçerdi. İnsan, ahiret hazinesi üzerinde de ebedî bir mühürdür (...). (İbnü’l-Arabî 2008, 26).

Görüldüğü üzere Allah mevcudata insan yani kâmil insan vasıtasıyla nazar etmekte ve âlemin varlığını onun aracılığıyla muhafaza etmektedir; zira insan tüm hakikatleri kendinde toplamaktadır. Bu durumun bir diğer ifadesi, insanın bir ayna olarak ele alınmasında görülür. İnsan âlem aynasının cilası olarak veya doğrudan kalbi cihetiyle bir ayna olmak suretiyle isimlerini görme ve onların hükümlerinin ortaya çıkışı bakımından Hak için bir ayna vazifesi görür (İbnü’l-Arabî 2008, 25, 48; İbn Arabî 2006a, 251). Bu ise daha önce de belirtildiği üzere insanın tüm isimleri ve hakikatleri içermesinden ötürüdür. Konevî’nin ifadesiyle tüm mertebelerin hüküm, suret ve eserleri ile zuhur eden mutlak feyzi kabul eden insan-ı kâmilin sureti; tüm mertebeler için bir ayna mesabesinde olup her birinin özellik ve hükümlerini bakî kılacak şekilde onların özellikleriyle boyalıdır (Konevî 2009b, 55). Başka bir ifadeyle insan-ı kâmil gayb ve şehadet âlemleri arasında bir berzah, kulluk ve efendilik hakikatinin mazharı olan bir aynadır (Konevî 2009a, 167).

İnsan-ı kâmilin ontik yapı ve konumuna dair yukarıda aktarılan hususlar çerçevesinde onun varlık bakımından yetkin olduğu açıkça görülür. Öte yandan bu yetkin olma hâli, kâmil insanın ontik yönden üstünlüğüne paralel bir biçimde bilgi ve ahlak bakımından da geçerlidir. Nitekim kemal mertebesinin en tam örneğini teşkil eden, başka bir deyişle kâmil kimseler içinde en yüksek konumda bulunan Hz. Muhammed; gerek ontik gerek epistemik gerekse ahlakî bakımdan yetkinlik sahibidir. O, akıl ve nefis bakımından âlemin varlığının başlangıcında yer alıp cismanî varlığı itibarıyla da varlık yetkinlik kazanmış ve âlemin yaratılışı tamamlanmıştır (İbn Arabî 2006a, 306). Kendisine bütün hakikatleri toplama özelliği verilen ve Rabbini gözle müşahade eden Hz. Muhammed “Allah’ı en iyi bilen kimse” şeklinde nitelendirilir (İbn Arabî 2006a, 274; İbnü’l-Arabî 2008, 81). Ahlak bakımından üstünlüğü ise başkasının huylarıyla ahlaklanmayıp büyük bir ahlak (خلق عظیم) üzerine olarak⁹ dünyaya geldiği belirtilmek suretiyle ifade edilir (İbn Arabî 2006a, 424; İbn Arabî 1985b, 343). Diğer kâmil kimseler de Hz. Muhammed’e benzer şekilde varlık bakımından olduğu gibi bilgi ve ahlak cihetinden de yetkindir. Ancak ontik açıdan Hz. Muhammed ile aynı mertebede olmadıkları gibi bilgi ve ahlak bakımından da farklılık söz konusudur. Her ne kadar Peygamber’e ve ilham sahibi veliye has bilgidен bahsedilse de Hz. Peygamber’e kendisinden başka hiç

⁸ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

⁹ Bkz.: Kalem 68/4.

kimsenin ulaşmayacağı bilgiler de ihsan edilmiştir (İbn Arabî 2006b, 56; İbn Arabî 2006a, 413). Ahlaka gelince Hz. Peygamber haricindeki kâmil kimseler, güzel ahlak (مكارم الأخلاق) ile ahlaklanma neticesinde kemal mertebesine nail olurlar ve tabîdir ki güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini belirten Peygamber'in seviyesinde değildirler (İbn Arabî 1999a, 366; 2008a, 390; 2008b, 293).

Kâmil kimseler marifet sahibidir; fakat sahip oldukları marifet sınırsız olmayıp Allah'ın verdiği kadarıyladır (İbn Arabî 2006a, 364). Bu kimseler hâl ve makamların ötesinde olarak Allah'a yakınlık mertebesinde bulunurlar ki bunlar da yakınlık bakımından birbirlerinden farklılaşırlar (İbn Arabî 2008b, 353; Konevî 2004, 245). Bununla birlikte başta Hz. Muhammed gelmek üzere kâmil kişiler Hakk'ın yetkin tecelligâhı konumundadırlar.

İnsan-ı kâmil hakkında dile getirilen hususlar akabinde şöyle bir soru akla gelebilir: Sıradan bir kimse nasıl kemal mertebesine ulaşacak, daha doğru bir ifadeyle, insan olmak hasebiyle bilkuvve sahip olduğu kemali nasıl fiiliyata aktarabilecektir? Sorunun yanıtı çok genel biçimde “kâmil bir mürşidin irşat etmesi” şeklinde olup verilen cevabın tetkiki için insan-ı kâmilin eğiticilik vasfının ele alınması iktiza eder.

İNSAN-I KÂMİLİN EĞİTİCİLİĞİ: MÜRŞİT-MÜRİT İLİŞKİSİ VE TARİKAT

Evvel emirde belirtmek gerekir ki gerek İbnü'l-Arabî gerek Konevî Allah'ın irşat ediciliğini ifade eder (İbn Arabî ve Konuk 2013, 67, 74, 76, 125, 147; İbnü'l-Arabî 2013, 79; Konevî 2003b, 7; 2007, 200; 2009a, 402; 2009b, 31). Bu çerçevede Konevî Allah'ı “mürşit”, “hakikî mürşit” şeklinde niteler (Konevî 2008, 26, 32, 39, 55, 61, 68, 106). Bununla birlikte başkaları da mürşitlik payesine sahiptir. Bu kimselerin başında ise Hz. Muhammed gelir. O, Allah'ın hizbinin¹⁰ mürşidi olup kendisine kardeş olmaya ehil kişilerin kalplerinden her tür kuşku pasını irşadının nurları sayesinde kaldırır (Konevî 2003b, 8). Öte yandan nübüvvetin ruhu “yaratılmış olanları Hakk'a yönlendirmek için irşadı bildirme” şeklinde tarif edilmektedir (Konevî 2009a, 383). Bu tariftten hareketle tüm nebîlerin irşat açısından rol oynadıkları söylenebilir. “Allah, ona [Hz. Peygamber'e] ve içimizden onun kardeşlerine ve de doğruya irşat eden kimselere en hayırlı şekilde mükâfatlar versin!” (Konevî 2009a, 479) şeklindeki ifade çerçevesinde ise mürşitlik vasfını enbiyanın ötesine de teşmil etmek gerekir ki söz konusu mürşitler insan-ı kâmillere tekabül eder.

Bu noktada bir hususun altını çizmek gerekir: Allah'ın hakikî mürşit olduğunun dile getirilmesi hatırlandığında O'nun dışında “irşat edicilik” vasfına malik kimselerin irşat ediciliklerinin kaynağının, aslında yine Allah olduğu düşünülebilir. Nitekim İbnü'l-Arabî “(...) bizim indimizde tarîkate mürîd hakkında hidâyet şeyh iledir. Ve şeyh Allah iledir. (...)” (İbn Arabî ve Konuk 2013, 429) demek suretiyle bu duruma dikkat çeker. Buna göre Allah'ın dahli olmaksızın şeyhin müride hidayet eylemesi yani onu irşat etmesi muhaldir. Konevî de benzer şekilde şahsına ilişkin bir değerlendirmesinde, Allah'ın fazlı ve şeyhinin bereketi sayesinde kader sırrına ve

¹⁰ Allah'ın hizbinden kasıt, seçkinlerin seçkinlerinin arasında bir grup seçilmiş insandır. Allah bu kimseleri kendisi için ayırmış, onlara bilgisinin suretinde tecelli etmiş ve onları bu bilgiyle süslemiştir. Bu kişiler kurtuluşa erecek kimselerdir (Konevî 2003b, 7-8).

eşya üzerindeki ilahî hükmün kaynağına muttali olduğunu belirtir (Konevî 2003a, 72). Yine başka yerde Şeyh Kemalüddin ile ilişkisinden bahsederken “Allah, onun hizmetinde bulunmayı bahşetmiş, onun tatlı sırlarından nasiplendirmiştir; (...)” (Konevî 2004, 252) demek suretiyle şeyhin etkide bulunmasının Allah’ın lütfuna bağlı olduğunu gözler önüne serer. Bununla birlikte müridin irşadı açısından şeyhin varlığı zarurîdir. Öyle ki İbnü’l-Arabî nefsin kurtuluşu için şeyh aramanın müride vacip olduğunu açıkça ifade eder: “Ey mürid! Ma’lûmun olsun ki, nefsinin necâtı odur ki, her şeyden evvel nefsinin ayıplarını sana gösterecek ve seni nefsinin tâatinden çıkaracak bir üstâd aramak -eğer onu aramakta aksâ-yı emâkine rihlet etsen dahi- sana vâcibdir. (...)” (İbn Arabî ve Konuk 2013, 423).

Görüldüğü üzere bir üstat aramanın vacip olmasının nedeni, müridin manevî yolculuğu bakımından kendine yeter olmamasıdır. Zira bir şeyh, mürşit olmadan kendi başına müridin nefsinin kontrol altında tutabilmesi söz konusu değildir. Bu çerçevede müridin kâmil kimselere uyması icap etmektedir. Konevî bu durumu aşağıdaki satırlarda ifade eder:

İnsan, seyrü sülûkunun başlangıcında tek başına bu ikinci yolu [batını arındırmaya ve Hakk’a ilticaya dayanan müşahade yolu] gerçekleştiremez. Bu nedenle, bilgide kendisinden önce olanlara ve Hakkın yoluna sülûk eden kâmillere uyması gerekir. O kâmillere, vuslat yoluna dalmış, gaye ve amaca ulaşmışlardır. Örnek olarak, resulleri verebiliriz: Allah, onları emrinin ve irâdesinin tercümanı, ilminin ve inâyetinin mazharları yapmıştır. Onların hâllerine, ilimlerine ve makâmlarına kâmil anlamda vâris olan kimselere, Allah’ın eşyayı mâhiyeti üzere izhâr eden bir nûr bahşetmesi umulur. Nitekim Allah, peygamberlerine ve onlara uyan inâyetinin ehline [أهل عنايته] ve yaratıklarından hidâyette bulunan kimselere [الهادين المهتدين] bu nûru bahşetmiştir (Konevî 2009a, 52; El-Konevî 1423 H., 27).

Yukarıdaki pasaja bakıldığında bir kez daha Allah’tan başka irşat edici kimselerin irşat faaliyetinin Allah’ın emir ve iradesi kaynaklı olduğu görülür. Öte yandan müridin kâmil bir şeyhe muhtaç olması, muvakkat bir duruma tekabül eder. Şöyle ki mürit seyr ü sülûğun başında kendine yetemez olup bir kâmilin gözetiminde manevî yolculuğunu sürdürmeye muhtaçtır. Bu ise kendine yeter bir hâle ulaştığı vakit söz konusu ihtiyacın ortadan kalkacağı anlamını zımnen taşır. Nitekim İbnü’l-Arabî’nin vehim gücü kendisi üzerinde hâkim olan kimsenin halvete arif ve mümeyyiz bir şeyhin eliyle girmesi gerektiği, buna karşın vehim gücüne hâkim olan bir kişinin korkmadan halvete girebilmesi yönündeki belirlemesi de şeyhe duyulan ihtiyacın süreklilik arz etmediğini destekler niteliktedir (İbn Arabî 2011, 16). Bu ihtiyacın tam olarak ne zaman son bulacağı yani kişinin kendine yeter olacağı sorulacak olursa yukarıda yer verilen alıntıdan hareketle “kâmil şeyhi gibi vuslat yoluna dalıp gaye ve amaca ulaştığı vakit” şeklinde bir yanıt verilebilir.

Kâmil ve mükemmil olan insan-ı kâmilin irşat faaliyeti bakımından yerine getirdiği işlevin en genel ifadesi, salığı terbiye etmesi ve onu kemale erdirmesidir. Bu çerçevede hidayet ve irşat ehline mensup olan kâmil kimselerin en uygun ve üstün olana teşvik etmeleri söz konusudur. (Konevî 2003a, 147; 2004, 264). Bunun bir örneği “Allah için sevmek” nosyonu ile ilgili şu satırlarda görülür:

Efendim! Sevenin cezası, bu sevgisinin karşılığında sevimekten başka ne olabilir ki? Hak, kendisinden haber vermiş ve buna teşvik etmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) da, bunu bildirmiş ve onu öğütlemiştir.

Her asırdaki hidayet ve irşat mensubu kimseler, bunu alışkanlık haline getirmiş, insanlar arasında yaymışlar, insanları buna ve bunun ortaya çıkarttığı neticelere teşvik etmişlerdir (...) (Konevî 2004, 250).

İnsan-ı kâmilin seyr ü sülüğün başlarında olan müridini irşadına dair buraya kadar dile getirilen hususlar ışığında, kâmil mürşidin daha ziyade salığın ahlakî gelişimi çerçevesinde etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte mürşidin salığın bilgi edinmesi yönünden de etkide bulunması söz konusudur. Nitekim Konevî şeyhini gördüğü bir vakıada şeyhine şöyle seslendiğini belirtir: “(...) Güzel olan sensin, çünkü sen insanın bu gibi şeyleri idrâk edeceği yere ulaşmasını temin ediyorsun. (...)” (Konevî 2004, 160). Bu özel durumun gösterdiği üzere şeyhler müritlerinin idrak etmelerini sağlayan mürşitler konumundadırlar. Keza, Konevî şeyhinin kendileri için adeta bir dayanak ve sığınak olduğunu ifade eder (Konevî 2004, 288). Bu durumun en açık örneği, kâmil kimsenin müridine gelen varidatın sahih ve bozuk olanlarını ayırt etmesi işinde görülür. Şöyle ki ilkalar ilahî, ruhanî/melekî ve şeytanî olmak üzere üç tür olup son gruptakilerin tümü ile ikinci gruptakilerin bazılarının güvenilirliği, muhakkak muhakkik şeyhin tasdikine bağlıdır. Şeyh onaylarsa mürit varidi kabul eder, reddettiği takdirde ise mürit de inkâr ederek ondan yüz çevirir (Konevî 2004, 102).

27

İrşat faaliyeti mürit cephesinden incelendiğinde iki hususla karşılaşılır. Birincisi, müridin şeyh aradığı müddetçe içinde bulunduğu duruma karşılık gelirken diğeri şeyhini bulan müridin durumudur. Her iki vaziyette de müridin pek çok vazifesi vardır. Şeyh arayan mürit her şeyden evvel hasımların gönlünü yapmalı, geri döndürmeye muktedir olduğu zulümleri geri döndürmeli ve tövbe etmelidir. Bundan sonra temizlik, abdest, namaz, selam, yeme ve içme, kesp ve tevekkül, sohbet, sefer, yürüme, sema meclislerinde huzur, mescitte bulunma, fukaraya hizmete dair havatır gibi çeşitli konularla ilgili yapılması ve yapılmaması gereken şeyler gelir (İbn Arabî ve Konuk 2013, 430-51). Şeyhini bulan müridin vazifelerine gelince şu temel hususlar belirtilebilir: Bu mürit şeyhinin önünde gasilin önündeki meyyit gibi olmalıdır. Şeyhini şeriata muhalif bir vaziyette görececek olursa dahi onun aleyhinde bir şey düşünmemelidir; zira insan masum değildir. Mürit, ister övülen ister yerilen bir şey olsun, nefsinde meydana gelen hiçbir şeyi şeyhinden saklamamalıdır. Bunlardan başka, şeyhin huzurunda takınılacak tavır, şeyhin bir şey emretmesi, şeyhe bir iş hakkında söz söyleme, şeyh hakkında birinin bir söz söylemesi, şeyhin düşmanları ve dostlarına karşı takınılacak tavır, şeyhin haremi ve beyti, müridin hatırına bir şey gelmesi, şeyhin fiilleri, şeyhin müridin üzerine takdim ettiği kimselere müridin muamelesi, şeyhin yanında yürüme ve oturma, şeyhe hizmet, şeyhten bir şey temenni etme, şeyhin mekri, şeyhin bast içinde olması, şeyhin sefere gitmesi, şeyhin müritle müşaveresi, müridin şeyhin sözleri karşısındaki tavrı, yeme ve uyuma gibi ahvalde müridin şeyhe eşlik etmesi gibi konularla alakalı çeşitli vazifeler söz konusu edilir. Tüm bu vazifeler hakkında izahat göz önünde bulundurulduğunda şöyle bir temel anlayışın sergilendiği görülmektedir: Mürit şeyhinin iradesine teslim olmalı, şeyhine asla itiraz etmemeli, onun emirlerine uymalı ve her durumda edebi gözetmelidir (İbn Arabî ve Konuk 2013, 423-30). Nitekim

“(...) öğrencinin şeyhin huzurunda herhangi bir meselede konuşması, saygısızlıktır. Ancak şeyh, kendisine emrederse konuşabilir. Bu durumda emre uymak, edeptir.” (İbn Arabî 2006a, 288) ve “(...) bizim vazifemiz -ey dostlar!- şeyhimizin ehline karşı, kendisine karşı olduğu gibi, hatta ondan daha güçlü ve şiddetli bir şekilde edep ve imtisal yolunu tutmaktır” (Konevî 2004, 287) gibi ifadeler söz konusu anlayışı sarıh olarak gözler önüne serer.

Mürit-mürşit ilişkisi söz konusu edildiği vakit doğal olarak akla “tarikat” nosyonu da gelir. 12.yy.’da tarikatlar zuhur etmeye başlamış olup bu çerçevede “süluk” terimi, “Hakk’a ulaşma yolunda belli bir tasavvuf adap ve erkânının tatbiki” şeklinde bir anlam ihtiva eder olmuştur (Uludağ 2010, 127). Öte yandan her ne kadar “yol” anlamında “tarik” ve “tarikat” kelimeleri geçse de İbnü’l-Arabî ve dahi Konevî’de tasavvuf geleneğinde yer edindiği hâliyle “bir müessese olarak tarikat” kavrayışına rastlanmamaktadır (İbn Arabî 1985a, 221; 1999b, 19; 2006a, 129; 2008b, 345-6). Nitekim yukarıda atıfta bulunulan, tarikatta mürit hakkında hidayetin şeyhle ve şeyhin ise Allah’la olduğuna yönelik ifade de böyle bir kavrayışın bulunduğu kaynaklık etmekten uzaktır. Keza, Konevî hâl ve zevk bilgilerine tahsis edilmiş “tarikat ehli”nden bahsetmekle birlikte, “bir müessese olarak tarikat” kavrayışının bulunup bulunmadığının tespitine kaynaklık edebilecek bir veri sağlamaz (Konevî 2011, 77, 84). İmdi, 13.yy.’a damgalarını vurmuş bu iki büyük sufînin bir asıl önce ortaya çıkmaya başlamış tarikatlar açısından durumu nasıl izah edilebilir?

Gerek İbnü’l-Arabî gerek Konevî’nin birçok şeyhle irtibatı olduğu gibi müritleri konumunda olan talebeleri de vardır.¹¹ Bununla birlikte belirli bir tarikata intisap etmiş değildirler. Şunu da zikretmek gerekir ki bazı kimseler tarafından İbnü’l-Arabî’ye “Ekberîyye”, “Hatemîyye”, “Arabiyye” veya “Muhiyye” adıyla anılan bir tarikat nispet edilse de bunun gerçeklik taşımadığı ve onun yolunun tarikatların ötesinde bir irfan yoluna karşılık geldiği söylenebilir. Öte yandan İbnü’l-Arabî ve takipçilerinin dâhil olduğu tasavvuf geleneğini ifade etmek üzere “Ekberîyye”, “Ekberîlik”, “Ekberî görüş (*the Akbarian View*)”, “Ekberî gelenek”, “Ekberî-Konevî gelenek”, İbn Arabî ekolü (*the school of Ibn Arabî*)”, “İbn Arabî mektebi”, “İbn Arabî okulu” gibi ibareler kullanılmaktadır (Kılıç 1994, 244-5; Chodkiewicz 2015, 37; Chittick 2009, 669; Hirtenstein 2010, 251; Kılıç 2009, 59; 2011, 82-3; Bayram 2012, 134; Demirli 2008, 421; 2009, 11; 2010a, 77; 2010b, 127; 2013, 341; 2015, 177; Nasr 1985, 132). Ne var ki bu adlandırmaların hiçbiri müesseseleşmiş bir tarikatın varlığına delalet etmez, bunlar sadece bir tasavvufî geleneğin temsilcilerini işaret eden isimlendirmeler konumundadır.

İNSAN-I KÂMİLİN SİYASAL İŞLEVİ: HİLAFET-DEVLET BAŞKANLIĞI İLİŞKİSİ

İslam Dünyası’nın siyaset geleneğinde hilafet veya imamet makamı önemli bir yere sahiptir. Binaenaleyh “halife” vasfını haiz insan-ı kâmilin hilafetinin, siyaset alanı gözetilerek incelemeye tabi tutulması münasip olacaktır. İbnü’l-Arabî’nin aşağıdaki açıklamaları konu açısından büyük bir önem taşır:

Hz. Peygamber ‘İki halifeye biat edildiğinde birisini öldürünüz’
buyurur. Kastedilen, kılıç maharetiyle gerçekleştiren devlet başkanlığıdır.

¹¹ Konuyla ilgili olarak bkz.: Addas, 2010; Kılıç, 1999: 493-4, 512-3; 2011: 25-36; Bayram, 2012: 41-61; Demirli, 2008: 420-1.

Biat edilen iki başkan görüş birliğinde bile olsa manevî halifelik aksine onlardan birisinin öldürülmesi gerekir. Manevî halifelikte ise öldürme yoktur. Öldürme, yalnızca devlet başkanlığı söz konusu olduğunda zikredilmiştir. Devlet başkanı bu makamın [Allah’a halife olma makamının]¹² sahibi değildir. Söz konusu halife, adaletli olduğunda, Allah’ın peygamberinin halifesidir. Bu hüküm, [kendisine dayanılan]¹³ esasın hükmünden kaynaklanır. Söz konusu asıl, iki ilahın varlığının zannedilmesidir. *Gökte ve yerde Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı, bozulurlardı* [21:22]¹⁴. Onlar uzlaşsa bile, gök ve yerin düzeni bozulurdu; çünkü biliriz ki, o iki ilah bir hükümde görüş ayrılığına düşünce, onlardan birisinin hükmü geçerli olur. Bu durumda hükmü geçen, gerçekte ilah olandır. Hükmü geçmeyen ise ilah değildir (İbnü’l-Arabî 2008, 178).

Açıktır ki İbnü’l-Arabî devlet başkanlığı ile manevî hilafeti birbirinden kati surette ayırır. Başka bir deyişle mukarrer ve sabit olan zahir hilafet ile batın hilafet iki ayrı hilafet biçimine tekabül eder (İbn Arabî ve Konuk 2013, 131). Bu ikisi arasındaki önemli fark ise şu şekildedir: İki ilahın olamayacağına ilişkin ayette ve biat edilen iki halifeden birinin öldürülmesi gerektiğine yönelik hadiste kaynağını bulduğu üzere, devlet başkanının tek olması zarurî iken manevî hilafette böyle bir zaruret bulunmaz. Tek bir devlet başkanının olması gerekliliği münhasıran İslam toplumu için düşünülebileceği gibi Konuk’un ifade ettiği üzere her bir millet, her bir kavim için ayrı ayrı olarak da ele alınabilir (İbn Arabî ve Konuk 2013, 133). Devlet başkanlığı ile manevî hilafet arasında belirtilen diğer fark ise, bulundukları makamlar bakımındandır: Devlet başkanı adaletli olduğu vakit Allah’ın peygamberinin halifesi olurken “manevî hilafet” yani “Allah’a halife olma” makamının sahibi olması söz konusu değildir. Bununla birlikte İbnü’l-Arabî şu satırlar vasıtasıyla artık tüm halifelerin “peygamberin halifesi olma” makamında olduklarını işaret etmektedir:

(...) Allah’ın yeryüzünde halifeliklerini Allah’tan alan bir takım halifeleri vardır ki, onlar peygamberlerdir. Bugün halifelik, peygamberlerdendir, yoksa Allah’tan değildir; çünkü onlar, ancak peygamberin kendileri için yasa yaptığı şeyle hüküm verir ve onun dışına çıkmazlar.

Burada yalnızca bizim gibi insanların bildiği bir sır vardır. Bu sır, kendisiyle hüküm verdikleri peygamberin şeriatının dikkate alınmasındadır. Peygamber’in halifesi, hükmü, kendisinden aktarma şeklinde ya da aslı yine Peygamber’den aktarılmış olan içtihat sayesinde alan kimsedir (İbnü’l-Arabî 2008, 176).

Bu pasaj ışığında İbnü’l-Arabî’nin yaşadığı dönemden itibaren hem devlet başkanlarının hem de manevî halifelerin, hükümleri şeriat kaynaklı birer halife, eş deyişle peygamberin halifesi oldukları ileri sürülebilir. Ne var ki İbnü’l-Arabî yukarıda alıntılanan kısmın hemen akabinde, hâlâ hükmü doğrudan Allah’tan alan kimselerin var olduğunu dile getirir. Böyle bir kimse halifeliği Allah’tan almış olup

¹² Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

¹³ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

¹⁴ Bu ifade tarafımdan eklenmemiş olup aktarılan metne aittir.

hükümünün kaynağı peygamberin vahiy aldığı kaynağın aynısıdır. Ancak hüküm bakımından peygambere muhalefet etmesi muhal olduğundan görünürde ona uymaktadır. Sahip olduğu bilginin kaynağı bakımından ise seçilmiş bir kimsedir. Böyle bir halife keşif diliyle söylendiğinde “Allah’ın halifesi”, zahir diliyle söylendiğinde ise “peygamberin halifesi” diye tesmiye olunur. Mamefih bu tür halifeler, Hz. Peygamber ve peygamberlerin bilgi kaynaklarından beslenseler de Peygamber’in söz konusu kaynaktan daha fazla istifade etmek suretiyle üstün olduğunu bilirler. Öte yandan hilafeti doğrudan Allah’tan alan bu halifelerin mevcudiyeti nedeniyle Hz. Peygamber kendisinden sonra kimseyi halife tayin etmemiştir. Zira Peygamber bu türden halifelerin mevcut olacağını bilmekteydi ve dolayısıyla bir halife tayin etseydi hilafeti sınırlamış olacaktı (İbnü’l-Arabî 2008, 176-7). Bu çerçevede, adaletli olduğu takdirde Allah’ın peygamberinin halifesi konumunda olan devlet başkanı ile zahiren peygambere uyan ama özünde Allah’ın halifesi olan manevî halife arasındaki ayrımın muhafaza edildiği görülmektedir.

Bu noktada ise şöyle bir sorunun ileri sürülmesi isabetli olacaktır: “Aralarındaki farklara rağmen devlet başkanlığı ile manevî hilafet veya zahir hilafet ile batın hilafet beyninde bir irtibat yok mudur?” Öyle görünmektedir İbnü’l-Arabî için asıl önemli olan, riyaset veya imamet anlamındaki hilafet değil, manevî hilafet yani batın hilafettir. Nitekim *et-Tedbîrâtü’l-İlâhiyye*’de “(...) burada bizim kelâmımız, ukdesi ukdesine ve bu üslûb üzere cârî olarak, haseb-i zâhir üzerine hilâfet-i bâtine hakkındadır. (...)” (İbn Arabî ve Konuk 2013, 131) denilir ve sonrasında iki halifeye biat olunmasına ilişkin hadis, ruh-heva mücadelesi bağlamında ele alınır (İbn Arabî ve Konuk 2013, 131). Keza, ulemanın zikrettiği on imamet şartının beden memleketinde halife olan ruh yönünden incelenmesi de aynı ilgiyi yansıtır (İbn Arabî ve Konuk 2013, 133-42). Bir başka yerde ise hilafet-i zahire ile hilafet-i batıne arasında şöyle bir benzerlik kurulur: Nasıl ağacın kökü çürüdüğünde ağaç tümüyle helak olur, dal kurduğunda ise kök onu dallandırırsa mülkün kökü ve “devlet” cisminin ruhu mesabesindeki melik helak olduğunda da cisim yani devlet helak olur, cisimde bir şey fesada uğradığı takdirde ise tabibin onu ıslah etmesi mümkündür. Aynı durum “beden” mülkünde halife olan ruh ile ruhun emri altında bulunan kuvveler arasındaki ilişki açısından da vakidir: Ruh zatı itibarıyla helak olduğu vakit mülkü de helak olur, emri altında bulunanlara bir şey olduğu takdirde ise “tedbir” tabibinin hastalıklı kısım veya kısımları ıslah etmesi söz konusudur (İbn Arabî ve Konuk 2013, 317). Ne var ki “devlet” cisminin meliği ile “beden” cisminde halife olan ruh arasındaki bu benzerlik, aralarında bir irtibat kurulabileceği anlamına gelmemekte ve yine ana ilginin hilafet-i batıneyi izah etmek olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Keza, benzer bir durum; Konevî’nin vasıtasız ve vasıtalı imamet ayrımını ele alırken Hz. Ebubekir’in hilafetine değinmesi veya valilik/imamet mertebelerine dair söylediklerinin siyasal yönetimi de kapsamasında söz konusudur. Nitekim bunların hiçbirinde ilgi doğrudan siyaset üzerine yönelik değildir (Konevî 2003a, 138, 203-4).

Tüm bu dile getirilenler ışığında devlet başkanlığı ile manevî hilafet, diğer bir ifadeyle zahir hilafet ile batın hilafet arasında doğrudan bir irtibat tesis edilemeyeceği görülür. Ne var ki Hz. Muhammed’in kalbi üzerinde olmaklıkla nitelenen (İbn Arabî 2011, 27) kutbun işlev ve tesirine yönelik, *et-Tedbîrâtü’l-İlâhiyye*’nin şu satırları çerçevesinde her iki hilafet arasında sıkı bir bağ olduğu görülür:

(...) enbiyânın râyâtı açıldı ve alemleri zâhir oldu. Ve herkes onun kuvvetini iz'ân eyledi. Ba'dehû enbiyâ (salavâtullâhi aleyhim) hazarâtından sonra ihtifâ etti. Yevm-i kıyâmete kadar umûmen ebeden zâhir olmadı; lâkin husûsan zâhir oldu. Böyle olunca kutub ma'lûm-i gayr-i muayyendir. Ve o halîfe-i zaman ve mahall-i nazar ve tecellîdir. Ve âlemin zâhirine ve bâtınına âsâr ondan sudûr eder. Ve rahm olunan kimseye onun sebebiyle rahm olunur; ve azâb olunan kimseye onun sebebiyle azâb olunur. Ve onun sıfatları vardır. Eğer halîfe-i asırda ictimâ' ederse, o kutubdur; ve medâr-ı emr-i ilâhî onun üzerinedir. Ve eğer ictimâ' etmezse onun gayridir. Ve bu asrın hükümdârına madde ondan tekevvün eder. (...) (İbn Arabî ve Konuk 2013, 40).

Bu pasaja ilişkin şerhinde Konuk'un da belirttiği gibi, içinde bulundukları zamanların zahirî kutupları olan nebilerin kuvvetlerini herkes görmüştür. Onlardan sonra ise kutuplar gizlenmiş ve zamanın kutbu genel olarak zahir değilken özel olarak zahir olmuştur. Yani sıradan kimseler zamanın kutbunu bilmezken ümmetin seçkinleri bilirler. Dolayısıyla o, “belirli olmayan bir bilinen”dir. Bu özelliklere sahip kutbun işlev ve tesiri ise onun zamanın halifesi ve nazar ve tecelli mahalli olmasıyla ilgilidir. Şöyle ki Hak âleme onunla nazar ve tecelli eder ve dolayısıyla âlemdeki zahirî ve batınî tüm eserler ondan sudur eder. Bu yönüyle zamanın kutbuna, insan-ı kâmilin varlık, bilgi ve ahlak bakımından tesirlerine paralel bir işlev yüklenmektedir ki, içinde bulunduğu zamanın en kâmil kimsesi olma vasfı kutuptan başkasına ait değildir. Bu genel izahın yanı sıra, yukarıda alıntılanan pasajın son cümlelerine bakıldığında doğrudan siyaset alanına ilişkin bir işlev ve tesirle karşılaşılır. Belirtildiği üzere zamanın kutbu olmak için gerekli sıfatlar asrın halifesinde yani hükümdarda toplandığı takdirde kutup o olurken, aksi hâlde kutup ondan başkası olup hükümdara madde yani idare işindeki kudret ve tasarruf bu kutuptan tekevvün etmektedir. (İbn Arabî ve Konuk 2013, 43). Bu çerçevede hükümdarlığın her iki hâlde de zamanın kutbuyla irtibatlı olduğu aşîkârdır. İlk hâlde hükümdar sahip olduğu vasıflar gereği bizzat kutupluk makamındayken ikincisinde hükümdar vazifesini kutup vasıtasıyla icra etmektedir.¹⁵

Devlet başkanlığı ile manevî hilafet arasındaki bağlantıya yönelik bu belirlemeler hayli genel düzeyde olup söz konusu rabitanın ortaya koyulabilmesi için hükümdar-kutup ilişkisinin özel olarak hangi biçimlerde gerçekleştiğinin incelenmesi gerekir. Şunu ifade etmek gerekir ki İbnü'l-Arabî konuyla ilgili açıkça bir belirlemede bulunmaz. Bununla birlikte genel olarak insan-ı kâmile dair ortaya konan görüşler çerçevesinde hükümdar-kutup ilişkisine yönelik incelemede bulunmak için bir zemin teşkil edilebilir. Şöyle ki önceki kısımlarda temas edildiği üzere kemale ulaşma hedefiyle manevî yolculuğa çıkan salîğin bir kâmil mürşit tarafından irşadı iktiza eder. Hükümdarın gerekli vasıfları haiz olarak bizzat kutup makamına nail olduğu durumda, içinde bulunduğu zamanın en kâmil olması söz konusudur. Şu hâlde hükümdarın böyle bir makama ulaşması için onun da bir eğitim sürecinden geçmesi yani kendinden evvel kemale ulaşmış bir mürşit tarafından irşat edilmesi gerektiği neticesi hâsıl olur. Hükümdar ile kutbun farklı kimseler olduğu duruma gelince hükümdarın vazifesini kutup vasıtasıyla icra etmesi olgusunun, yine bir tür eğitsel

¹⁵ Öte yandan kutbun yönetim bakımından etkisi, zahirî hükümdarlıkla sınırlı da değildir. Şöyle ki kutup Efrat'tan birisi olup Efrat arasında yönetmeyle görevlendirilmiştir (İbn Arabî 2006a, 255-6).

faaliyet görünümü arz ettiği düşünülebilir. Öyle ki kemal makamında olan kutbun nasihat ve tavsiyeleriyle hükümdara yol göstermesi beklenir. İrşat faaliyeti önceki kısımda ele alınmış olduğundan insan-ı kâmilin hükümdara yol göstericiliği üzerine kimi tespitlerde bulunmak yerinde olacaktır.

İbnü'l-Arabî'ye atfedilen *Mekârimu'l-Ahlâk* adlı eserin muhtelif yerlerinde yöneticiler için hatırlatma ve öğütte bulunulur. Bunların birinde, yöneticiler için kemal mertebesinin önemi şu sözlerde dile getirilir:

Bir kralın, reisin kemal mertebesine ulaşmak hususunda herkesten daha hırslı ve istekli olması gerekir.

İnsanların kamili ve faziletlerin tümünü üzerinde taşıyanı, tabiatı itibarıyla noksan insanlardan öncedir.

O halde tam insan, tabiatı itibarıyla reistir.

Kral tam, güzel ahlaka sahip, bütün iyilikleri kuşattığı zaman tabii olarak kraldı. Eksik ise, o zaman zorla kral olmuştur.

Bir kralın, zorla elde edilmeyen, aksine şahsi şerefle kazanılan, başkaları tarafından vaz edilmeyen gerçek riyaseti arzu etmesi ne güzel (İbn Arabî 2005, 134).

Görüldüğü üzere gerçek anlamda riyasetin temel koşulu kemaldır, kemal mertebesine nail olmaktır. Hatırlanacaktır ki kemale ermiş kimseler, bu yolda ilerleyenlere kılavuzluk yapma vasfını haizdirler. Buna paralel olarak *Mekârimu'l-Ahlâk*'ta kral ve reisler için gereken davranışlara ilişkin kısımda, kral ve reislerin meclis arkadaşları, yakınları ve işlerini gören kimselerin iyilik ve doğruluk timsali kişiler olmalarının gerekli olduğu ifade edilir (İbn Arabî 2005, 113).

Mekârimu'l-Ahlâk'tan aktarılan, yöneticilere ilişkin hususlar çerçevesinde İbnü'l-Arabî'nin doğrudan kral ve reisler için nasihat ve tavsiyelerde bulunduğu söylenebilir. Ancak her ne kadar eserin çevirmeni bu eseri İbnü'l Arabî'ye ait bir risale olarak takdim etse de (İnce 2005, 17) eserin İbnü'l-Arabî'ye aidiyeti şüpheli görünmektedir (Kurt 2007, 251-2). Bununla birlikte söz konusu risale İbnü'l-Arabî'nin kaleminden çıkmamış olsa dahi yöneticilere yönelik öğüt verilmesi durumu onun anlayışıyla örtüşür görünmektedir. Nitekim bunun başka örnekleriyle *El-Futûhâtu'l-Mekkiyye*'de karşılaşılır. İlgili eserde, İzzettin Keykavus'un kendisine yazdığı bir mektuba verdiği karşılıktan bahseder. Bu mektupta söz konusu sultana Allah'ın dinine gösteriş olarak yardım etmeme, tevekkül etme gibi hususlarda tavsiyede bulunur (İbn Arabî 2012, 401-2). Yine bir başka yerde, Sultan Keykavus'un başka bir mektubuna cevaben yazdığı mektubu aktarır. Bu mektupta sultanın adil davranması, mazlumun yanında olması ve Hristiyanlara karşı getirilmiş olan kısıtlamalara (Müslümanların isimlerini kullanamama, kılıç veya başka bir silah taşıyamama, kilise yapılmaması ve yıkılanın tamir edilmemesi vb.) riayet etmesi gibi şeyleri nasihat eder (İbn Arabî 2012, 435-8).

Görüldüğü üzere İbnü'l-Arabî'nin, ister kâmil bir zat olarak kabul edilsin ister edilmesin, nasihat ve tavsiyeleriyle siyaset erbabına yol göstericiliği söz konusudur. Bu durum ise arka planda şöyle bir anlayışın yattığının göstergesidir: İnsan-ı kâmil nasihat ederek ve tavsiyelerde bulunarak hükümdara yol gösterir, ona yönetim işinde yardımda bulunur.

SONUÇ

İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çerçevesinde, insan-ı kâmilin toplumsal işlevinin iki temel yönden ele alınabileceği görülmektedir. Bunların başında kâmil kimselerin eğiticilik vasfı gelir. Bir irşat faaliyetine tekabül eden bu eğitmenlik durumu, mürşit-mürit ilişkisinde açığa çıkar. Öyle ki hakikî mürşit Allah olmakla birlikte, müridin hakikate erebilmesi için, kemale ermiş bir şeyhin varlığı lazım gelir. Bu ise bir toplumda bilgiye ulaşarak ona uygun bir yaşam sürülmesinin, kâmil kişilerin vasıtasıyla gerçekleştiği anlamına gelir. Diğer taraftan söz konusu mürşit-mürit ilişkisi, müridin şeyhine kayıtsız bağlılığını ve ona teslimiyetini şart kılar. Bu yönüyle insan-ı kâmilin eğitmenlik görevinin hiyerarşik bir yapılanmaya kaynaklık ettiği ifade edilebilir. Dolayısıyla insan-ı kâmilin toplumsal hiyerarşi bakımından - en azından tasavvuf erbabı arasında- tesirinden bahsedilebilir.

İnsan-ı kâmilin tesirinin görüldüğü diğer alan ise siyasettir. Hilafet/imamet/riyaset makamı bağlamında konuya yaklaşıldığında devlet başkanlığı ile manevî hilafetin birbirinden net bir biçimde ayrıldığı ve bu çerçevede alakalı durmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte adil devlet başkanının peygamberin halifesi olması durumu, bu başkanın bir mürşidin irşat faaliyeti neticesinde böyle bir makama ulaştığı fikrini akla getirir. Şu hâlde insan-ı kâmilin adil devlet başkanına mürşitlik etmiş olması imkân ve ihtimal dâhilindedir. Ne var ki İbnü'l-Arabî insan-ı kâmilin bu bakımından bir rol oynadığını açıkça ifade etmez. Bununla birlikte “kutup” kavramı üzerinden, kâmil kimseler ile devlet başkanları arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Şöyle ki zamanın kutbu olmak için gerekli sıfatlar asrın halifesinde yani hükümdarda toplandığı takdirde kutup o olur, aksi hâlde ise kutup ondan başkası olup hükümdar madde yani idare işindeki kudret ve tasarrufu bu kutuptan alır. Bu bağlamda ilk durumda yönetim işini bizzat -kâmil zatlardan olan- kutup ifa ederken diğer durumda kutup devlet başkanına hükmetme işinde yardımcı olur. Şu hâlde her iki durumda da insan-ı kâmil yönetim alanına etki eder. Kutbun kâmil zatlardan olması hasebiyle kutup olmak için gerekli sıfatların asrın halifesinde toplandığı durumda bu halifenin söz konusu vasıfları haiz olmak için bir kâmil kimsenin eğitiminden geçmiş olması beklenir. Kutup ile devlet başkanı farklı kişilere olduğunda ise kutbun nasihat ve tavsiyeleriyle hükümdara yol gösterdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Addas, C. (2010). *Muhyiddin İbn Arabi Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*. A. Ataman (çev.). İstanbul: Sufi Kitap.
- Barkan, Ö. L. (19??). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayın Dağıtım.
- Bayram, M. (2012). *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Büyüközkara, E. (2018). *Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî Ekseninde Ahlakın Ontik Temeli Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Chittick, W. (2009). Merkezî Nokta: İbn Arabî Ekolünde Sadreddin Konevî'nin Rolü. B. Güçlü (çev.). *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23, 669-684.
- Chodkiewicz, M. (2015). *Sahilsiz Bir Umman Hakikat, Şeriat ve İbn Arabî*. A. Ataman (çev.). İstanbul: Nefes Yayınları.
- Demirli, E. (2008). Sadreddin Konevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirli, E. (2009). *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Demirli, E. (2010a). Türk Düşüncesinin Kurucu Düşünürlerinden Birisi Olarak Sadreddin-i Konevî. *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri* içinde. Konya: Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi Yayınları, 77-80.
- Demirli, E. (2010b). *Nazarî Tasavvufun Kurucusu Sadreddin Konevî: Hayatı, Eserleri, Düşünceleri*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Demirli, E. (2013). *İbnü'l Arabî Metafiziği*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Demirli, E. (2015). *Tasavvufun Altın Çağı Konevî ve Takipçileri*. İstanbul: Sufi Kitap.
- El-Konevî: (1423 H.). *İcâzu'l-Beyânî fî Tefsîri Umî'l-Kur'ân*. C. Aştıyanî (tsh.). Kum: Muesseset-i Bostan-i Kitab.
- Hirtenstein: (2010). The Image Of Guidance: The Akbarian View of Sadr Al-Din Al-Qunawi. *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri* içinde. Konya: Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi Yayınları, 251-256.
- İbn Arabî, M. (1985a). *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*. C.1. O. Yahya (thk.) Kahire: El-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb.
- İbn Arabî, M. (1985b). *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*. C.2. O. Yahya (thk.) Kahire: El-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb.
- İbn Arabî, M. (1999a). *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*. C.3. A. Şemsuddin (tsh.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Arabî, M. (1999b). *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*. C.4. A. Şemsuddin (tsh.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Arabî, M. (2005). *Mekârimu'l-Ahlâk Üstün Ahlak Risalesi*. V. İnce (çev.). İstanbul: Kitsan.
- İbn Arabî, M. (2006a). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.1. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2006b). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.2. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2008a). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.7. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2008b). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.8. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

- İbn Arabî, M. (2012). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C.18. E. Demirli (çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2011). “Nurlar Risâlesi”, *Nurlar Risâlesi İttihâdü’l-Kevnî*. M. Kanık (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn Arabî, M. ve A. A. Konuk. (2013). *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*. M. Tahralı (haz.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İbnü’l-Arabî. (2008). *Fusûsu’l-Hikem*. E. Demirli (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İbnü’l-Arabî. (2013). *Mânevî Seferler El-İsfâr an Netâici’l-Esfâr*. M. Bedirhan (çev.). İstanbul: Nefes Yayınları.
- İnce, V. (2005). Mütercimim’den. *Mekârimu’l-Ahlak Üstün Ahlak Risalesi*. V. İnce (çev.). İstanbul: Kitsan.
- Kılıç, M. E. (1994). Ekberîyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, M. E. (1999). İbnü’l-Ârabî, Muhyiddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, M. E. (2009). İbn-i Arabî’yle ‘Zaman’ın Ruhunu Okumak. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23, 53-63.
- Kılıç, M. E. (2011). *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap
- Konevî, S. (2003a). *Fusûsü’l-hikem’in Sırları El-Fükûk Fî Esrârı Müstenidâti Hikemi’l-Fusûs*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2003b). *Kırk Hadis Şerhi Şerh-i Hadis-i Erbaîn*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2004). *İlâhî Nefhalar En-Nefhâtü’l-İlâhiyye*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2007). *Yazışmalar El-Mürâselât*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2008). *Vahdet-i Vücûd ve Esasları En-Nusûs Fî Tahkîki Tavri’l-Mahsûs*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2009a). *Fâtiha Suresi Tefsiri İ’câzü’l-Beyân Fî Te’vîli’l-Ümmi’l-Kur’ân*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2009b). *Tasavvuf Metafiziği Miftâhu Gaybi’l-Cem ve’l-Vücûd*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2011). *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi Şerhu Esmâillâhi’l-Hüsnâ*. E. Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kur’ân-ı Kerîm*, Kalem Sûresi, Ayet 4.
- Kurt, A. V. (2007). İbn-i Arabî’nin Ahlâk Felsefesi. R. Kaymakcan ve M. Uyanık (ed.). *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk*. İstanbul: Dem Yayınları, 251-281.
- Nasr, S. H. (1985). *Üç Müslüman Bilge*. A. Ünal (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

- Sezen, Y. (1988). *Sosyoloji Açısından Din Dinin Temel Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sezen, Y. (1990). *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Sülûk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

**ADAPTATION TO SIBLING'S DISABILITY SCALE: DEVELOPMENT
AND INITIAL VALIDATION**

Halil EKŞİ
Marmara University

Abstract

In this study, it is aimed to develop Adaptation to Sibling's Disability Scale (ASDS) and conduct its initial validation to enable assessing the needs and adaptation levels of siblings with disabilities and to be used to investigate the effectiveness of psychosocial interventions or to conduct relational studies on this population. The study was conducted on 204 (43.4 %) male and 266 (56.6 %) female children. According to the Exploratory Factor Analysis results, it was determined that 4 factors, namely adaptation difficulty, awareness/acceptance, empathy and responsibility, explained 51.8% of the total variance. The reliability levels of the subscales were sufficient. Findings show that ASDS is a psychometrically sound tool to examine the adaptive characteristics of typically developing children with siblings with disabilities.

Keywords: Sibling's Disability, adaptation, validation, scale

37

ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERLE YÜRÜTÜLEN MÜZİK ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA ZENGİNLEŞTİRME

Ezgi TEKGÜL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Nezihe ŞENTÜRK

Gazi Üniversitesi

Özel yetenekli öğrencilerin eğitiminde kullanılan öğretim programı genel örgün eğitim programlarından içerik olarak farklıdır. Bu bağlamda özel yetenekli öğrencilerin eğitiminde yetenek alanını destekleyici temel unsurlar oldukça önemlidir. Bireysel farklılıkları göz önünde bulunduran, yeniliklere açık ve çeşitliliği olan öğretim programları tercih edilmelidir. Alan yazında yer alan tüm çalışmalar özel yetenekli öğrencilerin eğitiminde kullanılan öğretim programlarının içerik yönünden zenginleştirilmiş olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu gereklilik tüm yetenek alanları için geçerlidir. Müzik alanında özel yetenekli olduğu tanınmış bireylerle yürütülen müzik eğitiminde kullanılan programlar da zenginleştirilmiş olmalıdır. Araştırma, öğretim programında zenginleştirme ile ilgili yapılmış olan çalışmalar göz önüne alınarak zenginleştirilmiş bir müzik öğretim programına ilişkin önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır. Öğretim programı zenginleştirme ve müzik alanında özel öğretim yöntemlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı bu çalışmada doküman incelemesi yapılacaktır. Araştırma betimsel bir nitelik taşımaktadır.

38

Anahtar Kelimeler: Müzik eğitimi, Özel yetenekli öğrenciler, Öğretim programı, Zenginleştirme

ENRICHMENT IN MUSIC TEACHING PROGRAMS WITH GIFTED STUDENTS

The curriculum used in the education of special gifted students differs in content from general formal education programs. In this context, the basic elements supporting the talent field are very important in the education of gifted students. Considering individual differences, open to innovations and diversity of curricula should be preferred. All the studies in the literature reveal that the content of the curricula used in the education of gifted students should be enriched. This requirement applies to all skill areas. The programs used in music education conducted with students who have been identified as gifted in the field of music should also be enriched. The aim of research is to make suggestions about an enriched music curriculum by considering the studies on enrichment in the curriculum. In this study, which includes information about special teaching methods in the field of curriculum enrichment and music, document review will be conducted. This research is descriptive.

Keywords: Music education, Gifted students, Curriculum, Enrichment

**EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

**BİLİM VE SANAT MERKEZLERİNDE YÜRÜTÜLEN MÜZİK
EĞİTİMİNİN İÇERİK VE UYGULANMASINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN
GÖRÜŞLERİ (KAHRAMANMARAŞ BİLSEM ÖRNEĞİ)**

Ezgi TEKGÜL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Nezihe ŞENTÜRK

Gazi Üniversitesi

Türkiye’de özel yetenekli olarak tanılanan öğrencilerin eğitime ilişkin farklı uygulamalar bulunmaktadır. Özel yetenekli öğrenciler yeteneklerine göre bir eğitim programına dâhil olabildikleri gibi normal gelişim gösteren öğrenciler ile birlikte eğitimlerine devam ederken yetenekleri doğrultusunda destek eğitim de alabilmektedirler. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen tanılama kriterleri doğrultusunda özel yetenekli olarak tanılanan öğrenciler Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM)’nde genel zihinsel yetenek, müzik ve görsel sanatlar alanlarında yetenekleri doğrultusunda destek eğitimi alabilmektedirler.

Bu araştırmada amaç, Kahramanmaraş Bilim ve Sanat Merkezi’nde müzik yetenek alanında verilen destek eğitimi, öğretmen görüşleri doğrultusunda içerik ve uygulama yönünde incelemektir. Çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırma olup nitel özellik taşımaktadır. Araştırmanın verileri Kahramanmaraş BİLSEM’de görev yapan iki müzik öğretmeni ile yapılacak yarı yapılandırılmış görüşme ile elde edilecektir.

40

Anahtar Kelimeler: Müzik eğitimi, Özel yetenekli öğrenciler, Bilim ve Sanat Merkezi

**TEACHER OPINIONS ON CONTENT AND IMPLEMENTATION OF
MUSIC EDUCATION IN SCIENCE AND ART CENTER
(KAHRAMANMARAŞ BİLSEM SAMPLE)**

There are different practices relating to the education of students who are identified as gifted in Turkey. Gifted students can participate in a training program according to their abilities, and they can also receive support training in line with their abilities while continuing their education together with the students who develop normally. Students who are identified as gifted in line with the diagnostic criteria determined by the Ministry of National Education can receive support training in Science and Art Centers (BİLSEM) in the fields of general mental talent, music and visual arts. The aim of this research is to examine the support training given in the field of music talent at Kahramanmaraş Science and Art Center in terms of content and practice in line with the opinions of teachers. The study is a descriptive research in the screening model and has a qualitative feature. The data of the study will be obtained through a semi-structured interview with two music teachers working at BİLSEM in Kahramanmaraş.

Keywords: Music education, Gifted students, Science and Art Center

**WOMEN'S SOCIAL POSITION DURING THE POST-TANZIMAT
PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE**

Zeynep ÜSKÜL ENGİN
Galatasaray University

The social position of women during the Ottoman Empire was not different than many other countries. Women have been excluded from all public spaces and have been left out of history. Even though the French Revolution was realized with the intellectual and de facto support of women, they could not get their share from the motto “Equality, Freedom and Brotherhood”. Likewise, some freedoms were given to men with the Tanzimat but women were excluded from this field. The literate women of the period wanted these freedoms to be recognized as well. When women want the same rights as men, they do not have immediate and easy access to them in the history of the world. A period of struggle must be passed to gain rights. Although it is not possible to talk about a widespread Feminist movement in the late Ottoman Empire, some enlightened women have proven their existence. It is seen that after the Tanzimat period, women started to publish their own magazines, found associations and tried to make their voices heard. It was stated that the isolated lives of men and women had a negative impact on family life, the marriages made by women and men without seeing each other caused unhappiness, the woman had no other life than her home life, they wrote about their claims for their right to work and education and organized conferences. While the law faculty was closed to women during this period, Süreyya Ağaoğlu, who opened the door of the faculty to women with her insistent temperament, Fatma Aliye, who was known as the first Turkish female novelist, and Nezihe Muhiddin who started the women's movement in the Ottoman Empire. Many women, such as Süreyya Ağaoğlu, Fatma Aliye and Nezihe Muhiddin, whose names were not mentioned in history books lived during this period.

41

The general opinion is that there was no women's movement in the Ottoman Empire and women gained some rights by giving them with the establishment of the Republic of Turkey. The aim of this study is not to underestimate the gains of the Republican period. Of course, many legal regulations have had a significant impact on women's position in this regard. However, not to mention the name of many Ottoman women who paved the way for women of the Republic would mean unfair to them.

In this article, women's enlightenment which started in the last period of the Ottoman Empire and the paths of these women will be put forward. It will be tried to show that the post-Tanzimat westernization movements also affected the social position of women and that these women paved the way for their next generation in the Republican era.

Keywords: Ottoman Woman, Women Rights in Ottoman Period, enlightenment of Ottoman woman

ORTADOĞU'DA OSMANLI SONRASI SÜREÇTE SİYASET LABİRENTİ VE PETROL STRATEJİLERİ

Mehmet Hişyar KORKUSUZ

İnönü Üniversitesi

Özet

Yirminci Yüzyıl'ın Ortadoğu'daki en temel hadisesi ve gelişimi Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından ortaya çıkan siyaset boşluğu ve belirsizliği ile başta petrol olmak üzere bölgenin enerji ve zenginlik kaynaklarının neredeyse yüzyıl boyunca tamamına yakınının bölge dışı başat aktörlerin nüfuz, kontrol ve egemenlik alanı halinde kalması olmuştur. Modernitenin kültürel plandaki belirleyiciliği ve düzen kurucu konumuyla göreceli hegemonyası - geleneksel ve dini yapılardaki yabancılaşma ve tecrit psikolojisine yol açarak - kamusal alanda başta Arap milliyetçilikleri ve diğer ulus-devlet ve etnik milliyetçiliklerinin sarmal etkileşimiyle makro ölçekli barışçıl birlik ve bütünleşme arayışlarından çok, Osmanlı ve Batı karşıtlığı ve tepkisellikleri ile kendini yeniden kurma çabası içine giren elitin mikro ve normo ölçekli politikaları ile tezahür edecek ve bu sayede süreç içerisinde biçimsel olarak farklı ama özde birbirine çok benzer devletler ya da devletçikler ortaya çıkacaktı. Bu süreçte küçük devletlerin etnosantrizm kaynaklı mikro asabiye çekirdeklerini varlık ve güvenlik ihtiyaçlarıyla beraber şekillendirecek ana unsur ekonomik zenginlik kaynağı olarak varlığıyla da yokluğuyla da Petrol olacaktı. Petrol'ün payının az ya da çok oluşu iç siyasette muhafazakar ve modern yapılarla beraber bahse konu sosyolojinin ve liderlik yapısının geçmişine dair algı, deneyim ve birikiminin bir sonucunun yanı sıra, dış siyaset boyutu olarak hangi büyük devletin ya da güçlerin etkisinde olunduğu ve kalındığı ile doğrudan ilintili olacaktı. Süreklilik ile değişimden yana iç ve dış güçler ve aktörler arasındaki mücadele ve paylaşım kolay bir şekilde çözüme kavuşmayacaktı ve kendi karar ve denge noktasını bulamayacaktı. Buradaki kritik eşik yeni düzen ve devlet arayışlarının devrimsel görünümlü askeri darbelerle demokrasiden uzak bir şekilde kesintiye uğraması kadar geçmişin yükünü ve vebalini önceki yönetimlere çıkaran basitleştirici, eklektik ve Makyavelyen politik ve ideolojik açıklamalardır; bu yetersiz açıklamalar popüler kültürel algıyla birleşerek durumu olduğu gibi görebilecek bir kitlesel kudret ve esnekliğe engel olmuştur. Sosyal psikoloji ve politik psikoloji büyük resmi görecek petrol (enerji) merkezli bir jeostratejik, ekonomi politik okuma yapma yerine toplamı sıfıra müncer akıl oyunlarına indirgenmiştir. Farklı tarz ve biçimde yeniden kurgulanıp üretilen çıkar ve güç odaklı realist tasvirli ama esasta romantik yaklaşımlar sorunları halının altına süpüren ya da buzdolabına koyan çıkmaz sokak siyasetleri bir 'Ortadoğu Labirenti' haline getirilen bugünkü tablonun ana sebebidir. Bu zayıf ve kırılğan siyasetçilik ve çözümsüzlük zemini sübjektif ve objektif şartların tekrarlanmasıyla bölgede merkezci barış ve bütünleşme kuvvetlerinden daha çok atomize edici merkezkaç güçleriyle pekiştirilmektedir. Ortadoğu'da barış hayali bile kurulamaz söyleminde temel karakteristiğini bulan ironik ve paradoksal kabul tarzı gerçekte üzerinde iyi çalışılan bir siyasi akıl mimarisiyle yani gerçek bir rasyonalite ve reel siyaset üretimi

EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

ile aşılabılır bir durumdur. “ Bir yanda Petrol’ün, Enerji’nin yolları ve üretimi, akıllı ve güçlü silahlar; diğer yanda kriz, çatışma ve savaş üreten türlü ideolojiler, irrasyonelite ve zayıf silahlar” analizi dikotomik gibi görünse de halen Ortadoğu’da süregelen post-kolonyalizm bakiyesi kilitlenmenin ana dinamiğidir. Anahtarı ise geçmiş tarihselci yaklaşımla şekillendirmek değil oradan dersler çıkararak, pozitif duygudaşlık ve düşünme kalıplarıyla köklü bir tarzda üretilebilecek özgün bir modelleme kapsamında yeni, ortak bir geleceği herkesin yararına olarak inşa edebilmektir. Değişim ve süreklilik bir tercih, karar, irade, mücadele ve konstrüksiyon sürecidir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu’da Siyaset Labirenti, Osmanlı Sonrası Süreç, Süreklilik ve Değişim, Petrol (Enerji) Stratejileri, Ortak Geleceğin Yeniden İnşası

DOĞU AKDENİZ'DE SONDAJ ÇALIŞMALARI VE TÜRKİYE

İbrahim AYDIN

Doğu Akdeniz sahip olduğu jeopolitik konumdan dolayı tarih boyunca hep önemli olmuştur. Dünyadaki ulusal ve bölgesel aktör ülkeler her dönem Akdeniz'in kontrolünün kendilerinde olmasını arzulamışlardır. Dünya denizlerinin sadece % 1'ini kapsamına rağmen, dünya deniz trafiğinin 1/3'üne ev sahipliği yapan Doğu Akdeniz'in doğalgaz ve petrol rezervlerinin ortaya çıkmaya başlamasıyla önemi daha da artmıştır.

ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi (2010) Kıbrıs, Lübnan, Suriye ve İsrail arasında kalan bölge olan Levant Havzasında 3,45 trilyon metreküp doğalgaz ve 1,7 milyar varil petrol rezervi tahmin edildiğini açıkladı. Aynı merkez, Nil Delta Havzasında ise yaklaşık 1,8 milyar varil petrol, 6,3 trilyon metreküp doğalgaz ve 6 milyar metreküp sıvı doğalgaz rezervi olduğunu ve Kıbrıs Adası'nın çevresinde 400 milyar dolarlık 8 milyar varil petrol olduğunu kaydetti. Ayrıca Girit'in güney ve güneydoğusunda da toplam 3,5 trilyon metreküplük doğalgaz bulunduğu tahmin edilmektedir. Doğu Akdeniz'de toplam değeri yaklaşık 1,5 trilyon dolar olan 30 milyar varil petrole eşdeğer hidrokarbon yatakları bulunmaktadır. 2010 yılı tüketim miktarlarına göre, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervi, Türkiye'nin yaklaşık 572 yıllık, Avrupa'nın ise 30 yıllık doğal gaz ihtiyacına eşit gelmektedir. Ayrıca petrol ve doğalgaz belirtisi olan ve geleceğin enerji maddesi gaz hidrat yatakları TPAO'nun tespitlerine göre Antalya Körfezi ve civarında yaklaşık 80 bin km²'lik bir alanda bulunmaktadır.

44

GKRY, Suriye, Lübnan ve İsrail ile yaptığı MEB (Münhasır Ekonomik Bölge) anlaşmalarıyla KKTC ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki yeraltı kaynakları üzerindeki haklarını gasp etmeye çalışmaktadır. Yapılan bu anlaşmalarla Türkiye 44.000 km², Mısır 21.500 km², İsrail 4.600 km² ve Lübnan 3.957 km²'lik bir alan kaybı yaşamaktadır. Üstelik GKRY, batılı ülkelerin büyük petrol şirketleri ile sondaj ve işletme anlaşmaları yaparak, Türkiye ile Batılı ülkeleri karşı karşıya getirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin kararlı tutumu sonrasında İtalyan ENY, Fransa'nın TOTAL gibi petrol şirketleri itilafı sahalarından çekilme kararı almıştır. Türkiye'nin 27 Kasım 2019'da Libya ile yapmış olduğu MEB (Münhasır Ekonomik Bölge) ve askeri savunma anlaşması Doğu Akdeniz'de bütün dengeleri değiştirmiştir. Yunanistan ve GKRY telaşa kapılmış, Libya'ya karşı legal ve illegal hamleler yapmaya başlamıştır. Yunanistan ve GKRY, Mısır, İsrail ve Lübnan'ın da kayıp alanları gerekçe göstererek anlaşmaları iptal etmesinden endişe etmektedir. Türkiye, 2 adet sondaj, 2 adet sismik araştırma gemilerinin dışında 5. bir gemiyi de sondaj çalışmaları için Doğu Akdeniz'e indireceğini belirterek, kararlılığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, münhasır ekonomik bölge, petrol, doğalgaz, Türkiye, Yunanistan

DRILLING IN THE EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES AND TURKEY

The Eastern Mediterranean has always been important throughout history due to its geopolitical position. National and regional actor countries around the world have always wanted the Mediterranean to be in control of themselves. Despite the fact that it covers only 1% of the world's seas, the importance of East Akdeniz, which hosts 1/3 of the world's maritime traffic, has increased with the finding of natural gas and oil reserves.

The US Center for Geological Surveys (2010) announced that it had estimated that there are 3.45 trillion cubic meters of natural gas and 1.7 billion barrels of oil in the Levant Basin, the region between Cyprus, Lebanon, Syria and Israel. The same center said that, in the Nile Delta Basin there are approximately 1.8 billion barrels of oil, 6.3 trillion cubic meters of natural gas and 6 billion liquid natural gas reserves and there are 8 billion barrels of oil of \$ 400 billion around the island of Cyprus. In addition, it is estimated that there is a total of 3.5 trillion cubic meters of natural gas in the south and southeast of Crete. In the Eastern Mediterranean, there are hydrocarbon deposits equivalent to 30 billion barrels of oil with a total value of approximately \$ 1.5 trillion. According to the consumption of 2010, hydrocarbon reserves in the eastern Mediterranean are equal to 572 years natural gas demand in Turkey and 30 years gas demand in Europe. In addition, according to TPAO's findings, future's energy material gas hydrate deposits, which are indicative of the presence of oil and natural gas, are located in an area of approximately 80 thousand km² in and around Antalya Bay.

45

GCASC is trying to usurp TRNC and Turkey's rights over natural resources in the eastern Mediterranean, with the EEZ (Exclusive Economic Zone) agreement with Syria, Lebanon and Israel. With this agreement Turkey is losing an area of 44,000 Km, Egypt is losing an area of 21,500 km, Israel is losing an area of 4,600 km and Lebanon is losing an area of 3,957 km. Moreover, GCASC, by making drilling and operating agreements with the western countries major oil companies, is trying to confront Western countries and Turkey. After Turkey's determined attitude, Italian ENI and French TOTAL oil companies has decided to withdraw from the controversial field. Türkiye's EEZ (Exclusive Economic Zone) and military defense agreement with Libya on November 27, 2019 changed the balance in the Eastern Mediterranean. Greece and GCASC were alarmed and began to make legal and illegal moves against Libya. Greece and GASC are also concerned that Egypt, Israel and Lebanon will also cancel the agreement, citing the missing areas. Turkey has demonstrated its commitment by stating that it will launch the fifth vessel in addition to 2 drilling vessels and 2 seismic research vessels in the Eastern Mediterranean.

Keywords: Eastern Mediterranean, exclusive economic zone, oil, natural gas, Turkey, Greece

**EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

KAZDAĞI VEJETASYONU, ENDEMİZM VE KORUMA

Rüştü ILGAR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Kazdağı kuzey Egede 39° 30' - 39° 52' kuzey enlemleri ile 26° 30' - 27° 14' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Kazdağı Milli Parkı jeomorfolojik olarak Biga Yarımadasında Güneybatısında yaralan dom şeklindeki Kazdağı Masifi üzerinde bulunur. Bu dağ önemli su kaynaklarına sahip olup, aynı zamanda Karataş T. 1774 m, Babadağı T. 1765 m, Sarıkız T. 1726 m ve Kırklar T. 1712 m tepelerini barındırmaktadır.

Milli Park sınırları içinde önemli ormanlar bulunmakta ve bu ormanların büyük bölümü, küçük parçalar halinde homojenlik göstermektedirler. Ormanların çoğu 4. ve 5. yaş sınıfındadır. Bu yaş sınıflaması kızılçam ağaçları için 31-50 yıl, karaçam ve meşe ağaçları için 61-100 yıllık bir ömrü ifade etmektedir. Ağaç yetişmeyen yüksek tepeler ile ağaç yetişmesi mümkün olmayan kayalıklar hariç, bütün park alanı orman ile kaplıdır. Kaz Dağları sınırı içinde kalan ormanların hemen hemen bütünü iyi nitelikli koru ormanı özelliği taşımaktadır. Kaz Dağlarının doğusunda, özellikle Pınarbaşı mevkiinin bir bölümünde ve Milli Parkın iç kesimlerinde az miktarda oldukça bozuk, baltalık ormanlara rastlanmaktadır. Kaz Dağı kuzey kısımları ise büyük ölçüde gür ormanlar ile güney kısımları ise iklimin etkisiyle maki ve karışık ormanlar ile kaplıdır. Yapraklarını döken ve dökmeyen çeşitli ağaçlardan oluşan orman vejetasyonunun en dikkat çeken ve en önemli türlerini görmek mümkündür. Özellikle 200 m'lere kadar zeytin ağaçları, yaklaşık 800 m'lere kadar kızılçam (*Pinus brutia*), yaklaşık 1500 m'lere kadar karaçam (*Pinus nigra ssp. Pallasiana*) yer alır. Dağın en önemli ağacı adını dağdan alan Kaz Dağı Göknaarı (*Abies equi-trojana*)'dır. Kazdağı göknaarı (*Abies nordmanniana ssp. Equi-trojani*) hemen daima dağın kuzey yamaçlarında yetişme ortamını paylaşmaktadır. Güney yamaçları ise yaklaşık 350 -700 m'lere kadar meşe (*Quercus*) ve Gürgen (*Carpinus betulus*), yaklaşık 600 – 900 m'lere arasında Kestane (*Castanea sativa*) 600 – 1400 m.ler arasında Kayın (*Fagus Orientalis*), 1000 – 1400 m'ler kadar kayın ve karaçam karışımları ile kaplıdır. Dağın 1500 m' den sonrasında ve zirvelerindeyse Alpin çayırlara rastlanmaktadır. Kazdağı'nda 77 endemik ve 31 nadir bitkinin (bazı çalışmalarda 37) varlığı saptanmıştır. Bunların dağılışına baktığımız zaman 12 tanesi sadece Kuzeyde, 6 tanesi sadece Güneyde, 17 tanesi de her iki tarafta da yayılış göstermektedir.

Bu vejetasyon üzerinde her geçen gün yerleşme, madencilik, avcılık, toplayıcılık, turizm, beşeri kökenli çeşitli atık kaynaklı olumsuz değişimler artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazdağı, bitki, tür çeşitliliği, koruma

IDA MOUNTAIN VEGETATION, ENDEMISM AND CONSERVATION

The Ida (Kazdağı) is located between 39° 30' - 39°52' northern latitudes and 26° 30'-27° 14 east longitudes in the northern Aegean. The Kazdağı National Park is geomorphologically located as the Kazdağı Massif with the shape of a dome in the southwest of the Biga Peninsula. This mountain has important spring water resources and also includes Karataş T. 1774 m, Babadağı T. 1765 m, Sarıkız T. 1726 m and Kırklar T. 1712 m hills.

There are important forests in the National Park, and most of these forests detail the homogeneity in small part pieces. Most of the forests are in the 4th and 5th age class. This age classification is 31-50 years for *Pinus brutia* trees, 61-100 years for *Pinus nigra* and oak trees. The whole park area is covered with forest, except for high hills that do not grow trees and rocks. Almost all of the forests within the Ida Mountains region have the characteristics of well-qualified woodland forests. There is a small number of degraded and coppice forests are found in the Pinarbasi area and in the inner parts of the National Park and the east of the Kaz Mountains. North areas of Ida Mountain are substantially covered by forest while the south areas are covered by maquis and mixed forests under climatic influence. The most important species are found as the most remarkable of the vegetation of the forest, which consists of various deciduous and evergreen trees. There are olive trees at about 200 m above sea level, red pines at about 800 m above (*Pinus brutia*), and larch at about 1500 m above sea level (*Pinus nigra ssp. Pallasiana*). The most important tree of the mountain is Ida Mountain Abies (*Abies equi-trojana*), which takes its name from the mountain. *Equi-trojani*, being an endemic subspecies of fir growing only at Ida Mountain in Turkey, is found at the north summits. *Abies nordmanniana ssp. Equi-trojani* shares the same habitat at always north side of the mountain. The south sides of the mountain are covered by *Quercus* and *Carpinus betulus* at about 350 -700 m, *Castanea sativa* Miller between about 600 – 900 m, *Fagus orientalis* between 600 - 1400 m, *Fagus* and black pine at about 1000 – 1400 m. *Abies nordmanniana subsp.* Alpine meadows are found after 1500 m and beyond and at summits. There are 77 species endemic and 31 species rare plants (or 37 species some other studies) in Ida Mountain. Its distribution is established as results, 12 specie are only in the North, 6 specie are only in the South, and 17 specie are on both sides.

Degradation changes are increasing as by settlement, mining, hunting, gathering, tourism and various waste of human origin day by day on this vegetation.

Keywords: Ida Mountain, vegetation, species diversity, conservation

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE ÇOCUKLARA YÖNELİK YAYIMLANAN SÜRELİ YAYINLARIN EĞİTİMSEL YÖNÜ

Mehmet AYAS

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Araştırmamız, 20. Yüzyılın son döneminde Osmanlı imparatorluğunda çocukların eğitimine yönelik başlatılan faaliyetler içerisinde yer alan süreli basındaki çocuk dergilerini, belirlenen dergiler çerçevesinde, incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ilk çocuk dergisi olması nedeniyle “Mümeyyiz” ve en uzun yayın hayatında kalan dergi vasfıyla da “Çocuklara Mahsus Gazete” adlı iki yayın inceleme nesnesi olarak seçilmiştir. Bu iki derginin rastgele seçilen 10 sayısı içeriğinde bulunan hikâyelerden hareketle çocukların öğrenmelerinde öne çıkartılan hususlar incelenmiştir.

Mümeyyiz, çocuklara yönelik ilk dergi olması nedeniyle çok önemli bir çocuk dergisidir. 1869-1870 yıllarında yayımlanmış 49 sayılı bir dergidir. Aynı ismi taşıyan gazetenin bir eki olarak okuyucuya sunulmuştur. Haftada bir cuma günü yayımlanmıştır. Basımı İstanbul’da yapılan dergi Anadolu’ya da ulaştırılmıştır. Derginin sahibi Kırımlı asıllı bir Türk eğitimci olan Sıdkı Efendidir. Derginin amacı, çocukların ahlaklı ve terbiyeli olmaları konusunda hizmet etmektir. Gazete ağırlıklı olarak mahalle mektebi (ilköğretim çağını kapsayan 8-12 yaş) ve rüştiye (ortaöğretim) öğrencilerine yönelik bir çocuk dergisidir. Bir takım bilmeceler, güncel haberler, fıkralar, okurlardan gelen mektuplar, öğretici hikayeler, masallar, nasihatler ve reklamlar dergi içeriğini oluşturan başlıklar olarak sıralanabilir.

49

Çocuklara Mahsus Gazete, Mehmet Tahir tarafından 1896- 1908 yılları arasında İstanbul’da çıkarılan haftalık resimli çocuk dergisidir. Çocuklara Mahsus Gazete, en uzun süre yayın hayatında kalan çocuk dergisidir. İlk sayısı 21 Mayıs 1896, son sayısı 13 Ağustos 1908’de çıkarılmıştır. Her hafta, Perşembe günleri yayımını sürdürmüştür. Yayımlandığı 12 yıllık süreye 627 sayı sığdırmıştır. Diğer dergilerden farklı olarak bir gazetenin eki şeklinde olmayıp müstakil bir dergi hüviyetinde olması yayım süresine etki ettiği düşünülmektedir. Ayrıca diğer dergilerde de yer alan bulmaca ve bilmecelere bu dergide ödül verilmesi uzun soluklu bir dergi olmasında etken unsur olduğu ifade edilebilir.

İncelediğimiz her iki dergi de yayımlarında hikayelere geniş yer vermişlerdir. Bu hikâyeler üzerinden okuyucuya bir takım değerler ve örnek davranışlar iletilmek istenmiştir. Hikâyeler öğretmen ve öğrencilerden de alınarak yazılmıştır. Bilgi ve eğlendirme gayesi güden hikayelerin yanında genellikle ibret verici olan hikayeler tercih edilmiştir. Bu şekilde ahlaki değerlerin ön planda tutulduğu bir öğrenme gerçekleştirilmek istenmektedir. Hikayelerin seçiminde o dönemde Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu zor şartların etkisini gözlemlemek de mümkündür. Çocuklara mahsus Gazete’de yer alan haber ve hikayelerin o günkü Avrupa’da yayımlanan yazılardan seçilmiş olması da bu konuda Avrupa basınının takip edildiğini göstermektedir. Dergilerde dini ve ahlaki değerler ile birlikte farklı değerlere de yer verilmiştir. Değerlerden “çalışkanlık” değerinin ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir. Hedef kitlesinin öğrencilerden oluşması bu değer ön plana

çıkartılmasında etken bir unsurdur. Bununla birlikte dergilerde vurgulanan değerler içinde; Büyüklere itaat, dürüstlük, yardımseverlik ve merhamet gibi değerler ağırlıklı olarak sırasıyla yer almaktadır. Çocukların dünyasının keşfine yönelik çalışmaların arttığı ve bu çalışmalara dikkat çekildiği bir dönemde geç de olsa Osmanlı İmparatorluğunda çocuklara yönelik basın faaliyetleri 20. Yüzyılın sonlarında kendini göstermiştir. Çocukların dünyasına hitap edebilmek, örgün öğrenim dışında da eğitim ve terbiyeleri ile alakadar olabilmek, adına dergilerin yayın hayatına başladığını ifade edebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Osmanlı'da Çocuk Dergileri, Mümeyyiz, Çocuklara Mahsus Gazete

EDUCATIONAL ASPECT OF PERIODICAL PUBLICATIONS FOR CHILDREN PUBLISHED IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE

Our research aims to examine the children's magazines in the periodical press, which are among the activities initiated in the education of children in the Ottoman Empire in the last period of the 20th century, within the framework of the determined journals. Accordingly, the first children's magazine "Mümeyyiz" and the longest publication magazine "Çocuklara Mahsus Gazete" were selected for review. The issues highlighted in the learning of children were examined based on the stories contained in the randomly selected 10 issues of these two journals.

50

Mümeyyiz is a very important children's magazine as it is the first magazine for children. It is a 49-issue journal published in 1869-1870. It was presented to the reader as an attachment to the newspaper of the same name. It was published once a week on Fridays. The magazine, which was published in Istanbul, was also delivered to Anatolia. The owner of the magazine is Sıdkı Efendi, a Turkish educator of Crimean descent. The purpose of the journal is to serve the children to be moral and decent. The newspaper is a children's magazine mainly for neighborhood school (8-12 years of primary school age) and middle school (secondary school) students. A number of riddles, current news, jokes, letters from readers, instructional stories, tales, advice and advertisements can be listed as titles that form the content of the journal.

The Children's Newspaper is a weekly children's magazine published by Mehmet Tahir between 1896 and 1908 in Istanbul. The Children's Newspaper is the children's magazine that has been in the publication for the longest time. The first issue was issued on May 21, 1896 and the last issue on August 13, 1908. It continued its publication every week on Thursdays. 627 numbers were included in the 12-year period of publication. Unlike other journals, the fact that it is not in the form of a newspaper attachment but is a standalone magazine have an impact on the publication period of that time. In addition, the awarding of puzzles and riddles in this journal unlike the others can be stated as a factor in being a long-term magazine.

Both journals we reviewed have given wide coverage to the stories in their publications. Through these stories, a number of values and exemplary behaviors

were communicated to the reader. The stories were also taken from teachers and students. In addition to stories aimed at information and entertainment, stories which are often exemplary were preferred. In this way, it is aimed to realize a learning that prioritizes moral values. It is also possible to observe the influence of the difficult conditions of the Ottoman Empire at that time in the selection of the stories. The fact that the news and stories in the Children's Newspaper was selected from the articles published in Europe on that day shows that the European press was followed in this regard. Religious and moral values as well as different values have been included in the journals. It is seen that “industriousness” value is predominantly processed. The fact that the target audience consists of students is an important factor in bringing this value to the forefront. Among the values emphasized in journals; Values such as obedience to the elders, honesty, helpfulness and compassion are predominantly in order. At a time when studies on the discovery of the world of children increased and these studies were attracted attention, the press activities towards children in the Ottoman Empire showed itself at the end of the 20th century. To be able to address the world of children, to be interested in education and training outside of formal education, we can say that journals started publishing.

Keywords: Religious Education, Children's Magazines in the Ottoman Empire, Mümeyyiz, Çocuklara Mahsus Gazete

İSRAİL DEVLETİNİN KURULMASI SONRASI SOVYETLERİN YAHUDİ POLİTİKASI VE İSRAİL'E YÖNELİK YAHUDİ GÖÇÜ

Şir Muhammed DUALI

Göç ve diaspora denildiğinde akla gelen toplumlardan biri de Yahudilerdir. Zira tarihin çeşitli dönemlerinde Yahudiler, içerisinde yaşadıkları toplumlar tarafından göçe ve sürgüne maruz bırakılmışlar ve bu nedenle de dünyanın hemen her tarafında bir Yahudi toplumu ile karşılaşmak mümkündür. Yahudilerin 19 ve 20. yüzyıllarda yaşadıkları en yoğun yerlerin başında doğu Avrupa coğrafyası gelmektedir. Söz konusu coğrafyanın 1700'lü yılların sonlarından itibaren Çarlık Rusya'sının kontrolüne geçmesi, bölgede yaşamakta olan yüz binlerce Yahudi'nin, Rusya'nın kontrolüne geçmesi ile neticelenmiştir. Yahudiler 1881 yılında Çar II. Aleksandır'a yönelik suikast sonucu ülke genelinde başlayan Yahudi karşıtlığı zamanla kıyım ve yağma hareketlerine dönüşmüş, Rusların Yahudilere yönelik uyguladıkları pogromlar neticesinde binlerce Yahudi katledilirken, yüz binlercesi de Rusya'yı terk etmek zorunda bırakılmıştır. Uzun yıllar boyu süren Yahudi karşıtlığı ve göçe zorlama politikaları ancak 1917 Bolşevik devrimi ile birlikte son bulmuştur.

Tarihi kayıtlar 1946 yılında Sovyet sınırları içerisinde 3 milyon civarında Yahudi'nin mevcudiyetinden bahsetmektedir. 1917 yılından itibaren Sovyet rejiminin uyguladığı politikalar neticesinde asimile edildiği düşünülen Yahudiler, İsrail'in kurulması ile birlikte hareketlenmiş ve İsrail'e göç taleplerinde azami ölçüde artış yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ve Sovyet Yahudilerinin İsrail'e yönelik göç etme istekleri rejimi bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Bunların başında ise Yahudilerden gelen İsrail'e yönelik göç talebinin uzun ve zorlu bir prosedür tabii tutmaktır.

Bu sunumda, Sovyet Yahudilerinin genel durumlarına kısaca temas ettikten sonra, Sovyetlerin Yahudi politikasını ele almaya çalışacağız. Ayrıca İsrail'e yönelik göç faaliyetleri ve Sovyetlerin bu süreçte izlediği negatif politikalar üzerinde duracağız. Bunu yaparken, Sovyetler Birliği yönetiminin Birliği terk etmek isteyen Yahudilere uyguladığı baskılar üzerinde duracağız. Yine Sovyetlerin ilk aşamada desteklediği İsrail Devletine çok geçmeden neden karşı çıkmaya başladığını, bu durumun Sovyet Yahudilerini İsrail'e yönelik göçünü nasıl etkilediğini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: SSCB, İsrail, Göç, Diaspora, Yahudiler

JEWISH POLICY OF THE SOVIETS AFTER THE ESTABLISHMENT OF THE STATE OF ISRAEL AND JEWISH EMMIGRATION TO ISRAEL

When immigration and diaspora is mentioned, one of the societies that comes to mind is the Jews. Because in various periods of history, Jews have been subjected to migration and deportation by the communities in which they live, and therefore it

is possible to encounter a Jewish community in almost every part of the world. Eastern Europe is one of the most densely populated areas of Jews in the 19th and 20th centuries. Since the end of the 1700s, this geography has been under the control of Tsarist Russia. Thus, hundreds of thousands of Jews living in the region have been under the control of Russia. In the 1881, the assassination to Tsar Alexander, turned against the Jews into mass murder and plunder. Jewish slaughter and immigration policies that lasted for many years ended only with the 1917 Bolshevik revolution.

Historical records refer to the existence of around 3 million Jews in Soviet borders in 1946. The Jews, who were thought to have been assimilated as a result of the policies implemented by the Soviet regime since 1917, took action with the establishment of the state of Israel and demanded immigration to Israel. These developments and the desire of the Soviet Jews to emigrate to Israel led the regime to take some precautions. The most important of these measures was to subject the demand for immigration to Israel is a long and difficult procedure. In this presentation, after brief contact with the general situation of the Soviet Jews, we will try to deal with the Jewish policy of the Soviets. In addition, we will focus on the immigration activities towards Israel and the negative policies of the Soviets in this process. In doing so, we will focus on the pressure exerted by the Soviet Union on Jews who wish to leave the Union. We will also try to explain why the Soviets began to oppose the State of Israel, which was supported by the Soviets in the first stage, and how this situation affected the migration of Soviet Jews to Israel.

Keywords: USSR, Israel, Migration, Diaspora, Jews

**AJUR TEKNİĞİNİN KULLANIM ALANLARI VE SÜSLEME OLARAK
AJUR KULLANILARAK YAPILAN GİYSİ TASARIMLARI**

USAGE AREAS OF OPENWORK TECHNIQUE AND CLOTHING DESIGNS
USED BY USING OPENWORK AS DECORATION

Meltem ÖZSAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Hatice HARMANKAYA

Selçuk Üniversitesi

Özet

Süsleme yöntemi olarak ajur, yüzeylere farklı tekniklerle dantel görünümü verilmesidir. Ajur tekniği seramik, ahşap, cam, mobilya, gibi sektörlerin yanı sıra tekstil ve moda süslemeciliğinde de uygulanmaktadır. Bu süsleme tekniğinde her bir yüzeyde farklı işlemler uygulanarak birbiri ile uyumlu boşluklar elde edilmektedir. Seramikte, yüzeyden parçaların kesilmesi veya delinmesi ile ajur oluşturulurken, tekstilde kumaş üzerinde iplikler aracılığı ile boşluklar bırakılır. İplikleri çekilerek veya kesilerek işlemeye hazır hale getirilen kumaşın yüzeyinden, ikişerli veya üçerli iplik kumaş ipinin geçirildiği el dikiş iğnesine dolanarak sırasıyla örülür ve ajur boşlukları elde edilir. Ritmik, birbiri ile uyumlu ajur süslemeleri, geometrik ve bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Çoğunlukla tasarımlarda dekoratif amaçla kullanılırken işlevsel olarak da uygulama alanı bulmuştur. Çiçekleri düzenlemek için kapakları ajur dekorlu vazolar, sıvı kaplarına böcek veya toz girmesini önleyen filtreler, buhurdanlıklar ve kepçeler ajur tekniğinin işlevsel amaçlı kullanıldığı ürünlerdendir. Bu araştırmanın amacı; tasarımda süsleme veya işlevsel amaçla uygulanan ajur tekniğinin kullanım alanlarını incelenmek ve moda tasarımı açısından ajurun süsleme olarak kullanıldığı örnek giysi tasarımları oluşturmaktır. Betimsel yöntemeye dayalı araştırmada; ajur tekniğinin tanımı, tarihçesi, farklı sektörlerdeki çalışmalarda bu tekniğin uygulanışı ve örnekleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada ajurun süsleme olarak kullanıldığı giysi tasarımları oluşturulmuştur. Bu tasarımların kalıpları 1/50 oranında hazırlanmış ve modellerin prototipi yapılarak ürün açısından tasarımlar değerlendirilmiştir.

54

Anahtar kelimeler: Süsleme, Ajur, Tasarım, Moda, Giyim

Abstract

Openwork as decoration method is to give lace appearance to surfaces with different techniques. Openwork technique is applied in textile and fashion decoration sectors as well as in sectors such as ceramics, wood, glass, furniture. In this ornament technique, different processes are applied on each surface and gaps which are compatible with each other are obtained. While in ceramic; openwork is formed by

cutting or drilling parts from the surface, in textile; gaps are left on the fabric by means of threads. From the fabric which is made ready for processing by pulling or cutting the yarns, the two or three yarns are knitted respectively by wrapping around the sewing needle and openwork pierces are obtained. The rhythmic, harmony of them, openwork ornaments, are formed of geometric and floral motifs. While it is mostly used for decorative purposes in designs, it has found functional application area as well. Vases with openwork decor for arranging flowers, filters that prevent insects or dust from entering the liquid containers, censers and scoops are among the products where the openwork technique is used for functional purposes. The purpose of this research is to examine the usage areas of openwork technique applied in ornament or functional purpose in design and to create sample garment designs in which openwork is used as ornament in terms of fashion design. In research based on descriptive analysis method; The definition and history of the openwork technique, the application of this technique in studies in different sectors and examples are emphasized. In this study, garment designs have been used in which openwork was used as ornament. The pattern of these designs have been prepared in 1/50 ratio and prototypes of the models have been made and the designs evaluated in terms of product.

Keywords: Decoration, Openwork, Design, Fashion, Clothing

MODA TASARIMI SÜRECİNDE TASARIM BİLİŞ TÜRLERİNİN YERİ

Sema ÇAĞLAR

İstanbul Gelişim Üniversitesi

Esra VAROL

Eskişehir Teknik Üniversitesi

Tasarım kavramının ne olduğunu anlamaya yönelik disiplin yaratma çabaları, tasarım araştırmalarının gelişimine katkı sağlamaktadır. Gözlem ve inceleme yapılabilecek bir tasarım olgusunun varlığı, yeni kuramların doğmasına ve bunları kanıtlayacak yöntemlerin geliştirilmesine yol açmaktadır. Tasarımın ilk ifadesi olan bitmiş ürünün yanı sıra karmaşık tasarlama süreçleri açısından da ele alındığı görülmektedir. Tasarımcıların, tasarım eylemini ne gibi stratejilerle yürüttükleri araştırılarak süreci etkileyen faktörlerin de anlaşılmasına zemin oluşturulmaktadır. Birçok kuramcı, tasarlama eyleminin, tasarımcıların kendi düşünce ve davranışlarını sistemleştirmesiyle geliştirilebileceği görüşündedir. Tasarlama sürecini yönlendirmede tasarımcının rolü, bilgiyi elde etme ve tasarım yaratmada işleme davranışlarının irdelendiği ‘bilış’ kavramıyla ifade edilmektedir. Sorun odaklı, çözüm odaklı, bilgi odaklı ve birikim odaklı olarak ayrılan tasarım bilış türleri, tasarımcıların karmaşık tasarım problemlerine getirdikleri bireysel stratejik çözüm yaklaşımlarını göstermektedir. Tasarım görevini anlama, bilgi toplama, problemi tanımlanma, fikir üretme ve değerlendirme aşamalarından oluşan tasarlama sürecinde bu adımlara ayrılan zaman ve sıralama önemlidir. Dışarıdan gözlem veya tasarımcının sözlü ifadelerinin incelenmesiyle bilış türlerini belirlemek ve tasarımcıya süreci yönetmede farkındalık kazandırmak mümkündür. Bu araştırma, disiplinler arası tasarım araştırmaları gözden geçirilerek tasarım bilışinin özünü anlamaya ve moda tasarımı süreçlerindeki yerine odaklanmaktadır.

Moda tasarımı açısından ele alındığında, giysi tasarımı bireysel, toplumsal ve kültürel dış etmenlerden etkilense de tasarımcının bilışsel stratejileri ve yaratıcılık yeteneği ile farklılık kazanmaktadır. Moda tasarımı sürecinde ilk adım sayılan araştırma sonucunda elde edilen bilgiler, tasarımcı tarafından bilışsel süreçlerle çözümlendiğinde yaratıcı sonuçlar doğurmaktadır. Giysi tasarım süreci adımlarında, özellikle araştırma ve fikir üretme sırasında, moda tasarımcısının odaklandığı bilışsel strateji, süreç kadar sonucunda bitmiş ürün olan giysiyi de etkilemektedir. Ürün odaklı tasarım anlayışının geride bırakıldığı günümüzde, insan odaklı tasarım yaklaşıma geçilmesiyle tasarımda farklılaşma ön plana çıkmıştır. Hızlı ve kolay bir şekilde tüketiciye ulaşan giysi, moda tasarımı tasarımda farklı bir yere konumlandırmaktadır. Dolayısıyla, moda tasarımcılarının yaratıcı ve yenilikçi giysiyi tasarlarlarken ne düşündükleri ve nasıl tasarladıkları da merak edilir olmuştur. Tasarım ve bilış konularında yapılan araştırmalar sonucunda ulaşılan bilgilerin, moda tasarımı süreci yönetimi, yaratıcılık ve tasarım geliştirme açısından literatüre katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Moda, Yaratıcılık, Tasarım süreci, Tasarım bilış türleri

THE PLACE OF DESIGN COGNITION TYPES IN FASHION DESIGN PROCESS

Creating discipline efforts towards understand the conception of design contribute to the development of design research. The existence of a design phenomenon that can be observed and examined leads to the emergence of new theories and the development of methods to prove them. In addition to the finished product, which is the first expression of the design, it is also seen in terms of complex design processes. By investigating the strategies that designers carry out the design action, the basis is formed also for understanding the factors affecting the process. Many theorists believe that the act of designing can be improved by the systematization of the designers' own thoughts and behaviors. The role of the designer in guiding the design process is expressed by the concept of 'cognition' in which information processing behaviors in acquiring information and creating design are examined. Design cognition types, which are divided into problem-driven, solution-driven, information-driven and knowledge-driven, show the individual strategic solution approaches of designers in the face of complex design problems. In the design process, which consists of design task understanding, information gathering, problem definition, idea generation and idea evaluation, the time and priority allocated to these steps are important. It is possible to identify the design cognition types observing from the outside or by examining the verbal expressions of the designer and to raise the designer awareness in managing the process. This research focuses on understanding the basis of design cognition by reviewing interdisciplinary design research and its place in fashion design processes.

57

In terms of fashion design, clothing design is influenced by individual, social and cultural external factors, but differs with the designer's cognitive strategies and creativity. The information obtained as a result of the research, which is considered the first step in the fashion design process, has creative results when analyzed by the designer through cognitive processes. In the garment design process steps, especially during research and idea generation, the cognitive strategy that the fashion designer focuses on affects the garment, the finished product as a result of the process. Today, where product-driven design approach is left behind, different designs came to the forefront with the transition to human-driven design approach. Reaching the consumer quickly and easily, the garment positions fashion design in a different place in design science. Therefore, it has been wondered what fashion designers think and design when designing creative and innovative clothing. It is predicted that the information obtained as a result of researches on design and cognition will contribute to the literature in terms of process management, creativity and design development in fashion design.

Keywords: Fashion, Creativity, Design process, Design cognition types

Giriş

İnsanların var oluşlarından bu yana hayatı kolaylaştırabilmek adına ürettikleri nesnelerin tasarımında yaratıcılık ve bilişsel yeteneklerin kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Tasarım kavramının ne olduğunu anlamaya yönelik disiplin yaratma çabaları, tasarım araştırmalarının gelişimine katkı sağlamaktadır. Christrup'a (2010, s. 156) göre, tasarım araştırması, eskiz ve modelleme yoluyla üretilen fikirlerin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl kullanıldığına göre bir ürün ya da olgunun yapılma sürecidir. Bayazıt'a (2004, s. 4) göre de, "Tasarım araştırmaları, tasarıma ve tasarlama eylemine ilişkin sistematik bir araştırma ve bilgi edinmedir. Tasarımcıların nasıl çalıştıkları, nasıl düşündükleri ve tasarım eylemini nasıl yürüttükleri üzerinde durur". Karmaşık yapıları tasarım araştırmaları, yeni bilgisayarlı teknolojiler sayesinde sürekli değişim göstermektedir.

Gözlem ve inceleme yapmaya müsait bir alan olarak görülen tasarım hakkındaki kuramlar ve geliştirilen metotlar tasarlama bilimini ortaya çıkarmaktadır. Cross'a (2001, s. 50) göre, 1920'lerin başlarındaki De Stijl sanat akımı gibi modern tasarım hareketleri düşüncesi, tasarımın bilimselleştirilme arzusunu meydana getirmiştir. 1960'larda tasarım araştırmalarının başlaması ile beraber "tasarımcı nasıl tasarlar?" sorusu sorulmaya başlamıştır. Tasarımcıların karmaşık tasarım problemlerini çözme durumundaki düşünce tarzları ve bilişsel becerilerini kullanarak tasarlama süreçlerini yürütme biçimleri ele alınmaktadır. Eastman ve Computing (2001, s. 147) 'Tasarım Bilişi' (Design cognition) kavramını 'farklı kuramsal ve deneysel değerler kapsamında insanın tasarımda bilgi işleme davranışını irdelemek' olarak tanımlamaktadır. Lu'ya (2015, s. 59) göre, problem tanımlama, planlama ve çözümleme gibi bilişsel davranışlar tasarım yaratıcılığı sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Moda tasarımını açısından, giysi tasarımcılarının tasarlama süreçlerindeki bilişsel stratejilerinin anlaşılması tasarım bilimine, moda eğitime ve endüstrisine katkı sağlayacaktır. Günümüzde büyüyen küreselleşmenin etkisiyle giyim alanında artan rekabet, moda tasarımcılarının farklı özgün tasarımlar üretmesini zorunlu kılmaktadır. Tasarımcıların, tasarım eylemini ne gibi stratejilerle yürüttükleri anlaşıldığında süreci etkileyen faktörler de çözümlenmiş olacaktır.

Bu çalışma, tasarım ve tasarlama eylemine yönelik sistematik bilgi edinme kaynağı olan tasarım araştırmaları kapsamında ele alınmaktadır. Moda tasarımında giysi tasarlama sürecinde, tasarımcıların nasıl çalıştıkları, nasıl düşündükleri ve tasarım eylemini nasıl yürüttükleri üzerinde durmaktadır.

Araştırmanın amacı; tasarım araştırmalarındaki temel yaklaşımların moda tasarımı alanında da uygulanması konusunda bir farkındalık yaratmayı ve zihinsel aktivite, yaratıcılık ve özgünlük gerektiren moda tasarımı süreci, bilişsel açıdan ele alınarak bir tasarım disiplini oluşturmaktır. Çalışmanın, moda tasarım süreçlerini ve tasarımcıları doğru anlama ve tasarım geliştirme açısından literatüre olduğu kadar eğitime ve sektöre de katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Araştırma yöntemi; çalışmada bilimsel irade ve algı çerçevesinde kademeli bilgi üretimi odaklı temel araştırma yöntemi kullanılmıştır. "Temel araştırma, odaklandığı problemin çözümü için ihtiyaç duyulan bilginin üretimi amacı ile yapılan

araştırmadır. Pratik ihtiyaçlardan kaynaklandığı gibi, ‘bilgi bilgi içindir’ kabullü tamamen kuramsal ve/veya sanal ihtiyaçlara dönük olarak, var olan bilgiye yenilerini katmak için de yapılabilir (Karasar, 2019, s. 46)”. Farklı disiplinlerin tasarım süreçlerinde kullanılan biliş türlerinin moda tasarımı sürecine uyarlanmasına yönelik nitel bir araştırma yapılmıştır. Moda tasarımı bilişsel bir tasarım disiplini oluşturmak amacıyla literatür taramasına dayalı kuramsal araştırmalardan faydalanılmıştır. Temel araştırmanın ‘kuram geliştirme düzeyi’ne göre, “bilim alanının gelişmesi, o alanda geçerli ilke, model ve kuramların oluşturulması ile olanaklıdır (Karasar, 2019, s. 49)”.

1. MODA TASARIMI SÜRECİ VE TASARIM BİLİŞ TÜRLERİ

Moda kavramı, “değişiklik gereksinimi veya süslenme özentisiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik” olarak tanımlanmaktadır (*http-1*). Moda; kişi, toplum, psikoloji, sosyoloji ve kültür faktörlerine göre sürekli değişim göstermektedir. Waquet ve Laporte’ye (2011) göre, doğan, büyüyen, yaygınlaşan ve sönen bir hareket olan modanın değişim süreci beş evreye ayrılmaktadır. Yenilikçi bir fikrin doğuşu, küçük bir grubun bu fikri benimsemesi ve genele aktarması, kişilerin imkânları doğrultusunda modayı kendine uyarlaması ve sonuçta başlangıçtaki fikrin bayağılaşmasıdır. Ürünlerin moda ve demode olması durumu, moda döngüsüyle ortaya çıkmaktadır.

Mimariden otomotive, beslenmeden giyinmeye tüm alanlarda hakim olan moda, insan yaşamındaki tüm görünümlerin anlık, gelip geçici ve sürekli bir değişim içinde olmasıdır. Bu denli kapsamlı ve insan hayatını her yönüyle biçimlendiren moda olgusu düşünüldüğünde ilk akla gelen giyim ürünlerinin modasıdır. Giysiler, geçmişte ihtiyaç duyulduğunda satın alınan nesneler iken, bugün imaj, statü göstergesi ve psikolojik tatmin aracı niteliği kazanarak moda sisteminin başlıca çalışma alanı olmuştur (Çeğindir, 2017, s. 21). Moda endüstrisinde artan kullanıcı talebi, tasarımcıların sezona ve renk eğilimlerine uygun, özgün, farklı ve çeşitli giyim ürünleri ortaya koymaları için, yaratıcılıklarını ve tasarım becerilerini sürekli geliştirmelerini zorunlu hale getirmektedir.

Moda Tasarımında Yaratıcılık

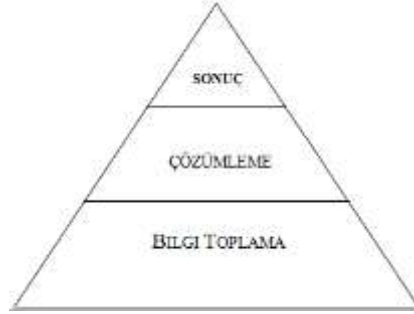
Moda tasarımı; bir konunun araştırıldığı ve tüketiciye sunmak üzere modellerin çizilip iki boyutlu kalıpların hazırlandığı, üç boyutlu olarak kumaşa uygulanıp dikildiği bir bütünü kapsamaktadır (Tansoy vd., 1994’ten aktaran Varol, 2010, s. 2). Moda tasarımı yaratıcılığa ve yenilikçiliğe, hızlı değişime ayak uydurmak amacıyla sanayileşmeden küreselleşmeye tüm tarih boyunca ihtiyaç duyulmuştur. Tarihsel süreçte modanın başlangıcı Fransız İhtilali’ne dayanmaktadır. Sanayileşmenin ilk ortaya çıktığı 1850’lerde, sınıf farklarının ortadan kalkmaya başlaması ve hürriyet ortamının artmasıyla kıyafet çeşitliliğinde artış olmuş ve moda beğenileri oldukça değişmiştir (Süresoy, 2014, s. 3, Heskett, 2013, s. 31). Günümüzde moda her kesimce ulaşılabilir durumdadır. Giysilerin modasının geçmesi, yeni giysiler almayı sosyal zorunluluk haline getirmektedir.

Moda tasarımının bu denli yaygınlaşması ve rekabetin artması, tüketicilerin yeni ürün talebini karşılayacak özgün fikirleri ve tasarımcıyı önemli hale getirmiştir. Moda tasarımcısı, tasarım prensiplerini kullanarak düşündüklerini kağıda çizebilen,

giysi tasarlama ve üretme hedefini gerçekleştirebilen kişidir. Koca ve Koç'a (2009, s. 42) göre, bir moda tasarımcısı çağdaş, vizyon sahibi, estetik değerlere sahip, tasarım sürecini organize etme, uygun çözümler üretme ve uygulayabilme niteliklerine sahip olmalıdır. Ürün tasarım sürecinde sergilediği yaratıcılık sayesinde özgün ürünler ortaya çıkarmaktadır.

Yaratıcılık, araştırmacılar tarafından genel olarak fikir üretme ve problem çözme süreci olarak görülmektedir. Yaratıcılığın öğrenilebilen ve sistematik çalışmalarla geliştirilebilen bir yapıda olduğu düşünülmektedir. Yaratıcılık, "Problemleri veya bilgi boşluklarını algılama süreci, hipotezlerin fikirlerini oluşturma, bu hipotezleri test etme, değiştirme ve sonuçları iletilmeden oluşan bir problem çözme sürecidir. Bu işlem sözlü ve sözsüz, somut ve soyut olmak üzere birçok sonuçtan birine yol açabilir (Torrance, 1977, s. 7)". Önlü (2004, s. 86), yaratıcılığın bitmiş üründen ziyade tasarlama süreç adımlarında yer aldığını, öğeler ve kavramlarla oynayabilme ve işleyebilme becerisi olduğunu ifade etmektedir. Çellek ve Sağocak'a (2014, s. 312) göre, "Yaratıcılık eleştirel bakmaktır. Yeni önermelerde bulunmaktır. Salt sorulara yanıt aramak değil, soru sormaktır. Çok fazla ve çeşitli yanıtlar bulmaktır. Sadece problem çözmek değil, problem üretmektir". Sanatçı Stephen Baker, fikirlerin çok sıkı düşünsel etkinliklerle meydana geldiği görüşüyle yaratıcı düşünme süreci piramidini oluşturmuştur (Yanık, 2007, s. 55).

Şekil 1. Stephen Baker tarafından geliştirilen düşünce piramidi (Yanık, 2007, s. 55)

Yaratıcı tasarım süreci bilgi toplama ve çözümleme ile sonuca ulaşarak tamamlanmaktadır. Düşünce piramitinin ilk adımı olan ve büyük bir bölümünü oluşturan bilgi toplama aşaması, yaratıcı fikri besleyen sürecin en önemli kısmı olarak görülmektedir. "Çözümleme aşaması, insan beyninde düşünce bileşenlerinin bölünme, birleşme, geri çevirme ve kaynaşmasına olanak verilen aşamadır. Beyinde çözümlenen bilgilerin yaratıcı fikri doğurduğu savunulmaktadır (Yanık, 2007, s. 57)". Kişi, yaratıcılık sürecinde davranışlarına, bilişsel ve psikolojik düşünce yapısına yön verdiğinde yaratıcı sonuçlara ulaşabilir. Öğrenilebilen ve sistematik bir çalışmayla geliştirilebilen yaratıcılık, kendini hiç yaratıcı bulmayan ancak yaratıcılık tekniklerini kullanan bir bireyde bile görülebilmektedir. Eğitimle yaratıcı düşünce yeteneğinin geliştirilebileceğini savunan Çellek ve Sağocak'a (2014, s. 314) göre, yaratıcı düşünme; bilgi çağında yaşam bulması ve geliştirilmesi gereken bir olgudur. 1960'lardan beri çeşitli araştırmacılar, yaratıcılığın eğitim aracılığı ile geliştirilebileceğine yönelik çalışmalar yapmışlardır. Eğitim programları incelenmiş, öğretim yöntemleri belirlenmiş ve öğrencilerin öğrenim düzeylerine göre testler uygulanmıştır. Torrance ve Safter'in 1999 yılında yükseköğretim öğrencilerine uyguladığı yaratıcılık eğitimi programı ile yaratıcılığın sosyo-psikolojik ve bilişsel

değişkenlerden etkilenerak geliştirilebileceğine sonucuna ulaşmıştır (Danışan, 2013, s. 38).

Ruppert-Stroescu'ya (2009) göre 21. yy moda tasarımında yaratıcılık; moda endüstrisi kapsamında yaratıma dahil olan tüm kişi veya şirketlerin, 'yenilik ve değişim' bileşenleriyle yaratıcı ürün geliştirme süreçlerini yansıtmaktadır. Au (2004, s.2), moda tasarımcılarının tasarım süreçlerinde neyden, nasıl ilham aldıkları araştırmalarında estetik, tarihi, sosyo-kültürel, psikolojik faktörler ve pazarlama faktörünün ön plana çıktığını ifade etmektedir. estetik oluşuna, hedef kitledeki tüketicinin ekonomik ve sosyal yapısına, çağın gelişmelerine bağlı olarak kabul gören dönem trendleri ve renkleri gibi birçok unsura dayandığı görülmektedir. Bir moda tasarımcısı, tüm bu unsurları dikkate alarak yönlendirdiği tasarım süreci sonunda özgün tasarımlar üretmektedir. Tasarım ürününün giysiye dönüşmesinde tasarımcının özgünlüğünün yanı sıra tasarım ve üretim süreçleri de önemli görülmektedir. Bu durumda moda tasarım sürecinin iyi anlaşılması ve çözümlenmesi gerekmektedir.

Moda Tasarımı Süreci

Tasarlama probleminin ilk ortaya çıkışı ve tanımlanmasından, tamamlanışına kadar geçen aşamalar tasarım sürecini oluşturmaktadır (Bayazıt, 1994, s. 22). Tasarım eyleminin izlenebilir aşamalara ayrılması ve tasarım süreçlerinin incelenebilmesi tasarım araştırmalarının bilimselleşmesinde önemli bir adım olarak görülmektedir (Koçkan, 2012, s. 7). Tasarım süreci araştırmalarıyla tasarımcının belleğinde yarattığı soyut bir kavramı temel tasarım ilkeleri ışığında somut bir sonuç ürüne dönüştürmesi süreci incelenmektedir (Turgay, 2010, s. 102).

61

Moda tasarımı süreci Molla'ya (2007, s. 34) göre yaratıcılık, örnek ürün hazırlama, üretim ve pazarlama olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır. Bu süreç ticari bir giyim firmasında da üniversitedeki bir moda tasarım projesinde de gözlemlenebilir. Tasarım sürecinde, ilham, eskizler, kumaşlar, malzemeler, süreç bilgisi ve prototip (ilk numune) üretimi sırası izlenmektedir (Jones, 2009, s. 129). Araştırma verileri ve görsellerinden ilhamla oluşturulan soyut fikirleri somut düzlemde görmeyi kolaylaştırmak açısından zihin haritası çıkarma veya hikâye panosu oluşturma yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Zihin haritası daha çok kavramları ve düşünceleri kelime oyunları ile birbirine bağlayarak istenilen hedefe gitmeyi sağlayan bir diyagram olarak tanımlanmaktadır (Kocabaş Atılğan, 2014, s. 479). Renk, kumaş, fotoğraf vb. çeşitli malzemelerin kolaj tekniğiyle anlamlı bir bütün haline getirilmesiyle de hikaye panosu oluşturulmaktadır (Öztürk, 1999'dan aktaran Molla, 2007, s. 47). Tasarımcı, hikâye panosundaki verileri kullanarak hedef kitleye yönelik özgün model tasarlama aşamasına geçmektedir.

Genellikle tasarlama aşamasında ortaya çıkan moda yaratıcılığında, araştırılarak elde edilen bilgi ve esin kaynakları, tasarımcı tarafından çözümlenerek eskize dönüşmektedir. Cross'a (2001, s. 90) göre, eskiz defteri ile derlenen görseller, tasarımcının tasarımın işlevsel ve diğer yönlerini tanımlamasına ve düşünmesine yardımcı olmaktadır. Giysi tasarımını üretme sırasında eskizlerle kâğıda geçirme, prova mankeni üzerinde drapaj veya kalıp üzerinden model geliştirme gibi

tasarımcıya özgü yöntemler ortaya çıkmaktadır (Öztürk, 1999'dan aktaran Molla, 2007, s. 50). Tasarımcının tasarımı için en uygun kumaşı tasarım öncesinde belirlemesi tüm yöntemlerde önemli görülmektedir. Seivewright'a (2013, s. 154) göre, eskizde sadece silüet değil giysi detayları, seçilen kumaş, baskı düşünceleri ve renkler gibi kilit noktaların betimlenmesi de önemlidir. Figür üzerinde çalışma yapmak, farklı tasarım öğelerini deneyerek kombinasyon yaratma imkanı sağlamaktadır.

Teknik çizim, tasarımcı ile üretici, müşteri ve tüketici arasında bir görsel iletişim ve bilgi biçimidir. Tasarım paftalarında genellikle illüstrasyonların yanında üretim bilgilerini, oranlarını ve dikiş detaylarını net olarak ifade etmek için kullanılmaktadır. Endüstri için hazırlanan teknik föyler okul paftalarına göre daha kapsamlıdır (Szkutnicka, 2011, s. 10-13). Oran ve ölçülerin doğru konumlandırıldığı teknik çizimden sonra giysinin kalıbının hazırlanmasına geçilir. Teknik çizimde ve kalıp hazırlamada geleneksel yöntem olarak elde ya da bilgisayar destekli tasarım programları vasıtasıyla çizimler oluşturulmaktadır. Kalıp hazırlama aşamasında genellikle uygulanan işlemler: a) form oluşturma, b) parçaları kontrol etme, eşleştirme ve düzenleme, c) paylandırma, d) işaretleme, etiketleme ve gruplamadır (Çeğindir, 2017, s. 64). Bu aşamadan sonra, tasarlanan kumaş, kalıp ve teknik çizimleri hazırlanan giysinin üç boyutlu olarak numune üretim aşamasına geçilmektedir. Numune kritik edildikten sonra varsa gerekli düzeltmeler yapılır, nihai ürün dikilerek süreç sonlandırılır ve sunuma hazırlanılır. Ürünün görsel sunumu moda fotoğrafı aracılığıyla gerçekleştirilir. Sektördeki markalar, ürünlerinin tanıtılması sürecinde dergiler veya web sitelerinde kullanılmak üzere moda fotoğrafı kullanmaktadır. Seçilen tasarımların kompozisyonu ve sayfa düzenlerinin yapıldığı sunum paftası sürecin son aşaması ve önemli bir parçası olarak görülmektedir (Seivewright, 2013, s. 164). Moda tasarımı sürecinin tüm bu aşamaları boyunca tasarımcıların bireysel biliş uygulama yöntemleri ve tasarlama metodolojilerinin incelenmesiyle, bilimsel moda tasarımı sürecinin anlaşılmasının kolaylaşacağı düşünülmektedir.

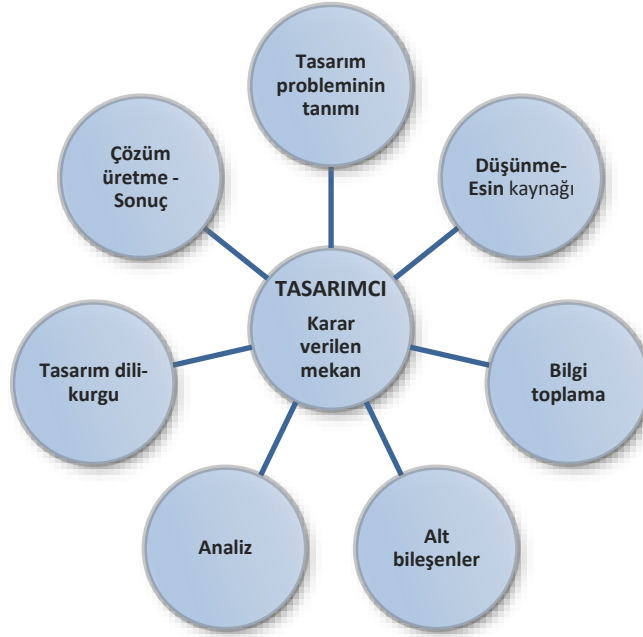
Tasarım Kavramı ve Biliş

Tasarım; zihinde canlandırılan biçim, plan, son hedef, bir sanat yapıtının eskizi, bir ürünü ortaya koymaya yönelik düşünsel ya da maddi çalışmalar süreci olarak da tanımlanmaktadır (Çellek ve Sağocak, 2014, s. 11). Heskett'e (2013, s. 24) göre, ilk toplumlarda hayatta kalabilme ve korunma amacıyla kullanılmaya başlanan tasarım, düşünce süreçleri ile aletlerin ne olabileceği üzerine zihin yetisinin kullanılması ile değişim göstermiştir. Çellek ve Sağocak'a (2014, s. 11) göre tasarım, "insan tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilen, bir amaca yönelik, anlamlı bir düzen getirme eylemi ve onun sonucunda ortaya çıkan üründür". Dolayısıyla, tasarım kavramının, hem bitmiş ürünü hem de o ürünün tasarlanması aşamasındaki düşünsel süreçleri ifade ettiği görülmektedir.

Tasarım, amaca ulaşmak için verilen kararlardan meydana gelen problemin belirlenmesi ve çözülmesinden oluşan yaratıcı bir eylemdir (Bayazıt, 1994, s. 37). Turgay (2010, s. 107), tasarımcının başarısının, tasarlama sürecinde aktarmak istediğini en doğru şekilde ve en kısa zamanda iletmesine bağlı

olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda, düşünce sürecini destekleyecek adımları aşağıdaki gibi şema ile ortaya koymaktadır:

Şekil 2. Tasarım dilinin oluşması ve kurgu için gereken süreçler (Turgay, 2010, s. 107)

Bayazıt'a (1994, s. 36) göre, gözlem ve inceleme yapmaya müsait bir alan olan tasarlama başlı başına bir bilim olmasa bile, bu olgunun geliştirilmesi için yeni kuramların ortaya konması ve metotların geliştirilmesi tasarlama bilimini meydana getirmektedir. Tasarlama sırasında gelişen yaratıcı düşüncenin takip edilmesi, tasarımcının kendisi tarafından ya da dışarıdan akılcı ve bilişsel yaklaşımlarının incelenmesi ile mümkün olabilmektedir. Eastman ve Computing (2001, s. 147) tasarım bilişi (design cognition) kavramını, farklı kuramsal ve deneysel değerler kapsamında insanın tasarımda bilgi işleme davranışını araştırmak olarak tanımlanmaktadır.

İngilizce 'cognition' teriminin karşılığı olan biliş, Oxford sözlüğe (http-2) göre; kişinin farkında olduğu düşünce, deneyim ve duyarlar yoluyla bilgi edinme ve anlama zihinsel eylemi veya sürecidir. "Biliş bilmek, kavramsallaştırmak, algılamak anlamına gelmektedir. Yaratıcı biliş (creative cognition) yaratıcılığı bilginin işleyişi ve yapılandırması ile ilgili temel bilişsel süreçlerle açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple eylemin nasıl gerçekleştiğine ilişkin, algı, bellek, bilgi işleme, düşünme, problem çözme gibi zihinsel işlemlere odaklanmıştır (Koçkan Özyıldız, 2018, s. 34)". "Bilişsel süreç, insan davranışlarında etkili olan bilgi ve kişiler tarafından sahip olunan bilginin nasıl kullanıldığı ile ilgilenmektedir. Muhakemeye, planlamaya ve problem çözmeye dayanan bilişsel davranışlardır (Enşici ve Bayazıt, 2011, s. 123)". Buna göre, bilginin elde edilme ve tasarım yaratma sırasında zihinsel olarak kullanılma aşamalarının gözlemlenmesinde bilişin incelendiği söylenebilir.

Varol vd.'e (2014, s.30) göre, düşünme stilleri, tasarımcıların bilgiyi işlerken ve yeteneklerini kullanırken izledikleri yollara odaklanana araştırmalara bağlı olarak çoğunlukla biliş, kişilik ve etkinlik merkezli olarak üç grupta değerlendirilmektedir. Koçkan'a (2012, s. 10) göre, tasarımcı davranışları hakkında bilgi veren bilişsel

yaklaşımlar sayesinde ‘tasarımcı nasıl tasarlar’ sorusunun cevabını bulmak mümkündür. Atakan (2014, s. 61) bilişsel yaklaşımların, sadece tasarımcının eylemi veya sürecini değil, tasarımın geçirdiği zihinsel aşamaları da değerlendirdiğini ifade etmektedir. Bayazıt (1994, s. 69) bilişsel bilime dayanarak gelişen yapay zekâ çalışmalarının, tasarımcının zihninden geçenlere odaklanmasının, metot yaklaşımlarının doğması ve dolayısıyla bilgisayar programlarının geliştirilmesine yol açtığını belirtmiştir. Dolayısıyla, tasarım problemi karşısında zihnin sergilediği performans analiz edilerek bilgisayar destekli tasarlama modeli oluşturma çalışmalarına da zemin oluşturmaktadır.

Ürün odaklı tasarım anlayışının geride bırakıldığı günümüzde, insan odaklı tasarım yaklaşımı, tasarımda farklılaşmayı ön plana çıkarmıştır. Moda tasarımı bireysel, toplumsal ve kültürel dış etmenlerden etkilense de tasarımcının bilişsel stratejileri ve yaratıcı yeteneği ile farklılık kazanmaktadır. Giysi tasarım süreci adımlarında, özellikle araştırma ve fikir üretme sırasında moda tasarımcısının odaklandığı bilişsel strateji, yaratıcılık bakımından süreç kadar önemli görülmektedir.

Tasarım Süreci ve Biliş İlişkisi

Tasarımcının bilişsel aşamalarını anlayabilmenin en iyi yolunun tasarım sürecinin ve süreçteki bilişsel aktivitelerin gözlenmesi olduğu söylenebilir. Bayazıt (1994, s. 72) bir projenin başlatılıp, geliştirilip, kronolojik bir düzen içinde olaylar dizisi olarak tekrarlanması örüntüsünü tasarlama süreci olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda, tasarlama probleminin ilk ortaya çıkışından, tamamlanışına kadar olan sürece tasarım süreci denilmekte ve şablon olarak tasarım alanlarının çoğunda aynı olduğu düşünülmektedir. “Tasarlama eylemi, yaratma bilgisinin ve tasarım problemlerine karşı geliştirilen yaratıcı süreç adımlarının kullanıldığı bilişsel bir süreç olarak ifade edilmektedir. Bu bilişsel tasarım süreci, zihinsel aktiviteleri ifade ederken diğer yandan yaratıcı bir etkileşimi de ifade etmektedir (Önal, 2011, s. 161)”. Dolayısıyla, bir ürünün yaratıcılığının geliştirilmesinde ne gibi zihinsel aktiviteler ve bilişsel düşünme eylemleri gerçekleştirildiğinin bilinmesi, tasarımın rasyonelleşmesi açısından önemli bir gelişme sayılmaktadır. “Akılcı yaklaşımda yaratıcılığın karşılıksız kalması ve bilişsel psikoloji alanında özellikle yaratıcılık konusunun değerlendirilmesi, 1970’lerden başlayarak tasarım sürecinin bilişsel yaklaşıma yönelmesine sebep olmuştur (Atakan, 2014, s. 3)”. Böylece, tasarım sürecindeki bilişsel tasarlama metodolojisi yaklaşımı ile yaratıcılığın daha somut bir şekilde gözlemlenebilmesi imkânı doğmuştur.

Cross’a (2001, s. 11) göre, tasarım sürecinin sistematik model önerileri endişe yaratmakta ve birçok tasarımcı, tasarım uygulamasını ispatlamak zorunda bırakan sistematik prosedürlerden uzak durmaya çalışmaktadır. Koçkan (2012, s. 4) birçok kuramcının, tasarım eyleminin standart kurallarla sınırlanamayacağı ve tasarımcıların kendi düşünce ve davranışlarını sistemleştirmeleri gerektiğini düşündüklerini ifade etmiştir. Buna göre, tasarımcıların bireysel biliş türlerinin belirlenmesi ve tasarım sürecindeki zihinsel eylemlerini bu doğrultuda gerçekleştirmeleri gerektiği söylenebilir. Eastman ve Computing (2001, s. 148) tasarımı anlama araştırmalarının, tasarımcının süreçte zihinsel kaynakları nasıl kullandığına, görevleri nasıl düzenlediğine ve zamanı nasıl yönettiğine odaklandığını

ifade etmiştir. Buna göre, süreçte odaklanılan adımların sürelerinin, önem ve öncelik sıralamalarının tasarımcının stratejisine göre değiştiği söylenebilir. Bu noktada, tasarımın rasyonel bir hal almaya başlaması ve tasarım sürecinde karşılaşılan sorun ve çözüm odaklı yaklaşımların ayrıntılı bir biçimde incelenmesiyle farklı tasarım biliş türlerinin varlığı dikkat çekmektedir.

Tasarım Biliş Türleri

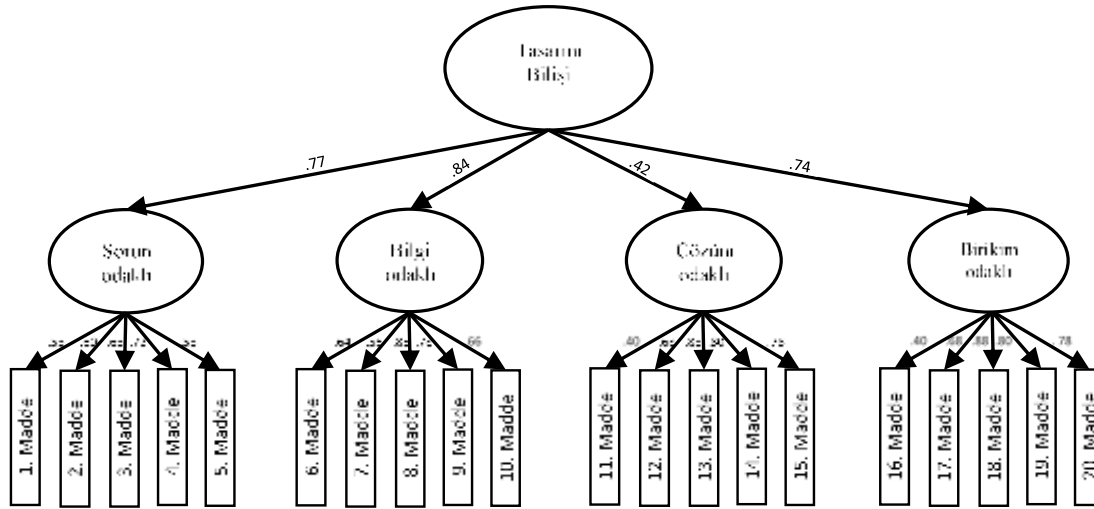
Literatürde en sık karşılaşılan tasarım süreci araştırma yöntemi ‘Protokol analizi’ çalışmaları olmuştur. İlk örnekleri 1960'lara dayanan ve 1980'lerde gelişmeye başlayan protokol analizi yöntemi, tasarım aktivitesini ve aşamalarını anlayabilecek, tasarımcıların düşünüş biçimi ve gizli bilişsel yeteneklerini ortaya çıkarabilecek en iyi deneysel araştırma yöntemi olarak kabul edilmektedir (Önal, 2014, s. 68-77; Cross, 2001, sf. 2). “Protokol analizi, tasarımcılar tarafından verilen sözlü açıklamaları kaydederek tasarım faaliyetlerinin izlenmesi ve detaylı bilişsel etkinliklerini açığa çıkarma yöntemidir. Amaç, insanların kafasında neler olup bittiğini, ne düşündüklerini sözlü olarak söylemelerini isteyerek incelemektir (Dorst, 1997, s. 83)”. Buna göre, protokol analizi sonucunda elde edilen sözlü ifadeler, tasarım sürecinin bilişsel açıdan analiz edilmesinde kullanılan tasarımcı düşüncelerinin birer yansıması olarak kabul edilmektedir.

Tasarımın bir süreç olduğunu savunan Önal'a (2014, s. 76) göre, tasarım aktivitesi ile eş zamanlı sürecin gözlemlenmesi ya da tasarım süreci sonrası geriye dönük sözlü ifadelerin alınması yöntemleri ile incelemek mümkündür. Yapılan deneysel araştırmalar sonucunda, tasarımcıların tasarım sürecinde kullandıkları bilişsel stratejilerin farklı tasarım biliş türleri olarak ele alındığı görülmektedir. En önemli araştırmalardan birisi, farklı çalışma geçmişlerine ve en az beş, en fazla yirmi yıllık deneyime sahip olan dokuz endüstriyel tasarımcıya, tasarım sürecinin eş zamanlı izlenmesi ve sözlü ifadelerin takip edilmesi yöntemiyle uygulanan protokol çalışması ile kapsamlı ve detaylı bir bilişsel strateji analizinin yapılmasıdır (Dorst, 1997, s. 87). Daha sonra, Dorst ve Cross (2001, s. 434) bu çalışmadan türetilen dokuz deneyimli endüstriyel tasarımcının tasarım süreçlerini, yaratıcı tasarımın problem alanı ve çözüm alanının birlikte değiştiği bir sorun-çözüm ortak-evrim modeli ile ilişkilendirmişlerdir. Problem odaklı tasarımın (problem driven) bir çeşidi bilgi odaklı tasarım (information driven), çözüm odaklı tasarımın (solution driven) bir çeşidi birikim odaklı (knowledge driven) tasarımıdır.

Tasarım stratejilerinin sorun odaklı, bilgi odaklı, çözüm odaklı ve birikim odaklı olmak üzere dört kategoriye ayrılması ve farklı tasarım biliş türleri olarak kabul edilmesi Kruger ve Cross (2006, s. 529) tarafından farklı dokuz endüstriyel tasarımcıya uygulanan protokol analizi sonucunda olmuştur. Tasarımcıların kullandığı dört bilişsel stratejiyi incelemek amacıyla, ürün tasarım sürecinin sekiz görevden oluşan bir uzmanlık modeli geliştirmişlerdir. Tasarımcıların uzmanlık modeli görevlerine vermiş oldukları sözlü ifadeleri tasarım biliş türlerini kanıtlamak amacıyla kullanmışlardır. Her kategori içindeki görevlerin yapılma miktarları, bir tasarımcının her bir faaliyete harcadığı zamanın ve dikkatin derecesinin bir göstergesi olduğu görülmektedir.

Tasarım profesyonelleri farklı bilişsel stratejiler ile tasarım süreçlerini yönlendirmektedirler. Bu konudaki bir diğer önemli araştırma ise tasarım öğrencilerinin incelenmesi üzerine olmuştur. Lu (2015, s. 60) 215 tasarım öğrencisinin tasarım biliş türlerine göre yaratıcılıklarını incelemiştir. Tanımlanan 4 tasarım biliş türü temelinde ölçüm maddeleri geliştirilmiş ve sonuçları değerlendirmek için doğrulayıcı bir faktör analizi yapılmıştır. Sabit faktör analizi sonucunda dört tasarım biliş türüne ait toplam yirmi önerme Şekil 3'teki gibi beşer maddeye ayrılarak değerlendirilmiştir. Buna göre, tasarımcıların kullandığı bilişsel stratejilerin sistematik ölçüm yöntemleri ile belirlenmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Tasarım stratejilerinin içerik analizinin yapılması ve tasarım biliş türleri ile yaratıcılık arasındaki ilişkinin doğrulanması için geliştirilen ürün tasarım süreci kavramsal modeli tasarım biliş türü ölçeğinin de temeli sayılabilir.

Şekil 3. Sabit faktör analizine göre tasarım biliş türlerinin sonuçları (Lu, 2015, s. 68)

Lu (2015, s. 60) geliştirilen tasarım biliş türü ölçeğinin, tasarım sürecinde tasarım görevini anlama, bilgi toplama, problemi tanımlama, fikir üretme ve fikri değerlendirme aşamalarında yer alan farklı tasarım biliş türlerini ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Buna göre, tasarımcıların aşağıda içerik analizi verilen altı süreç uygulama adımının her birinde ne kadar zaman harcadıkları, dikkat ve önceliklerine göre hangi tasarım biliş türüne dâhil oldukları ve genel stratejileri belirlenmektedir.

1. Tasarım görevini anlama: “Her tasarım görevi birbirinden farklı amaçlara, farklı kısıtlamalara ve farklı ölçütlere bağlıdır (Enşici, 2010, s. 83)”. Amacın müşteri tarafından basitçe tanımlandığı, birçok kısıtlama ve kriterin belirtilmediği durumda tasarım görevini anlamak zorlaşmaktadır (Cross, 2001, s. 4). Buna göre, tasarım görevini anlama aşamasında harcanan süre tasarım sürecinde kullanılan biliş türlerine göre farklılık göstermektedir.

2. Bilgi toplama: bilgiyi kullanarak ilham kaynağını harekete geçirmek, tasarım görevini keşfetmenin birincil amacıdır (Lu, 2015, s. 61). Bayazıt’a (1994, s. 153) göre, bilgi toplama alanları, birincisi tasarlanacak ürün (problem) hakkındaki bilgiler ve ikincisi süreç ve tasarlama stratejileri olmak üzere iki temel grupta ele alınabilir. Bu doğrultuda, bilgi toplamanın tasarım görevini doğru anlama açısından önemli olduğu söylenebilir.

3. **Problemi tanımlama:** Tasarım probleminin iyi tanımlanması, tasarım hedeflerinin ve gidişatının belirlenmesi, tasarlama eyleminin başarısı anlamına gelmektedir (Bayazıt, 1994, s. 106). Turgay'a (2010, s. 103) göre, "Tasarım sürecindeki en önemli aşamalardan birisi yaratıcılığı harekete geçirecek olan sorunun sorulması, problemin tanımlanmasıdır. Bu yaklaşım, süreç sonunda çözüme gidilerek yaratıcı ürünün ortaya konması kadar önem taşımaktadır".

4. **Fikir üretme:** Tasarım probleminin çözümü için alternatif fikir üretilen ve tasarımın çeşitlendirildiği bölümdür. Tasarımı ifade etmek için genellikle çizimler (eskiz) kullanılmaktadır.

5. **Fikri değerlendirme:** Üretilen fikirlerin değerlendirilmesi sırasında farklı yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Lu (2015, s. 62) dört tasarım biliş türü arasında, fikir değerlendirmeye en çok zaman harcayan, işlevi daha fazla tanımlayan ve sorunları yeniden değerlendiren tasarımcıların çözüm odaklı olduğunu ifade etmiştir.

6. **Genel strateji:** Tasarım bilişi, tasarım sürecinin çeşitli aşamalarında olduğu gibi, genel aşama dizisini de kapsamaktadır. "Biliş türlerine göre genel tasarım stratejileri şunlardır: sorun odaklı tasarım sorunu tanımlar, bilgi odaklı tasarım dış bilgiyi toplar, çözüm odaklı tasarım çeşitli çözümler üretir, birikim odaklı tasarım bireysel bilgiye odaklanmaktadır (Lu, 2015, s. 62)".

Tablo 1. Dört tasarım biliş türünün işlemsel tanımları (Lu, 2015, s.63)

	Sorun odaklı	Bilgi odaklı	Çözüm odaklı	Birikim odaklı
1. Tasarım görevi	Kapsamlı bir anlayış arayışı	Diğer bilgi kaynaklarına ilişkin rehberlik arayışı	Hızlıca tarama ve değerlendirmeye geçme	Benzer sorunlarla ilgili eski bilgilerin karşılaştırılması
2. Bilgi toplama	Gerekli olan en az bilgi	Kapsamlı bilgi toplama	Kesinleşen sorunla ilgili özel bilgilerin toplanması	Bilgi eksikliklerini gidermek için bilgi toplama
3. Problemi tanımlama	Sorunu son derece spesifik veya özet biçiminde tanıma	Sorun alanının sınırlarını kesin bir şekilde belirleme	İyi tanımlanmamış sorunlu alanı büyüktür	Sorun alanı küçüktür
4. Fikir üretme	Tanımlanmış sorunlara dayanır	Tasarım görevi ve önemli bilgilere dayanır	Çok sayıda ve çeşitli çözümler üretmek için kullanılan büyük miktarda hafıza bilgisine dayanır	Hafıza bilgisi ile ilgili daha önceki benzer çözümlere dayanır
5. Fikri değerlendirme	Tanımlanmış sorunlara dayanır	Toplanan verilere dayanır	En uygun çözümün kıyaslanmasına dayanır	Tanımlanmış sorunlara dayanır
6. Genel strateji	Sorunu tanımlamayı vurgular	Dış bilgiyi toplamayı vurgular	Çeşitli çözümler üretmeyi vurgular	Kişisel bilgi birikimini vurgular

1. Sorun odaklı tasarım

Sorun odaklı tasarımda, tasarımcılar var olan soruna yakından odaklanırlar ve sadece sorunu çözmek için gerekli olan bilgi ve deneyimi kullanırlar (Kruger and Cross, 2006, s. 534). Sorun odaklı tasarım biliş türünün genel stratejisi, sorunu tanımlamak ve mümkün olduğunca en kısa sürede bir çözüm bulmaktır (Lu, 2015, s. 60). Bu durumda, sorun odaklı tasarım biliş türündeki tasarımcıların, sorunun net tanımını yapmadan çözüm üretmeye geçmediğini ve tasarım görevini dikkatlice okumaya önem vererek tasarım sürecini şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Kruger ve Cross'a (2006, s. 536) göre, sorun odaklı tasarım biliş türü için bilgi toplama aşaması yüzeyseldir. Sadece tasarım problemini anlamak ve daha iyi formüle etmek için gerekli en az bilgi toplanmaktadır.

2. Bilgi odaklı tasarım

Bilgi odaklı tasarım biliş türünde genel strateji, gelişmekte olan çözümler için temel olarak dış kaynaklardan bilgiyi toplamak ve bu bilgi temelinde bir çözüm üretmektir (Lu, 2015, s. 60). Yapılan araştırmalar bilgi odaklı tasarımcıların iyi tanımlanmamış tasarım problemi ile tasarım sürecine başladıklarını göstermektedir. Onlar için, problemin analizine zaman ayırmak değil, önemli olan araştırılıp ulaşılan bilgi ile problemi kesinleştirmek ve ona bağlı olarak üretilen çözümün değerlendirilmesidir (Cross, 2001, s. 4). Bu yaklaşıma göre, tasarımcıdan iyi tanımlanmamış problem için en uygun çözümü üretmesinden ziyade tatmin edici bir çözüm bulması beklenmektedir. Kruger ve Cross (2006, s. 538), bilgi odaklı tasarımda, tasarımcının tasarım görevini kesin bir şekilde okumak için diğer bilgi kaynaklarından işaretler aradığını ve öz bilgiye yönelik veri toplama için çok zaman harcadığını ifade etmiştir.

68

3. Çözüm odaklı tasarım

Diğer biliş türlerine kıyasla daha üretken olarak görülen, birçok çözüm ortaya koyarak, problemi çözümler aracılığı ile tanımlayan tasarım biliş türüdür. Genel stratejisi, problemi tanımlarken vakit harcamadan çeşitli çözümler üretmek üzerinedir (Lu, 2015, s. 60). Çözüm üretmeye odaklanan tasarımcı, bilgi toplama aşamasında da sadece bir çözümü daha fazla geliştirmek için gerekli olan yeni bilgiyi aramaktadır. Sorunun tanımı çözümün geliştirilmesine göre değiştirilebileceğinden dolayı çözüm odaklı tasarımcılar sorunun tanımlanmasına kısa bir süre harcamaktadır (Kruger and Cross, 2006, s. 534). Cross (2001, s. 6), iyi tanımlanmamış sorunlara tatmin edici yanıtlar verme açısından çözüm odaklı tasarım davranışının uygun olduğunu ifade etmektedir. Kruger ve Cross (2006, s. 537), tasarım görevinin temel gereksinimler için hızla tarandığını, ancak tasarım sorununun kötü tanımlanmış olarak kalmaya devam ettiğini belirtmektedir. Sorunun analizi aşamasında harcanan sürenin, bilgi odaklı tasarıma benzese de burada yeni bilgi toplamak yerine bilgi bellekten alınmaktadır.

4. Birikim odaklı tasarım

Tasarım biliş türü ayrımında 'Knowledge-driven' olarak verilen terim, biliş türünün işlemsel tanımı gereği var olan kişisel bilgi, geçmiş deneyim ve birikimler olarak açıklandığı için 'birikim odaklı' olarak ifade edilmiştir. Birikim odaklı tasarım biliş

türünde genel strateji, bir çözümü geliştirmek için kişisel bilgi ve deneyimleri kullanma üzerinedir (Lu, 2015, s.60). “Tasarımcı önceki, yapılandırılmış, kişisel bilgiyi kullanmaya odaklanarak bir çözüm geliştirir. Dış kaynaklardan sadece en az seviyede gerekli olan bilgi toplanır (Kruger and Cross, 2006, s. 534)”. Birikim odaklı tasarım biliş türünde amaç, mevcut bilgi birikimi ve geçmiş çözümler kullanılarak yeni çözüm arayışına gitmektir. Kruger ve Cross (2006, s. 538), birikim odaklı tasarımcıların görevi dikkatle okuyup deneyimleri ile kıyasladıklarını, zaten var olan bilgiyi kullanarak bilgi toplamaya az zaman harcadıklarını, birikimlerini yeni çözüm üretmek yerine çözüm geliştirmede kullandıklarını ifade etmiştir. Buna göre, birikim odaklı tasarımda, kısa bir sentez aşamasını daha uzun bir analiz aşamasının takip ettiği görülmektedir.

Cross (2001, s. 86), mühendislik tasarımlarında birikim odaklı tasarımın ön planda olmasına karşın endüstri tasarımlarında daha çok çözüm odaklı tasarımın söz konusu olduğunu belirterek tasarım alanlarına göre de değişiklik olabileceğini vurgulamıştır. Bu durumda, alanlara göre genel bir tasarım biliş türü belirlemenin mümkün olduğu düşünülmektedir. Araştırmacı tarafından 2019 yılında Türkiye’de 386 lisans öğrencisi üzerinden yapılan bir araştırmanın sonucuna göre ise, moda tasarımında daha çok sorun odaklı tasarıma yönelme olduğu görülmektedir.

Moda Tasarımı Süreci ve Biliş İlişkisi

Literatürde tasarımcıların tasarım sürecinde kullandıkları bilişsel stratejileri ölçme çalışmaları ile ilgili çoğunlukla mühendislik, mimarlık ve endüstri ürünleri tasarımı alanlarında yayınlar mevcuttur. Moda tasarımcılarının giysi tasarım süreci ve tasarım bilişi konularında ise oldukça az sayıda yayın olduğu görülmektedir. Moda tasarımı süreci, kendi bilgi yapısıyla bir tasarım disiplini olarak kaydedilmeye, belgelendirilmeye ve doğrulanmaya yakın zamanda başlamıştır.

Moda tasarımı, tüketiciye yönelik ürünler ürettiğinden dolayı kimlik oluşturma ve iletme aracı olarak gören Sinha (2002, s. 3), tüketiciyi de tasarım probleminin bir parçası olarak görür ve ne tasarlayacağız sorusu (moda tasarımı problemi) ve cevap olarak üretilen ürünün (tasarım çözümü) birbiriyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, müşteri ve tasarımcı arasındaki ilişkinin de tasarım sürecini yönlendiren bir dış etken olduğu söylenebilir. Moda tasarımı sorunu, sadece dış unsurlardan korumak için giyilebilecek bir şeye ihtiyaç duyan insan bedeni kadar basit bir sorun değildir. Aynı zamanda tasarlanan giysi tasarım ilkeleri ve moda unsurları çerçevesinde çözülmüş bir estetiğe de sahip olması gerektiği için son derece karmaşıktır. Au vd. (2004, s. 4), çalışmalarında mimarlık ve mühendislik tasarımı alanında geliştirilen “analiz-sentez-değerlendirme” yöntemi ve yaratıcı sürecin benimsenmesiyle moda tasarımı süreci analitik çerçevesinin önerildiğini ifade etmiştir. Hong Kong moda tasarımcılarına yapılan araştırmada genel sürecin, sorunu tanımlama ve bilgi toplamakla başladığı, bilgiyi sentezleme ve fikir üretmeye yöneldiği, çözüm geliştirme ve değerlendirme aşamaları ile sona erdiği görülmektedir.

Moda tasarımı sürecinde *tasarım görevinin anlaşılması* sonrası konu hakkında araştırma yapılarak *bilgi toplama* yöntemi ile gerekli verilere ulaşılmaktadır. Hikâye

panosu oluşturularak *sorunun tanımlanmasına* çalışıldığı ve eskiz yöntemi ile *fikir üretme* aşamasında problem için yeni çözümler üretildiği söylenebilir. Son olarak tasarım öğelerini karşılama, konuyu yansıtmaya gibi kriterler açısından geliştirilen çeşitli tasarım *fikirleri değerlendirilmektedir*. Tasarımcının bu adımlara ayırdıkları süreler ve gösterdikleri önem derecesi genel stratejileri hakkında çıkarım yapma imkânı sağlar.

SONUÇ

Moda tasarımcılarının giysi tasarlarırken kullandıkları yaratıcı yeteneklerini ortaya çıkarma ve geliştirmeye odaklanıldığında, tasarlamanın nasıl gerçekleştirildiğinin bilinmesi önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Tasarım görevini anlama, bilgi toplama, problemi tanımlama, fikir üretme ve fikri değerlendirme ve genel strateji aşamalarından oluşan tasarım sürecinin incelenmesiyle belirlenen tasarlama stratejileri, tasarımcıların tasarıma bilişsel yaklaşımları hakkında bilgi vermektedir. Farklı tasarım alanlarındaki uygulamalardan referans alınarak; moda tasarımcılarının sorun odaklı, bilgi odaklı, çözüm odaklı ve birikim odaklı tasarım biliş türleri tercihlerinin analiz edilmesi mümkündür.

Tasarım bilişinin özünü ve moda tasarımı süreçlerindeki yerini anlamak için disiplinler arası tasarım araştırmaları incelenmiştir. Moda yaratıcılığı için, ne tasarlayacağız sorusu moda tasarımı problemi ve cevap olarak üretilen ürün tasarım çözümü olarak ifade edilebilir. Tasarımcıların tasarım süreci uygulama adımının her birinde ne kadar zaman harcadıkları, dikkat ve önceliklerine göre hangi tasarım biliş türüne dâhil oldukları ve genel stratejileri belirlenerek moda tasarımı süreci yönetimi, yaratıcılık ve tasarım geliştirme açısından tasarımcıların farkındalığını artırmanın mümkün olduğu düşünülmektedir. Moda tasarımcılarının tasarlama süreçlerindeki bilişsel stratejilerinin anlaşılması tasarım bilimine, moda eğitime ve endüstrisine de katkı sağlayacaktır. Moda tasarımı eğitiminde, sadece tasarım eserinin yaratılmasına odaklanmakla kalmayıp, aynı zamanda açık uçlu öğrenme görevleriyle tasarım sürecini ve bilişini vurgulayan bir tasarım pedagojisini kullanılmalıdır. Tasarım biliş türü ölçeğinin moda tasarım profesyonelleri ve öğrencilerine uygulanması ve karşılaştırmalı analizlerinin sağlanmasıyla açık tasarım bilgisinin daha anlaşılır hale geleceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atakan, G. (2014). Yaratıcı tasarım sürecinde bilişsel yaklaşım ve üstbilişsel farkındalık. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Au, J. S., Taylor, G., & Newton, E. W. (2004). Model of design process of Hong Kong fashion designers. Journal of Textile and Apparel, Technology and Management, 4(2), 1-14.
- Bayazıt, N. (1994). Endüstri ürünlerinde ve mimarlıkta tasarlama metodlarına giriş. (1) İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Bayazıt, N. (2004). Tasarımı keşfetme: tasarım araştırmalarının kırk yılı. İTÜ Dergisi/A, 3 (1), 3-15.

Christrup, H. (2012). 11 Joyful, collective design processes. J. Simonsen vd. (Eds.), Design Research: Synergies from Interdisciplinary Perspectives içinde (156-170). Routledge.

Cross, N. (2001). Design cognition: Results from protocol and other empirical studies of design activity. C.M. Eastman vd. (Eds.), Design knowing and learning: Cognition in Design Education (79-103). Amsterdam: Elsevier Science.

Çeğindir, N.Y. (2017). 100 soruda giysi mimarisi. Ankara: Gazi Kitabevi.

Çellek, T. ve Sağocak, A.M. (2014). Temel tasarım sürecinde yaratıcılık. İstanbul: Grafik Kitaplığı.

Danışan, K. (2013). Tasarım sürecinde, öğrencilerin yaratıcılığını etkileyen faktörler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

Dorst, K (1997) Describing design: a comparison of paradigms, PhD thesis, Delft University, The Netherlands

Dorst, K. and Cross, N. (2001). Creativity in the design process: co-evolution of problem solution. Design Studies, 22, 425-437.

Eastman, C. and Computing, D. (2001). New directions in design cognition: studies of representation and recall. In Design Knowing and Learning: Cognition in design education, Elsevier Science, 147-198.

Enşici, A. (2010). Farklı Tasarım Görevlerinde Bilişsel Süreç Analizi: Tek Disiplinli Ekip Çalışması (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Enşici, A., Bayazıt, N. (2011). Tasarım ekiplerinde problem çözme davranışları. İTÜ Dergisi/A Mimarlık. 10 (2), 50-62.

Heskett, J. (2013). Tasarım. (Çev: E. Uzun). Ankara. Dost Kitabevi Yayınları.

Jones, S.J. (2009). Moda tasarımı. (Çev: H. Kılıç). İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Karasar, N. (2019). Bilimsel İrade Algı Çerçevesinde Bilimsel Araştırma Yöntemi. (Otuz dördüncü basım) Ankara: Nobel.

Koca, E. ve Koç, F. (2009). Giysi tasarımında yaratıcılık. e-Journal of New World Sciences Academy, 4 (1).

Kocabaş Atılğan, D. (2014). Giysi tasarımında esinlenmenin ve araştırmanın yaratıcılığa etkisi. International Journal of Social Science, 27 (Autumn I), 471-487.

Koçkan, P. (2012). Tasarım araştırmaları bağlamında tasarımcı düşünme ve tasarım süreci. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Koçkan Özyıldız, P. (2018). Tasarım stüdyosu eğitiminde bilişsel yetkinlik ve yaratıcılık süreçleri. Sanatta Yeterlik Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Kruger, C., & Cross, N. (2006). Solution driven versus problem driven design: strategies and outcomes. Design Studies, 27(5), 527-548.

Lu, C.C. (2015). The relationship between student design cognition types and creative design outcomes. Design Studies , 36, 59-76.

Molla, A. (2007). Giysi tasarımı aşamalarının incelenmesi ve hazır giyim işletmelerindeki tasarımcı performansının değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Önal, G.K. (2011). Yaratıcılık ve Kültürel Bağlamda Mimari Tasarım Süreci. Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 16 (1), 155-162.

Önal, G.K. (2014). Tasarım aktivitelerini araştırmak: protokol analiz yöntemi. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1 (14), 65-80.

Önlü, N. (2004). Tasarımda yaratıcılık ve işlevsellik tekstil tasarımındaki konumu. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3 (1), 85-95.

Öztürk, E.B. (1999). Giysi Tasarımı. İstanbul: Tekstil Konfeksiyon Teknoloji.

Ruppert-Stroescu, M. (2009). Technology And Creativity: Fashion Design in The 21st Century, PhD Thesis, Columbia: Faculty of the Graduate School at the University of Missouri.

Seivewright, S. (2013). Moda tasarımında araştırma ve tasarım. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Sinha, P. (2002). Creativity in fashion. Journal of Textile and Apparel, Technology and Management, 2(4), 16.

Süresoy, Ö. (2014). Hazır giyim sanayinde tasarım ve koleksiyon hazırlama süreçlerinin analizi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Szkutnicka, B. (2011). Moda tasarımında teknik çizim. (Çev: Ş. Kipöz). İzmir: Karakalem Kitabevi.

Tansoy, Y., Vural, T. ve Ağaç, S. (1994). Özgün giysi tasarımında temel işlemler ve örnek bir çalışma, Tekstil Konfeksiyon Dergisi, 4, 1-10.

Torrance, E. P. (1977). Creativity in the classroom; What research says to the teacher. Washington: National Education Association.

Turgay, O. (2010). Bellekte varedilen soyut kavramların tasarım diliyle bir ürün olan 'sınır'landırmalara dönüşmesi. İTÜ Dergisi/A Mimarlık, 10 (2), 50-62.

Varol, E. (2010). Moda tasarımı eğitiminde tasarımların değerlendirilmesine yönelik bir ölçme aracı geliştirme. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

Varol, E., Ertürk, N., Dursun, D. Ö. (2014). Moda tasarımı bölümü öğrencilerinin düşünme stillerinin belirlenmesi. e-Journal of New World Sciences Academy, 9 (3), 28-37.

Waquet, D., & Laporte, M. (2011). Moda (Çev.: I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi.

Yanık, O. (2007). Yaratıcılık. İstanbul: BAMM Yayın Grubu.

İnternet Kaynakları:

http-1: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=yeni%20moda> (Erişim Tarihi: 29.01.2020)

http-2:

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cognition?q=cognition> (Erişim Tarihi: 30.01.2020)

BAROK DÖNEMİ RESSAMLARINDAN REMBRANDT'A AİT ESERLERİN GİYSİ TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Nilay ERTÜRK

Esra VAROL

Eskişehir Teknik Üniversitesi

Özet

Barok dönemi Avrupa'da 16. Yüzyılda Rönesans döneminden sonra ortaya çıkan sanat üslubudur. Mimaride, müzikte ve plastik sanatlarda görülen bu üslubun başlıca özellikleri abartı, gösteriş ve görkemdir. Resim sanatında üslubun zengin renk kullanımı, ışık-gölge oyunları ve incelikli tekniğini kullanan ressamlarından birisi Felemenk sanatının ustası olarak kabul edilen Rembrandt'ır. Ressam eserlerinde Barok döneminin siyasal, kültürel ve ekonomik yapısını yansıtmıştır. Bununla birlikte, eserleri dönemin giyim tarihini de açıklayıcı ve tasvir edici niteliktedir.

Bu araştırmada Rembrandt'a ait eserlerde yer alan giysilerin göstergebilimsel incelemesi yapılmış ve giysilerin dönem modasıyla ilişkisi irdelenmiştir. Araştırmanın yöntemi niteldir. Araştırmada Roland Barthes'e ait Gösterge, Gösteren, Gösterilen metodu kullanılarak beş tablo analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarından en çarpıcı olanı eserlerdeki giysilerin dönem modasını yansıtmasıdır.

74

Anahtar Kelimeler: Barok dönemi, Rembrandt, giyim tarihi

ANALYSIS OF REMBRANDT'S PAINTINGS FROM THE BAROQUE PERIOD IN TERMS OF CLOTHING HISTORY

Abstract

Baroque is the art style that emerged in the 16th century after the Renaissance Period in Europe. The main features of this style seen in architecture, music and plastic arts are exaggeration, vanity and splendor. One of the artists who used rich color, light-shadow plays and fine technique of this style in his paintings and considered as a master of Dutch art is Rembrandt. The artist reflected the political, cultural and economic structure of the Baroque period in his works. In addition, his works are also illustrative and descriptive of the history of clothing of this period.

In this research, semiotic analysis of the clothes in Rembrandt's works and their relationship with the fashion of the period were examined. The method of the study is qualitative. In the research, five works were analyzed by using Roland Barthes' Indicator, Demonstrator, Demonstrated method. The most striking of the research results is that the clothes in the works reflect the period fashion.

Keywords: Baroque Period, Rembrandt, clothing history

1. GİRİŞ

Barok deyimi Avrupa’da XVI. yüzyılın sonundan başlayıp XVIII. yüzyıla kadar devam eden ve dünyayı etkisi altına alan sanatta bir anlatım biçimidir (Eczacıbaşı, 1997: 194). Barok sözcüğü Portekizce “barocco” ya da İspanyolca “barucca” dan gelmiş, esas anlamı “düzgün” olmayan inci”dir (Turani, 2003: 442).

İtalya’dan çıkan bu akım yayıldığı bölgelerdeki yöresel eğilim ve ekollerle karşılaşp bunlarla kaynaşmıştır. Böylece hepsinin kendi özellikleri olan ulusal nitelikte birçok sanat şekli Barok sanat ile birleşmiş ve ortaya farklı ve çeşitli sanat şekilleri çıkmıştır. Öyle ki; mimari, resim ve öteki dallarda elde edilen başarılar İtalya’daki benzerlerinden hiç de aşağı kalmamıştır (Conti, 1997: 3).

Barok üslup, Rönesans üslubundan ayrı, hatta ona tümüyle karşıt bir sanat üslubu olarak doğmuştur. Sanat tarihçiler, yalnız resim, heykel ve mimarlığı değil, öteki sanat dallarını da kapsayan, temelde Rönesans’tan farklı, yeni bir dünya görüşüne dayanan bu üsluba “Barok Sanat” adını vermişlerdir (Yücel, 2010). Barok sanatçılar kendilerini Rönesans’ın varisçisi olarak ilan edip onun normlarını kabul ettiklerini iddia etmelerine rağmen bu değerleri öz ve anlam olarak sistematik bir şekilde çiğnemişlerdir. Rönesans ne kadar dengeli, aşırılıktan uzak, ağırbaşlı, mantıklı ve akla yakın bir üslupsa Barok da o kadar hareketli, yenilik heveslisi, sonsuzluk ve sınırsızlığa büyük eğilimi olan, zıtlıkları, aykırılıkları ve bütün sanat biçimlerini cüretli olarak kaynaştıran bir üslup olmuştur (Conti, 1997: 3-4). Barok dönemin kendine özgü romantizmi resimde zengin renklerde, mimaride ise gösterişli süslemelerde görülmüştür (Gaxotte, 1957: 20).

75

Ürettiği sanat gibi Barok çağın kendisi de, değişkenlik göstermiştir. Dinamik, canlı, renkli, tutkulu ve teatral, duyarlı ve aşkın, zengin ve müsrif, çok yönlü ve yetenekli, hatta virtüöz... Bu dönem keşifler çağını izleyen bir genişleme çağı olmuş ve yükselen ulusal güçler dünyayı kolonileştirmiştir. Rönesans’ın şehir devletleri arasındaki savaşların yerini, imparatorluklar arasındakiler almıştır. Barok dönem sanatı, bu gelişen ulusalcılığı yansıtmıştır. Örneğin bu sanat Fransa’da güçlü monarşinin etrafında kümelenirken; İtalya’da Katolik Papaların sanatı olmuştur (Kuruüzümcü 2000: 36).

17. yy.da dinsel sanatla birlikte, dünya ve yaşamla ilgili beklentilere cevap veren bu sanat, başta Fransa ve Almanya olmak üzere diğer ülkeler tarafından da hayranlıkla izlenmiştir. Bir saray sanatı olarak da yorumlanan Barok döneme damgasını vuran öncü sanatçılar; bu tarza uygun gösterişli mimari eserler, duygu yüklü resim ve heykeller yapmışlardır (Sevil, 2008: 65).

Barok dönem aynı zamanda bir reform hareketi olmuştur. “Barok” yalnızca resim sanatında bir başkaldırı değil, o dönemde gerek din, gerek politik gerekse sosyolojik olarak her alanı etkilemiştir. Yapılan icatlar ve dinsel değişimler ise bunun bir göstergesi olmuştur. Bu dönem resimlerinde gerçekçi bir tavrın dışında adeta figür canlanmış, güzelliğin değil, figürün gerçek olması önemli olmuş, eğer resim peyzajsa bu sefer gerçekçiliğe başka bir anlam daha yüklenerek doğa nefes alır hale gelmiştir (Tarar Hasanoğlu, 1996: 1).

Bu dönemde figür adeta gerçek bir canlıymış gibi nefes almış, resim çeşitleri artmış, peyzaj resminin yanı sıra ev içi ressamlığı, grup portreciliği doğmuştur (Tarar Hasanoğlu, 1996: 2).

Dönemin adeta bir tabloyu anımsatan kostümleri oldukça ihtişamlı ve görkemli bir görsellik sergilemiştir.

Barok Dönemi'nde mimari ve dekorasyonlardaki gösteriş, dönemin giysilerinde de kendini göstermiş parlak, göz alıcı, aşırıya kaçan giysiler tasarlanmıştır. (Aktepe, 2012: 56).

Gombrich (1992: 302)'in "eski sanatın süslendirilmiş biçimi" şeklinde özetlediği gücün, gösterişin hakim olduğu Barok üslup dönemini, kostüm tarihi açısından da görkemli ve şatafatlı bir dönem olduğunu belirtmiştir. Zengin kumaşlar, ağır süslemeler, göz alıcı renkler dönem kostümlerinin genel özellikleri arasında yer alan detaylar olmuştur.

Dönem kostümleri zengin etekler, geniş kenarlı şapkalar, uzun peruklardan oluşmuştur. Saraylarda bulunan görkemli perde tasarımlarından etkilenerek giysilere çift sıra drape, pili ve farbalardaki işlemeli taşlar uyarlanmıştır. Altın varaklar ve gül desenleri şatafatlı kostümleri en iyi anlatan betimleyiciler olmuştur. Teknolojinin gelişmesiyle de daha seri üretilen yün, kadife, atlas, ipek, muar, pamuk, kamlot kumaşların üzerlerine; yaldızlı kumaşlar altın ipeklerle işlenmiş gül motifleri ve brokarlar eklenmiştir. Bu dönemde daha önceden kadın kostümünde kullanılan karkas astarın yerini, zarif ipekli astarlar almıştır (Tizer, 1965: 23-38).

76

1640-1650'ler arasında korse, büstiyer ve bol fistanlar (elbiseler) kadın kıyafetlerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bu dönem de özgün bir görünümü olan giysiler göğüs dekolteleri ile süslenmiştir. Vücudu sıkı şekilde saran korselerin sağlığa zararlı olduğunun öğrenilmesi sonucu bu akım değişmiş ve bel hattında biten kısa ipek ceketler kullanılmaya başlanmıştır. Kadın ve erkek ceketlerinin belden kalçaya kadar olan bölümleri dörtgen biçimli parçalardan oluşmuştur. Yüzyılın ortalarına doğru kadınlar busk adı verilen metal, ahşap ve fildişinden yapılan korseler kullanmışlardır. (Altınay ve Yüceer, 1992: 29; Toklucu, 2015: 42). Dönem kostümlerinde boyun kısmından başlayarak, ayakkabılara kadar hem kadın kıyafetlerinde, hem de erkek kıyafetlerinde dantel süslemeler çokça kullanılmış, dantel aynı zamanda nakış ve kurdelelerle zenginleştirilmiştir. Bu dönemde giysi kolları kısalmış ve dantellerle süslenmiştir (Kazanç, 2000: 45).

Barok dönem kostümlerinde farklı bir özellik de zamanla çok daha geniş eteklere duyulan talep olmuştur. Dönemin ilk zamanlarında iç içe giyilen üç eteğin ağırlığının artması, krinolin adı verilen kabarık kafes eteklerin modaya girmesine sebep olmuştur. İç etekten çok daha hafif olan krinolinler kadınların daha rahat olmasını sağlamıştır. Kabarık etekler ve geniş kollar o dönem moda olan korselerle desteklenmiş ve kadınların bellerini daha ince göstermiştir. Kadınların eteklerinin geniş ve kabarık olması aynı zamanda onların statülerinin de göstergesi olmuştur (Rouse, 1989: 115).

Erkek giyiminde 16. yüzyıl Rönesans Döneminde kullanılan balon biçimli külot pantolonlar, bu dönemde dize kadar kısalıp kenarları işlemeler, şeritler ve

kurdelelerle süslenmiştir. Zaman içinde külot pantolonlar değişerek Avrupa’da pantoloni ismini almış, bu isim dönemin başarılı ve ünlü Venedik’li aktör Pantolon’dan kaynaklanmıştır (URL-1). Barok dönemde erkek giyiminde XIII. Louis döneminde, bol yırtmaçlı diz hizasında, kurdele ve dantellerle süslenen volümlü pantolonlar, kol ağzı fırfırlı beyaz gömlek, kısa bolero stili ceket, dize kadar uzanan, geniş etek turlu, büyük cepli ”Trois guatrs” turvakar kolu, muslin ve dantel volanlı ”Engagement” adı verilen kol kapakları süslenen paltolar yer almıştır. Yüzyılın sonlarına doğru uzun işlemeli pers stili yelek, ceket, dantelli kravat fularlar, yüksek topuklu ayakkabılar, peruklar ve ”tricorné” şapkalar kullanılmıştır (Dereboy, 2012: 118).

1615’ten sonra boynu sınıksı saran yakaların yerini omuzlara yayılan kolalı yakalar almıştır. 1640’larda da omuzlara açılarak düşen yakalar moda olmuştur. 1650-1660’larda erkek saçları uzayınca omuzlara yayılan yakalar saçları kapadığı için daralmıştır (Altınay ve Yüceer, 1992: 47).

Dönemin öne çıkan giyim özelliklerini resim sanatına ait örneklerde ve özellikle dönemin portre resimlerinde ayrıntılarıyla görmek mümkündür.

17. yüzyıl Hollanda’sında resim sanatı altın çağını yaşamıştır. Deniz ticareti ile zenginleşen Protestan Hollanda’da sanat koruyuculuğu saray ve kilisenin egemenliğinden çıkmış, burjuva sınıfına kaymıştır. Aşırı zenginleşen tüccarlar soylulara özenip konaklarını tablolarla süslemişlerdir. Farklı konulu resimlere ilgi duyan bu tüccarlardan toprak sahipleri köy manzaralı resimler, deniz tacirleri ise deniz manzaralı resimler yaptırmışlardır. Sakin aile yaşamını yansıtan sahneler de en çok aranan konular arasında yer almıştır. Böylece değişik istekleri karıştıran, her konuda ayrı ayrı uzmanlaşan pek çok ressam ortaya çıkmıştır. Bu uzmanlık dallarının arasında portreciliğin özel bir yeri olmuştur. Burjuva insanı da soylular gibi portrelerini yaptırarak geleceğe kalmak hevesine kapılmıştır (Yücel, 2010).

Portre ressamlarından en önemlilerinden birisi olan Rembrandt 15 Temmuz 1606’da, Leyden’de dünyaya gelmiştir. Sanatçı 1631 yılında Amsterdam’a yerleştikten sonra buranın zengin tüccar sınıfıyla tanışmış ve bu çevre için ünlü bir portre ressamı olarak dikkat çekmiştir. Bu dönemde geleneklerine bağlı, dindar kişilerin portrelerini yapmıştır (Tarar Hasanoğlu, 1996, s.47).

Rembrandt renkten çok bir ışık ressamıdır. Birkaç rengin, kırmızı, sarı ve kahverenginin değişik tonlarıyla yetinmiştir (Yücel, 2010). Onun sanatı kısa sürede çevresi tarafından övgüye değer bulunarak büyük ilgi görmüştür. Rembrandt’ın resimlerinde ışığın rolü hızla büyüyerek resmin odak noktası olmuştur. Işık vasıtasıyla resimleri, derin, anlamlı ve özgün bir ifade kazanmıştır. Tablolarında mekan ışığın etkisiyle titrek ve koyu bir atmosferle kaplıdır. Figürler ise bu atmosferin içinden gizemli bir şekilde çıkmaktadır. Bunları dile getirmek için kullandığı ışık kuvvetsiz, sarımtırak bir ışıktır (Tarar Hasanoğlu, 1996, s.48).

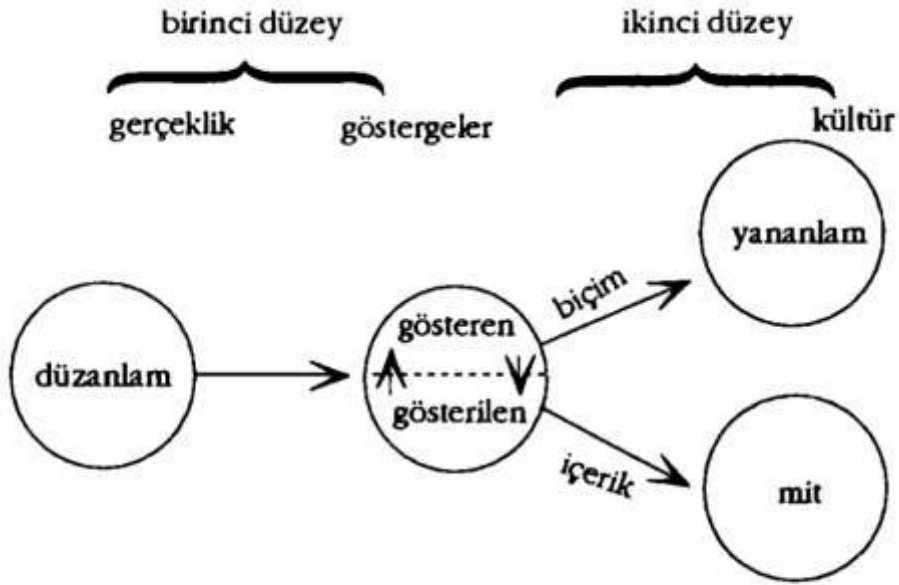
Bu araştırmada, Rembrandt’a ait eserlerde yer alan giysilerin göstergebilimsel incelemesi yapılmış ve giysilerin dönem modasıyla ilişkisi irdelenmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi, temel problem, amaç ve problemin çözümünde kullanılan yöntem doğrultusunda niteldir. Bu bağlamda, Rembrandt'a ait eserlerde yer alan giysilerin göstergebilimsel incelemesi yapılmıştır.

Gösterge dizgelerinin bilimi anlamına gelen göstergebilimin temeli gösterge kavramıdır. Göstergebilimi tasarlayıp öneren ve en kısa tanımını yapan Ferdinand de Saussure olmuştur (Guiraud, 1994: 8). Saussure ve Peirce'ün temelini attığı ve öncülüğünü yaptığı göstergebilim, 1960'lardan sonra bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. Kültürü okunması ve yorumlanması gereken bir gösterge olarak ele alan ise Barthes olmuştur (Bircan, 2015:19). Koç ve Koca'nın aktarımıyla Barthes göstergebilimin temel konusunun anlam olduğunu belirtmektedir. Yine Barthes göstergebilimin başlıca çözümleme araçları olarak dil/söz, gösteren/gösterilen, dizim/dizge, düz anlam/yan anlam karşıtlıklarını benimsemektedir (Koç ve Koca, 2015:78). Barthes'in bu çözümleme araçlarına yönelik görsel Şekil 1'de özetlenmektedir.

78

Şekil 1: Roland Barthes'in anlamlandırma çözümleme araçları (Fiske 2003:120)

Bu araştırmada Barthes'in çözümleme araçlarından düz anlam yani gösterge ile gösteren ve gösterilen araçları Rembrandt'ın tablolarının göstergebilimsel incelenişinde kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Resim 1: Müzik Dersi (URL – 2)

Resim Tablosu 1'in Genel Bilgisi;

Rembrandt Harmensz van Rijn'nin "Musical Allegory" (Müzik Dersi) adlı eseri, 1626 yılında henüz 20'sindeyken meşe panel üzerine yaptığı bir yağlıboya resimdir. Eserin boyutları 63,5 x 48 cm'dir. Rijksmuseum Amsterdam'da sergilenmektedir. Eser, ressamın gençlik yıllarına ait olmasına rağmen 'başyapıt' sayılacak kadar başarılıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bir ışık ressamı olan Rembrandt'ın bu tablosun da yaşlı kadın figürü, eserdeki ışık açısından oldukça önemlidir. Rembrandt'ın ustası olduğu ışık – gölge düşüşü, bu yaşlı kadın üzerinden rahatlıkla görülebilmektedir (URL – 2).

79

Resim tablosu 1'in göstergebilim ile çözümlenmesi;

Gösterge: Rembrandt Harmensz van Rijn, *Müzik Dersi*, 1626, 63,5 x 48 cm, Rijksmuseum Amsterdam (URL - 3).

Gösteren: Rembrandt Harmensz van Rijn'a ait bu tabloda 4 kişi bulunmaktadır. Odada yer alan eşyalar göz önüne alındığında buranın bir oturma odası olduğunu söylemek mümkündür. Resimde, ön planda masanın yanında sandalyeye oturmuş öğretmenlik yapan genç bir kadın yer almaktadır. Kadının kucağında sayfaları açık notaların bulunduğu kitap göze çarpmaktadır. Genç kadının sağında oturan uzun bıyıklı erkek, Viola da gamba çalmakta ve aynı zamanda genç öğretmenin kucağındaki notaları dikkatli bir şekilde izlemektedir. Hemen arkada ayakta duran bıyıklı figüre göre daha genç görünen erkek ise arp çalmakta ve izleyiciye doğru bakmaktadır. Genç kadının arkasında duran başörtülü yaşlı kadın ise elini çenesine koymuş, dikkatli bir biçimde müziği dinlemektedir. Odada yer alan nesneler incelendiğinde ise genç kadının kırmızı renkte pabuçlarının dibinde yerde dağınık bir şekilde duran kapalı, açık çeşitli renkte ciltli kitaplar, keman ve ud yer almaktadır. Genç öğretmenin yanında yer alan masanın üzerinde yeşil kendinden desenli kenarları bordürlü örtü ve üzerinde ise gümüş vazo ve kitap görülmektedir. Yaşlı kadının arka tarafında genişgüzel asılmış mavi tonlarında perde dikkat çekmektedir.

Arp çalan genç adamın arkasında ise odanın çıkış kapısı seçilmektedir. Hemen sol tarafa gidince duvarda ahşap çerçeveli tablo göze çarpmaktadır.

Gösterilen: Tabloda giysi kullanan dört tane figür resmedilmiştir. 1625 yılında Fransız prenses Henrietta Maria, İngiltere Kralı I. Charles ile evlenmiştir. Kraliçe, korseli sert ve kabarık elbiseleri giymeyerek yeni bir giyim tarzı oluşturmuştur. Bu tarzda keskin ve sert hatlar etkisini kaybetmiştir. Sert ‘brokarlar’ (sırmalı ipek kumaş) yerine daha parlak ve yumuşak ipekler kullanılmış; ağır ve keskin renkler ise yumuşamıştır (Toklucu, 2015: 36-37). Rembrandt’ın 1626 yılında yapmış olduğu bu tabloda ki genç öğretmenin üzerinde yer alan uzun elbise ve iç boynundan gelerek göğüs bölümünü kapatan ince örtü bu dönem kadın giyim özelliklerini yansıtmaktadır. Kadının geniş ve uzun gelen elbisesinin kolları kıvrılmıştır. Genç kadının elbisesinde yer alan oryantalist motifler, etek kısmında yer alan yeşil renkte bordür oldukça dikkat çekmektedir. Viola da gamba çalan bıyıklı erkek başında sarı ve kıyafetiyle doğuya özgü bir kişiyi yansıtmaktadır. Ayakta duran genç erkek ise Batı kültüründen capotain’e benzer bir şapka giymiştir. Genç erkeğin ceketinin içinden o dönem erkeklerde moda olan beyaz firfırlı gömleği görülmektedir. Yaşlı kadının sadece başını ve omuzlarını örten uzun çizgili başörtüsü dikkat çekmektedir.

Resim 2: Mennonit Rahip Cornelis Claesz. Anslo Karısı Aeltje Gerritszdr ile Konuşurken (URL – 3)

Resim Tablo 2’nin Genel Bilgisi:

Rembrandt Harmensz van Rijn’nin “Mennonit Rahip Cornelis Claesz. Anslo Karısı Aeltje Gerritszdr ile Konuşurken” adlı eseri 1641 yılında tuval üzerine yağlıboya bir resimdir. Eser Rembrandt’ın olgun döneminde yapılmıştır. Tabloda Mennonit azınlığın bir üyesi olarak Rembrandt, Felemenkin en tanınmış vaizlerinden Cornelis Claesz. Anslo ve karısını betimlemiştir. Rembrandt’ın, bir Waterlander Mennonit’ten aldığı en ünlü sipariş olan Anslo ve karısının aile yaşantısını içselleştirmiş bir şekilde yansıtmıştır (URL – 4). Akpınar’ın aktarımıyla Rembrandt, bu tabloda; “söz”ü resmetmiş ve görünmeyen görünür kılmıştır. Vaiz Anslo’nun, Tanrı’nın kelâmını yorumlayan, olağanüstü bir hatiplik yeteneği vardır. Rembrandt, Anslo’nun mesajının kaynağını göstermek için, Anslo’yu sayfaları açık duran bir İncil ile tasvir etmiştir (Akpınar, 2013:76). Anslo’nun karısı, İncil’e bakarken kocasını dinlemektedir. Eserin boyutları 176x210 cm’dir. Eser Berlin’de Staatliche Müzesinde sergilenmektedir (URL - 4).

Gösterge: Rembrandt Harmensz van Rijn “*Mennonit Rahip Cornelis Claesz. Anslor Karısı Aeltje Gerritszdr ile Konuşurken*”, 1641, 176x210 cm, Staatliche Museen Berlin (URL - 4).

Gösteren: Rembrandt Harmensz van Rijn’a ait bu tabloda Rahip Anslor ve karısı yer almaktadır. Odada yer alan eşyalar incelendiğinde bu yerin rahibe ait çalışma odası olduğu düşünülmektedir. Resimde masa başında oturan rahibin el ve mimik jestinden eşine bir şeyler anlattığı anlaşılmaktadır. Anslor’un karısı, İncil’e bakarken kocasını dikkatli bir şekilde dinlemektedir. Odada yer alan nesneler incelendiğinde rahibin masasının üzerinde bir örtü onun üstünde de iri desenli daha kalın ucu kıvrılmış bir başka örtü olduğu görülmektedir. Rahibin masasının üzerinde bir tane ciltsiz kitap onun yanında kalın ciltli bir kitap ve üzerinde sayfaları açık incil dikkat çekmektedir. Yine masanın üzerinde bir tane mumu olan dekoratif ikili şamdanlık göze çarpmaktadır. Rahibin karısının arkasında odanın kapısı olduğu düşünülmektedir. Anslor ve Aeltje’nin evleri gelirlerinden beklenmeyecek şekilde gösterişsizdir, pahalı mobilyalar ya da eşyalar görünmemektedir.

Gösterilen: Rembrandt’ın Rahip Anslor ve eşi Aeltje Schouter portresindeki giysiler eski modayı yansıtmaktadır. Rahip yüzyılın başından beri erkeklerin genellikle ev içinde sıcak ve konforlu olduğu için doublet üzerine giydikleri bir üst ceket olan etrafı kürkle astarlanmış “tabaard” giymiştir. Ayak bileklerine kadar uzun da olabilen, elin ve kolun alt bölümünün dışarı çıkabilmesi için dirsekten yırtmaçlı bol ve sarkan kolları, şal yaka bir üst giysidir. Bu giysinin resimlerde ilk kez görülmesi 15. yüzyılın sonuna denk gelmiştir. 16. yüzyılın başında modaya en çok uygun olan erkek giysilerinden biri iken 1550’lerde ise eski moda kabul edilmeye başlanmıştır. Bu giysinin en görkemli örnekleri brokarlı, altınla kumaşlarla dokunmuş ve çok pahalı kürklerle astarlanmıştır. Ancak 1531’de altınla dokunmuş bu giysiler V. Charles’ın giderler kanunu doğrultusunda toplumun en üst sınıfında yer alan kişiler için bile yasaklanmıştır. 17. yüzyılda kendini bu giysi ile resmettirmek isteyen kişiler için bu ev giysisi eski gelenekleri ve hatta antikiteyi temsil etmiştir (Winkel, 2006: 27-29). Ekşi’nin aktarımıyla Anslor karısıyla birlikte giysi ticaretiyle hatırı sayılır bir servet edinmiştir. Her iki mesleğinin ve yüksek gelirinin sağladığı ayrıcalıklı toplumsal konuma rağmen sadece siyah giysisinin üzerine giydiği tabaard ile kendini geleneksel değerlere sadık bir şekilde resmettirmiştir. 17. yüzyıl portre ressamları eski moda olan giysilere muhafazakârlık, alçakgönüllü yaşam alışkanlığı gibi belirli bir kimliği vurgulamak için sıkça başvurmuştur (Ekşi, 2011:120). Ayrıca rahibin giymiş olduğu ruff (fırfırlı yuvarlak) yaka Rönesans döneminde moda olmuş ve Barok dönemin sadece başlarında kullanılmıştır.

Anslor ve eşi Aeltje meslek ve gelir düzeyi nedeniyle toplumun üst sınıfına mensup kişiler olmuşlardır. Rahibin eşinin üzerindeki giysi Hollandaca “vlieger” üç parçadan oluşan giysinin en üst parçasıdır. Vlieger 16.yy sonu 17. yüzyılda kadınlar tarafından giyilen kolsuz cüppedir. Daha çok kısa kollu veya omuz kısmı rulo yapılmış varyasyonları bulunmaktadır. Hollanda’da vlieger genellikle ruff yakalarla birlikte giyilmiştir (URL - 5) . Bu ruff yakalar Rönesans döneminde olduğu gibi fazla görkemli değildir. Giysinin diğer parçası 17. yüzyılın ikinci yarısında kadınlar tarafından üst üste üç katan oluşan eteklerdir. Ayrıca bunlar “stomacher” adı verilen korsajlar ile birlikte kullanılmıştır. Vlieger gibi siyah renkte olan rahibin karısının elbisesinin kolları aşağı doğru daralmaktadır. Elinde ki beyaz mendil ve ruff yaka

birlikte uyum içerisinde verilmiştir. Kıyafetlerde egemen olan siyah 17. yüzyılda yönetici sınıfın ve muhafazakârlığın bir temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir eliti olarak adlandırılan yöneten ve zengin tüccarlar sınıfının ortak giysi dilinin rengi her zaman siyah olmuştur. Vlieger orta yaş üzerinde 1640'lara kadar, tabaard gibi gelenek, ciddiyet ve yaşamın dindar bir şekilde yaşanmasının bir temsili olarak kullanılmıştır. Muhafazakâr ve gösterişsiz giysilerin Hollanda toplumunda olumlu anlamları bulunmakla beraber eski modanın kasten kullanılması ve Mennonit mezhebine bağlı olanların tek tip kıyafetler giymeleri bazı kişilerce tepki görmüştür (Ekşi, 2011:120) .

Resim 3- 4: Marten Soolmans ve Oopjen Coppit (URL – 6)

Resim Tablo 3'ün Genel Bilgisi:

Bu iki tablo 1634 tarihinde Rembrandt tarafından Marten Soolmans ve Oopjen Coppit çiftinin evliliklerini kutlamak için yapılmıştır. Portreler tek tek boyanmış olsa da, yapıldığı günden bu yana bir arada sergilenmiştir. Tam boyut olmaları onları Rembrandt'ın diğer portrelerinden daha farklı kılmaktadır. Rembrandt'ın portreleri için bu sıra dışı bir durumdur. Rembrandt'ın bu portresinde Marten Soolmans ve karısı Oopjen Coppit varlıklı ailelerden gelmektedir. Her iki portrede tuval üzeri yağlıboyadır. Sansar Soolmans portresi boyutları 209,5x135,5 cm, Oopjen Coppit portresi ise 210x134,5 cm ölçülerindedir. Her ikisi de Rijksmuseum ve Louvre, Amsterdam ve Paris'de sergilenmektedir (URL – 6).

Gösterge: Rembrandt Harmensz van Rijn “*Sansar Soolmans*” ve “*Oopjen Coppit*”, 1634, Sansar Soolmans: 209,5x135,5 cm, Oopjen Coppit: 210x134,5 cm, Rijksmuseum ve Louvre, Amsterdam ve Paris (URL – 6).

Gösteren: Rembrandt Harmensz van Rijn ait bu tabloda 20'li yaşlarda bir erkek tasvir edilmiştir. Kısmi renkli, karo taş döşeli bir zemin fark edilmektedir. Ayakta tam portre halinde duran erkeğin vücudu hafif sola doğru dönüktür. Sol bacağına yürüyormuş gibi hafif kıvrılmış bir şekilde bir adım öne doğru atmıştır. Sağ eli,

pelerin altındaki kalçasına dayanırken; uzanmış sol eli bir eldiven tutmaktadır. Sol arka planda ise mavimsi yeşil bir perde bulunmaktadır.

20'li yaşlarında olan Oopjen Coppit, Soolomans'dan daha büyük durmaktadır. Soolomans'da olduğu gibi karo döşeli yer zemini bulunmaktadır. Oopjen'nin vücudu hafif sağa doğru dönük yürür bir vaziyette sağ ayağını öne doğru atmış yüzü seyirciye doğru dönüktür. Sağ kolunu göğüs hizasına doğru kıvrımış ve elinde devekuşu tüyünden yapılmış altın zincirli gösterişli yelpaze tutmaktadır. Sol kol serbest bir şekilde aşağı doğru inmiş eli ise hafif bir şekilde elbisesinin eteğini havaya doğru kaldırmıştır. Oopjenin de arka planın da mavimsi yeşil bir perde bulunmaktadır.

Gösterilen: Barok dönemde 1640 yıllarına kadar pantolon boyları diz altına kadar uzamıştır. Baldırları saran pantolon paçalarına şerit takılmış ve çoğu zamanda fiyonklarla süslenmiştir (Toklucu, 2015:51).

Soolomans'ın üzerinde zengin olduğunu vurgulayan siyah çizgili bir ceket, tarihi kaynaklarda belirttiği gibi diz altında biten ceketin kumaşından pantolon ve aynı malzemeden kısa pelerin bulunmaktadır.

17. yüzyılın başından ortalarına kadar erkek giyiminde boynu sımsıkı saran yakaların yerini omuzlara yayılan kolalı yakalar almıştır (Altınay ve Yüceer, 1992: 47). Soolomans'ında beyaz renkli omuzlara kadar uzanan kolalı dantelden yakası ve aynı şekilde kolalı beyaz renkli kenarı dantel manşetleri, belindeki kemeri ve ayakkabısının üzerinde yer alan dantel rozetler, ayrıca beyaz çorapları ve zengin dantel süslemeden yapılmış fiyonklu diz bağı oldukça dikkat çekmektedir. Hafif topuklu ayakkabılar o dönemin modası olurken aynı şekilde tricorne (üç köşeli) şapkalarda moda olmuştur. Soolomans'ın giysilerinde bu detayları görmek mümkündür.

Henrietta Maria 1630'larda bel çizgisini göğüs altına doğru çekerek kadınlara yeni bir görüntü kazandırmıştır (Toklucu, 2015:37). Oopjen'nin elbisesi de yüksek belli alt kısmı kabarık siyah puantiyelidir.

Oopjen'de Soolomans'da olduğu gibi beyaz, omuzlara kadar uzanan, geniş kolalı bir yaka takmıştır. Kabarık kollarında kenarları geniş dantelden yapılmış beyaz manşetler yer almaktadır. Göğüs altında yer alan kemerinde ve ayakkabılarının üstünde dantelden rozetler bulunmaktadır. Oopjen'in ön ve yan kısmından bukledi saçları görünmektedir. Kafasının üst kısmında görünen örtü duvak gibi etkileyici bir şekilde saçların bir bölümünü örterek sırtından aşağı doğru inmektedir. Oopjenin kolyesi, bileziği ve küpeleri incidendir. Altın halkalı zinciri dantel yakasının üstünde yer almaktadır.

4. SONUÇ

Rembrandt'ın eserleri göstergebilim yönteminin araçları olan gösterge ile gösteren ve gösterilen çerçevesinde incelenmiştir. Bu doğrultuda ulaşılan araştırma sonuçları şöyledir:

Rembrandt'ın ilk tablosu olan “Müzik Dersi” diğer üç tabloya göre kişiler daha alt sınıfı göstermektedir. Bundan dolayı giysiler daha sadedir. Özellikle müzik öğretmeni genç kadının Henrietta Maria'nın getirmiş olduğu sadelikten de etkilenmiş olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra giysilerde ve kumaşlarda doğu etkisi oldukça fazla görülmektedir. Bunun nedeni Barok Dönemde karşıtlıkların, şiddetli savaşların ve büyük boyutlu toprakların ele geçirilmesi olmuştur. Ayrıca 1602 yılında kurulan Flaman-Hindistan ve Çin'den getirilen desenli pamukluların ve boyalı ipeklerin Avrupa moda piyasasında kullanımı yine bu dönem de yaygınlaşmıştır (Toklucu, 2015: 35).

Rembrandt'ın ikinci tablosu “Menonit Rahip Cornelis Claesz. Anslo Karısı Aeltje Gerritszdr ile Konuşurken”dir. Bu tablo Menonit mezhebinin rahibi ve aynı zamanda tüccarlıkta yapan Anslo ve karısının zengin olmalarına rağmen mütevazı yaşamlarını göstermektedir. Daha çok 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başında erkeklerin ev içinde giydiği “tabaard” Anslo'nun üstünde görülmektedir. Yine aynı şekilde karısının ve Anslo'nun kullandığı “ruff” yaka Rönesans döneminin ve 17. Yüzyılın başlarının modası olmasına rağmen her ikisi de ruff yaka takmışlardır. Anslo'nun karısı ise dönemin modası olan “vlieger”, “stomacher” ve üstüste giyilen üç eteği kullanmıştır. Bu durumda Anslo daha gelenekçi giyinirken eşi geleneksel giysilerin yanı sıra daha modern giysiler de giymiştir.

Rembrandt'ın üçüncü ve dördüncü tabloları olan “Sansar Soolmans” ve “Oopjen Coppit” dönemin giysilerinden dantel yaka ve dantel manşetler kullanmışlardır. Soolmans'ın beyaz çorabı, pantolonu, pantolon paçasındaki danteli, ayakkabı ve kemerinde ki danteli rozeti modern zengin Barok dönem giysisini yansıtmaktadır. Aynı şekilde eşi Oopjen'de de görülen dantel detaylar, takılar ve kabarık elbise dönemin modasını yansıtmaktadır.

Bütün bu sonuçlar göz önüne alındığında Rembrandt'ın incelenen eserlerinde Barok dönemi giyim özellikleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktepe, Ş. (2012). “1. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu” Akdeniz Üniversitesi G.S.F. Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü 08-10 Ekim 2012.
- Altınay, H. ve Yüceer, H. (1992). Moda Tarihi. Ankara: Kadioğlu.
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve Göstergebilim, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S.26.
- Conti, F. (1997). Barok Sanatını Tanıyalım (S. Turunç, Çev.). İstanbul: İnkılap.
- Dereboy, E. J. (2012). Tablolarla Kostüm Tarihi. Ankara.
- Eczacıbaşı, Ş. (1997). Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi C.3/1, İstanbul:Yem.
- Ekşi, İ.A.(2011).17. Yüzyıl Hollanda Resimlerindeki Kültürel İmge Ve Bu Resimlerdeki Moda Anlayışları Arasındaki İlişkiye Bir Bakış, Akdeniz Sanat Dergisi, C.4, S.7, Antalya.
- Fiske, J.(2003). İletişim Çalışmalarına Giriş (çev. Süleyman İrvan), Bilim ve Sanat, Ankara.
- Gaxotte, P.(1957). Barok Sanat. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Belleteni.

- Gombrich, E. H. (1992). Sanatın Öyküsü. (B. Cömert, çev.), B.4, Ankara: Remzi.
- Guiraud, P. (1994). Göstergebilim. (çev.Mehmet Yalçın), Ankara:İmge Yay.
- Kazanç, Ü. (2000). Geçmişten Günümüze Yelpaze. İstanbul: Artan Antik A.Ş. Kültür Yayınları.
- Koç, F. ve Koca, E. (2015). Kütahya'nın Entarili Geleneksel Kadın Giysilerinin Göstergebilimsel Çözümlemesi, Millî Folklor, Yıl:27, Sayı:106, 70-87.
- Kuruüzümcü R. (2000). Işığın Barok Sanatın Gelişim Süreci İçindeki Yeri Ve İşlevi, Sanatta Yeterlilik, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, İstanbul.
- Rouse, E. (1989). Understanding Fashion. London: Blackwell Science.
- Sevil, T. (2008). Rönesans ve Barok Resim Sanatında İnsan Anatomisinin Üsluplara Göre Yorumlanması, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Resim - İş Öğretmenliği Programı, İzmir.
- Tarar Hasanoglu, A. (1996). Barok Çağ ve İçindeki Işık Rembrandt, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim – İş Eğitimi Ana Sanat Dalı
- Tizer, G. (1965). Giyim Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turani, A.(2003) Dünya Sanat Tarihi, 9. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Toklucu, K.G. (2015) Barok ve Rokoko Dönemlerinin Modaya Etkileri, Yüksek Lisans, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tekstil Ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı Tekstil ve Moda Tasarımı Programı, İstanbul.
- Yücel, Ü. (2010). Barok Sanat. 04.01.2020 tarihinde ulaşılmıştır. <https://www.gorselsanatlar.org/avrupa-sanati/barok-sanat/>
- Winkel, M. D. (2006) Fashion and Fancy: Dress and Meaning in Rembrandt's Paintings, Amsterdam University Press,

İnternet Kaynakçası

- URL-1- <https://tekstilbilgi.net/yenicag-giyim-ozellikleri.html/> Erişim tarihi: 04.01.2020.
- URL-2-<https://resimbiterken.wordpress.com/2014/05/12/rembrandtin-the-music-lesson-eseri/> Erişim tarihi: 05.01.2020.
- URL-3-https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_paintings_by_Rembrandt/ Erişim tarihi: 05.01.2020
- URL-4-https://www.wga.hu/html_m/r/rembrand/23portra/65portra.html/ Erişim tarihi: 05.01.2020
- URL-5- [https://en.wikipedia.org/wiki/Vlieger_\(cape\).](https://en.wikipedia.org/wiki/Vlieger_(cape).)
- URL-6-
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Pendant_portraits_of_Maerten_Soolmans_and_Oopjen_Coppit.jpeg

**REFLECTION OF THE ASSUMPTION OF GOING CONCERN TO THE
AUDIT REPORT: AN EVALUATION BASED ON THE INTERNATIONAL
STANDARD ON AUDITING 570 (ISA 570)**

Duygu CELAYIR

Abstract

The entities' ability to continue as a going concern is accepted as a basic assumption of accounting. Under this assumption, the entities are seen as having an unlimited term of life, and that the life of an entity is not limited with the lives of its owners and shareholders. According to the assumption of going concern, it is accepted that the entity will continue its business for the foreseeable future. Financial statements are prepared under the assumption of going concern, unless the management plans to liquidate the entity, or to cease its operations. This basic assumption should be considered with respect to the impact of the financial statements prepared by the entities on the decisions of the users of these financial reports. Financial statements issued by the entities have a great impact on the trust they build. Especially after the recent financial crises, and accounting and auditing scandals, the entity's ability to continue as a going concern has become much more important for the investors. Also with regards to independent audit, the concept of going concern is related with the investor perspective more, compared to other perspectives. In this context, when independent auditors are examining the entity's ability to continue as going concern, they emphasize on issues of continuity that may affect the decisions of interested parties, major ones being the investors. International Standard on Auditing 570 - Going Concern (ISA 570) was issued with the purpose to ensure that the interested parties obtain accurate and reliable information on the financial statements. With the standard of ISA 570, responsibilities have been imposed on independent auditors, which require that they evaluate the adverse events and conditions with respect to the entity's ability to continue as going concern, and that they provide accurate information to the users of information. The latest amendments in the reporting standards aimed to expand the auditing reports, and following these, additional amendments were issued about the going concern concept, imposing additional responsibilities for both the management and the auditors. Consequently, the scope of the audit reports has been expanded. According to these new arrangements; i) the audit report will now include more explanations on the auditor's and the management's responsibilities on the entity's ability to continue as going concern, ii) the audit report will now include a separate section in case there is a significant uncertainty on the continuity of the entity, iii) if there is not a significant uncertainty on the continuity of the entity, but there are indicators that may endanger the entity's continuity, the audit report will now include explanations of these. Unless the management intends to liquidate the entity, intends to cease the business activities of the entity, or unless the management is obliged to act as such, the going concern assumption should prevail. In due course, the auditor shall seek to obtain the sufficient and appropriate audit evidence about the appropriateness of management's use of the going concern assumption, and shall decide whether it is appropriate to make this assumption. The fundamental responsibility of the independent auditor is

to detect the cases which may create significant uncertainties and serious doubts about the entity's ability to continue as going concern (if any), and to report these in line with the standards. Within this scope, all activities carried out throughout the independent audit process shall be carried out considering the probability of the occurrence of cases which may risk the continuity of the entity. This paper examines the auditor's evaluations in relation to the going concern assumption based on ISA 570, and the reflection of these evaluations to the auditor's opinion.

Keywords: Going Concern Assumption, Independent Audit, ISA 570

UNDERSTANDING THE CRISIS OF FAITH THROUGH THE CONCEPTS OF *FITRAH* AND *FATRAH*

Hasan KAPLAN

Ibn Haldun University

Abstract

For the last few years there has been ongoing debate about the rise of “deism” among Turkish youth. Based on the literature on the topic, some religious institutions, religious educators and parents have expressed their serious concerns that the “religious generation” (*dindar nesil*) project is not working and, on the contrary, day by day youth are becoming less religious, even deist or atheist. Although official sources argue against such allegations as misleading and intentional distortions of the fact, some civil religious groups have kept insisting on the case criticizing national education policies and the curriculum of *imam hatip* schools. Is it true that youth are becoming deist? Although existing research is not enough to reach a conclusive answer about “deism,” phenomenological observations of youth culture indicate the existence of a kind of “crisis” that involves doubt and questioning regarding traditional religious beliefs and practices.

There is no doubt that this crisis is multi-dimensional and requires comprehensive multidisciplinary attention. It must be addressed from the micro to the macro level. More specifically, it must be analyzed by disciplines such as psychology, sociology, philosophy and theology. In this presentation, I will discuss the so called “deism” allegations on the micro level as a “crisis of faith” that most growing individuals experience during their natural maturation process. In this paper, I will try to explore the psychological aspects of the problem. Based on some elaboration on two fundamental concepts, namely *fitrah* and *fatrah*, two basic explanations and one recommendation will be proposed: (1) Human beings are developing organisms which naturally change and transform throughout their life cycle both physically, mentally, socially as well as spiritually (*fitrah*); (2) Moving from one stage of life to next stage is a painful costly process that takes some time and experience for fermentation (*fatrah*). As for the recommendation, parents and educators should approach this crisis as a natural “growing” process that involves both some risks and some vital potentials. This critical period requires social and emotional support. Appreciating the process and adopting a positive constructive approach during *fatrah* can, for example, increase the potential for acquiring a mature faith, whereas being negative and critical may estrange and alienate them forever.

88

Key Words: Faith, Religious Growth, *Fitrah*, *Fatrah*, Crisi of Faith, Deism

NASIL BAŞLIYORLAR? ALKOL VE MADDE BAĞIMLILIĞI

Nihâl İŞBİLEN

Marmara Üniversitesi

Hasan KAPLAN

Ibn Haldun University

Çağımızın önemli problemlerinden biri olan alkol ve madde bağımlılığı şehirleşmenin artışı ile özellikle gençler arasında hızla yayılmaktadır. Alkol ve madde bağımlılığının ortaya çıkışı genel olarak bireyin kimlik arayışı içerisinde olduğu ergenlik dönemine denk gelmektedir. Bu dönem içerisinde ve genel itibarıyla aile işlevleri zayıf bireylerin bağımlılığa başlama oranı güçlü aile ilişkileri olanlara göre daha yüksek görülmektedir. Bağımlılığın başlama nedenini tek bir etkene bağlamak söz konusu değildir. Aile ilişkilerini bu nedenler içerisinde birinci sırayı aldığını söyleyebiliriz.

Toplumu tehdit eden alkol ve madde bağımlılığı bir aile hastalığı ve önemli bir halk sağlığı sorunudur. Alkol ve madde bağımlılığı, vücudun işlevlerini olumsuz yönde etkileyen alkolün ve maddenin kullanılması, bundan dolayı zarar görüldüğü hâlde bu maddelerin kullanımının bırakılamaması durumudur. Alkol ve madde kullanımının insan vücudunda yarattığı yoğun istek ve yoksunluk durumlarını ortadan kaldırmak zorlu bir yolculuktur. Tüm meşakkatlerine rağmen profesyonel meslek elemanlarının denetiminde aile ve sosyal çevrenin desteği ile, bağımlılık tedavi edilebilen bir hastalıktır. Türkiye’de bu hastalığın tedavi edildiği rehabilitasyon merkezlerinden birisi Yeşilay Danışmanlık Merkezleridir.

Bu araştırmanın amacı Yeşilay Danışmanlık Merkezlerinde (YEDAM) alkol ve madde kullanımını bırakmak üzere tedavi gören bireylerin bağımlılık süreçlerinin nasıl başladığını ele almaktır. Bu bağlamda Yeşilay Danışmanlık Merkezi (YEDAM) İstanbul şubelerinde (Başakşehir, Cerrahpaşa, Ümraniye ve Üsküdar) alkol ve maddeyi bırakmak amacıyla tedavi gören 13 bağımlı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada mülakat tekniği ile veriler toplanmış ve fenomenolojik analiz yöntemi ile araştırmaya katılan bağımlıların bağımlılık öyküleri üzerinden bağımlılığı başlatan nedenler görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre akran baskısının, genetik faktörlerin, anne baba tutumlarının, anneden ve babadan öğrenilen baş etme mekanizmalarının, kişisel özelliklerin ve ruhsal problemlerin bağımlılığın başlamasında etkili olabildiği görülmektedir. Araştırmanın bulguları bağlamında alkol ve madde bağımlılığını önleyici hizmetlerde dikkat edilmesi gereken hususlara ve özellikle vurgulanması gereken konulara değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bağımlılık, Alkol Bağımlılığı, Madde Bağımlılığı, Yedam

HOW DO THEY START? ALCOHOL AND DRUG ADDICTION

Alcohol and drug addiction, which is one of the important problems of our age, is spreading rapidly, especially among young people, with the increase of urbanization. The emergence of alcohol and drug addiction generally coincides with the adolescence period when the individual is in search of his/her identity. During this period, and in general, the rate of onset of addiction of individuals with poor family functions is higher than those with strong family relationships. It is not possible to attribute the cause of addiction to a single factor. We can say that family relations rank first among these reasons.

Alcohol and drug addiction that threatens the community is a family disease and a major public health problem. Alcohol and drug addiction is the condition of the use of alcohol and drugs, which negatively affects the functions of the body, and the inability to discontinue the use of these substances even though they damage the body. It is a challenging journey to eliminate the intense cravings and deprivation that alcohol and substance use create in the human body. Addiction is a disease that can be treated with the support of family and social environment under the supervision of professionals despite all its challenges. One of the rehabilitation centers in Turkey where this disease is treated is Green Crescent Counseling Centers.

90

The aim of this research is to examine how the process of addiction begins in individuals who are treated to stop alcohol and drug abuse at Green Crescent Counseling Centers (YEDAM). In this context, in-depth interviews were conducted with 13 addicts who were treated in the Istanbul branches (Başakşehir, Cerrahpaşa, Ümraniye and Üsküdar) of Green Crescent Counseling Centers (YEDAM) in order to stop alcohol and drug abuse. In the study where qualitative research method was used, data were collected by interview technique, and the causes of addiction were tried to be revealed through addiction stories of addicts who participated in the research by phenomenological analysis method.

According to the findings, it is seen that peer pressure, genetic factors, parental attitudes, coping mechanisms learned from parents, personal characteristics and mental problems can be effective in the start of addiction. In the context of the findings of the study, the issues that should be considered in the prevention services of alcohol and drug addiction and especially the issues that should be emphasized were addressed.

Keywords: Addiction, Alcohol Addiction, Drug Addiction, Yedam

KIRIM TATAR AİLE YAPISINDA EŞLERİN HAK VE SORUMLULUKLARI (ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE) *

Nuri KAVAK

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nin yakın tarihte bulunması ile Kırım Tatarları'nın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hayatlarına dair eşsiz verilere ulaşılmıştır. Genel siyasi tarih yazımının yanı sıra boşlukta kalan sözünü ettiğimiz sahalara dair yeni çalışmaların önü açılmıştır. Nitekim günümüzde 1608-1751 tarihlerini kapsayan yaklaşık 61 adet Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicili araştırmacılara incelenmek üzere sunulmuş durumdadır.

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde gerek boşanma davalarında gerekse de nadir de olsa nikah akdinin kayda geçirildiği aşamada eşlerin hak ve sorumluluklarına dair uygulamaların da hükümlerde teferruatıyla kaleme alındığı görülmektedir. Bu çalışmanın hedefi adı geçen sicillerdeki Kırım Tatarları'nda aileyi oluşturan karı ve kocanın birbirlerine ve ailelerine karşı hak ve sorumluluklarına dair verileri toplamaktır.

Kırım Tatarları'nda namzetlik denilen nişanlanma aşaması pek olmamakla birlikte nikah akdi ile alakalı da kayıtlar mahkemeye nadir yansımıştır. Bunun en temel nedeni din adamlarının nikah kıymada daha çok tercih edilmiş olmasıdır. Ancak ihtilafli durumlar neticesinde mahkemeye ulaşan konularda nikah sicillere kayıt edilmiştir. Bu cümleden olarak nikah, iki farklı cinsiyetteki insanı birleştirerek bir aile kurmalarını sağlayan ilk adımdır. Bu adımın atılması ile birlikte, çiftlerin birbirlerine karşı olan görev ve sorumlulukları başlamış sayılmaktadır. Eşlerin bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerine karşılık birbirlerine karşı doğan birtakım hakları bulunmaktadır. Özellikle evliliğin bitmesi noktasında doğabilecek mağduriyetleri önleme ile evliliği koruyucu müeyyidelerin caydırıcılığı ve uygulanması önemli bir husustur. İslâm dini, bu noktada hem kadın hem de erkek açısından birçok kurallar ve yaptırımlar geliştirmiştir. Bütün bu evlilik ile birlikte meşrulaşan haklar cinslere göre farklılıklar göstermektedir.

91

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatarları, Kadı, Şer'iyye Sicilleri, Aile

RIGHTS AND RESPONSIBILITIES OF COUPLE (WIFE AND HUSBAND) IN CRIMEAN FAMILY STRUCTURE (ACCORDING TO COURT REGISTRY)

Thanks to the recent emergence of the Crimean Khanate Sharia Registers, unique data on the socio-cultural and socio-economic lives of the Crimean Tatars have been obtained. In addition to the writing of general political history, new studies

have been opened for the fields that we have mentioned. As a matter of fact, today, 61 Crimean Khanate Sharia Registers covering the dates 1608-1751 have been presented to the researchers for examination.

It is seen that in the Crimean Khanate Sharia Registrations, both in divorce cases and at the stage of registering the marriage contract, although rarely, the practices regarding the rights and responsibilities of spouses were written in details. The aim of this study is to collect data on the rights and responsibilities of the husband and wife who make up the family in each of the Crimean Tatars in the mentioned records.

In the Crimean Tatars, the so-called betrothal phase, which is called namzetlik, is rarely seen, but the records related to the wedding contract are rarely reflected on the court. The main reason for this is that clergymen are more preferred in wedding ceremony. However, as a result of controversial cases, the marriage contract has been registered in the registers. Thus, marriage is the first step in bringing together two genders to form a family. With this step, the duties and responsibilities of the couples towards each other are considered to have begun. Spouses have certain rights arising from each other in order to fulfill these duties and responsibilities. The prevention and implementation of sanctions to prevent divorce is an important issue, especially in the event of the termination of marriage. At this point, Islamic religion has developed many rules and sanctions for both men and women. The rights that are legitimized with this marriage show differences according to gender.

Key Words: Crimean Tatars, Kadi,, Sharia Registers, Family

Kırım Tatarları'nda Evlilik

Kırım Tatarları'nda evlilik kurumun oluşumu, devamı ve sonuçları İslam hukukunun getirdiği esaslar üzerine oluşturulmuştur. İki şahidin şehadetiyle aralarında şer'i manada engel olmayan bir erkekle bir kadının hayatını birleştirmesine evlenme denilmektedir¹. Evlenme merasimi ile iki farklı cinsiyetteki insanın birleşmesi sonucunda aile adını verdiğimiz kurum meydana gelmiştir. Aile olmuş çiftlerin birbirlerine karşı olan görev ve sorumlulukları başlamış demektir. Çalışmamızda eşlerin bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmekle birbirlerine karşı doğan birtakım haklarını ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Özellikle evlilik müessesesinin dağılması noktasında doğabilecek mağduriyetleri önleme ile evliliği koruyucu müeyyidelerin caydırıcılığı ve uygulanması önemli bir husustur. İslâm

* ESOĞÜ BAP kapsamında desteklenen 2018-2278 numaralı proje tarafından desteklenmiştir.

¹ Fahrettin Attar, "Nikâh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul 2007, s.112.

dini, bu noktada hem kadın hem de erkek açısından birçok kurallar ve yaptırımlar geliştirmiştir. Bütün bu evlilik ile birlikte meşrulaşan haklar cinslere göre farklılıklar göstermektedir.

İslam dinine göre nikah akdini yerine getirecek bir sorumlu belirlenmemiştir. Ancak meselenin dini kısmı ağır bastığından ötürü genelde imamlar nikahın kıyılmasında uygun kimse olarak görülmüşlerdir. Zaman zaman az da olsa kadınların ve naiblerin de nikah kıydıkları sicillerde yer almıştır.

Kadının Hak ve Sorumlulukları

Kadın toplumun ve ailenin özellikle “ana” olmaktan ötürü en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Kadın ya da ana ne denli iyi yetişmiş olur ise gelecek nesiller de o denli iyi olabilir. Bu nedenden ötürü İslâm, kadına “ana” olma vazifesi ile büyük bir misyon yüklemiştir.

Kırım Tatarları’nda kadının özellikle eşinden gördüğü şiddet ve hakaret üzerine mahkemeye gittiği ve hakkını aradığına dair pek çok mahkeme kaydı bulunmaktadır. Mesela bir kayıta kadın “... zevcim nâ hakk beni darb idub iflahımı kesr eyledi ....” diyerek mahkemeden yardım istemiştir². Özellikle boşanmanın tek taraflı erkeğe verildiği bir hak olduğu bir ortamda kadının, kocasının kötü davranışlarına karşı mahkemeye giderek yardım isteyebilmesi çok önemli bir hakka sahip olduğunun göstergesidir. Ayrıca adalet mekanizmasının aile içi darb ve küfrü önlemede rol oynaması da üzerinde durulması gereken başka bir durumdur.

Boşanma Kırım Tatarları’nda pek istenmeyen bir durum olmasına rağmen tarafların ayrılması üzerine eşler arasında mal paylaşımı ve mehr konusunun çözümü zaman zaman mahkemeye anlaşmazlık olarak yansımaktadır. Örnek olması hasebiyle; Ali Efendi mahallesi sakinlerinden Saliha bint-i Nasuf adındaki bir kadın, boşandığı eşi İbrahim b. Ali’den altun yaldızlı civan kaşlı kuşağı vermediğinden dolayı davacı olmuştur. Saliha, gerdek gecesi “erkânlık” namıyla kuşağın kendisine verildiğini söylemiştir. Fakat şahitler hayır Saliha kuşağı hibe etti diyerek kocasına ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme, İbrahim’in Saliha’ya olan 15 esedi borcuna karşılık her iki tarafı ödettirerek, anlaşmazlığı karşılıklı olarak

² Karasu Şer’iyye Sicilleri (K.Ş.S.), 25-120b-1222.

çözmüştür³. Bu cümleden olarak gerek evlilik sürecinde gerekse de evlilik sonrası kadını nispeten güvence altına alınması için maddi bir takım düzenlemeler kabul edilmiştir. Bunlardan en önemlileri mehir ve nafakadır.

Mehir ve Başlık:

İslâm öncesi Araplar ile Türkler de ve hatta diğer dinlerde de değişik adlar altında kadına ekonomik bir güvence sağlanmak istenmiştir. Bu amaçla nikah akdi ile beraber, nakit veya mal olarak mehir adıyla ifade edilen maddi bir güvence verilmiştir. Mehir, nikahdan önce verilirse mehr-i muaccel, nikah sonrası veya evliliğin bitmesiyle beraber ödenecekse mehr-i müeccel adlarını alırdı. Yine mehir, nikah akdi sırasında belirlenmiş ise mehr-i müsemma, nikah akdi sonrasına bırakılmış ise mehr-i misil⁴ olarak iki çeşit olmaktadır⁵.

Mehir, İslâm öncesi Araplarda kadının satış bedeli olarak kabul edilmiş iken, İslâm dini yeni bir şekilde bu meblağı düzenleyerek, özellikle mehri kadının almasını emretmiştir. Kızın babası veya velisi değil, bizzat ekonomik güvenceye alınması istenen kadına verilmesi kuralı getirilmiştir. Bu hali ile kızın yetiştirilmesi veya terbiyesinin sağlanmasında emeği olanlara verilen bedel⁶ ile mehr tamamiyla birbirinden farklıdır⁷. Ayrıca kadın, mehir almış olması karşılığında çeyiz hazırlamak yükümlülüğünde değildir. Bu vaziyetiyle mehir, nikâhın şartlarından biri olmayıp sonuçlarından birisidir.

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde sıkça rastlanan ve hüküm gereği olan uygulama şekline göre; kadın, kocasını mehirden ibra etme veya ona mehrin hepsini ya da bir kısmını hibe etme hakkına sahip olduğu şeklindedir. Kadının mehrini hibe ettiğine dair elimizde birçok dava metni bulunmaktadır. Mesela Ümmügülsüm ismindeki bir kadın, ölen İbrahim ismindeki kocası üzerinde bulunan 20 altun

³ K.Ş.S., 25-1b-223.

⁴ Bu miktar benzer şartlarda evlenmiş kadınlara bakılarak belirleniyordu. Tamamiyla rastgele veya suistimale açık bir durum söz konusu değildir.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu, c. II, İstanbul, Bilmen Yay., 1968, s. 115-152.

⁶ M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 3. Bsk., Beta Bas. Yay., İstanbul 1999, s. 292; kalın veya başlık denilen meblağ sosyal bir müessese iken, mehir hukuki bir müessese durumundadır.

⁷ Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Toplumlar ve Eski Türklerde Aile", Aile Yazıları I., (Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1990, s. 298.

mehrini talep etmektedir. Kadın, 60 altun olan mehrin, 40 altununu hibe ettim 20 altun ise kaldı demiştir. Ancak kocasının annesi 60 altunun tamamını da hibe etmiştir diye itirazda bulunmuştur. Mahkeme şahitlere sorduktan sonra 20 altunun hibe edilmediğini tespit ederek Ümmügülsüm'ü haklı bulmuştur⁸. Eğer ki koca ölür ise mehr hakkını eşine ödememişse, geride bıraktığı mirasından mehr miktarı öncelikle ayrılır, geri kalanı mirasçılar arasında paylaşılır⁹. Kadın ölmüş ve mehr hakkı hala sabit ise, kadının varisleri bu hakkını talep edebilirlerdi. İsterse kadın, ölümü sonrası mehrinin bir kısmını hayır işleri için de harcayabilirdi¹⁰.

Yine nakit olarak belirlenen mehr miktarı, miras sonrası ya da evlilik bitiminde değeri tespit edilebilen mallarla da ödenebilirdi. Bunlar genellikle giyim eşyaları, takılar, yatak, yorgan, yastık ve kilim gibi eşyalar olabilmekte idi. Nitekim birçok tereke dökümünde buna benzer uygulamalara rastlanılmakta olup, mehrin karşılığı olan mallarla mehrin ödendiği görülmektedir.

Kırım Tatarları'nda, İslam hukukuna uygun olarak mehr miktarı konusunda alt sınır var iken üst sınır tespit edilmemiştir. Kırım Tatarları'nda Hanefî fihhına göre 10 dirhem¹¹ gümüş veya buna karşılık herhangi bir mal alt sınır olarak belirlenmiştir. Üst sınır hususunda ise kadının dul, güzel, genç ve taliplerinin çokluğu bu miktarın değişmesine neden olmaktadır. Nitekim incelediğimiz Karasu Kazası'nda da mehr miktarlarında farklılıklar görülmektedir¹².

Öte yandan mehrin kazanılmış olmasının şartı, zifaf veya sahih halvet olunmalı ya da bunlardan evvel eşlerden birisinin vefat etmiş olması gerekmektedir. Sahih halfet veya zifaf olmadan ayrılık meydana gelmişse, ayrılığa kimin neden olduğuna bakılır ve öyle mehr için karar verilirdi. Kocadan kaynaklanarak beraberlik

⁸ K.Ş.S., 25-71b-767.

⁹ K.Ş.S., 25-47a-468; bu dava 20 altun mehr ücretinin terekeden ayrılmadığı üzerine mahkemeye yansımıştır. Nitekim mahkeme mehrin terekede ayrı tutulması gerektiği şeklinde karar vermiştir.

¹⁰ K.Ş.S., 25-63b-680; kadın 30 altun mehrinin 28 adedini hibe ediyor. Geri kalan bir altun ile hâtm-i kırâat olunmasını, diğer bir altun ile de mescide mum alınmasını vasiyet etmiştir.

¹¹ 10 dirhem : 32 gram.

¹² K.Ş.S., 25-62b-668 numaralı bu hükümde mehr miktarı 40 guruştur. 25-47a-468 numaralı davada da 10 altun ve 10 altun değerinde bir sarı bargir mehr miktarı olarak belirlenmiştir. 25-63b-680'de ise 30 altun gibi değişik miktarlar belirlenmiştir.

öncesi ayrılık ortaya çıkmışsa, kadın mehirin yarısını alır. Buna karşılık kadın ayrılığa sebep olursa, kadına mehir verilmezdi¹³.

Nafaka

Kırım Tatarları'nda nikahın kıyıldığı andan itibaren, eşin tüm ihtiyaçlarının karşılanması kocaya aittir. Koca yaşamın sürmesi için gereken yiyecek, içecek, giyim, tedavi v.s. gibi ihtiyaçları sağlamak zorundadır. Kadının zengin olması bile kocayı bu yükümlülüklerden asla muaf tutamaz idi. Koca bu yükümlülüğü yerine getiremezse kadının mahkemeye başvurma hakkı doğar¹⁴. Burada çocuk ya da çocuklar dünyaya gelmiş ise nafaka miktarına onlar da dahil edilir. Koca takdir edilen nafakayı hâla temin edemiyorsa, mahkeme kocanın görünen mallarını satarak ödeme yoluna gidebilirdi. Bu da olmaz ise hapsedme yoluyla cezalandırırdı. Kadın nafakasını tüm bu hukuki yaptırımlara rağmen alamadığında ise boşanma talebinde bulunabilirdi. Yalnız Hanefi mezhebinde böyle bir talep söz konusu değil iken, bazı şartlarla diğer mezheplerde bu hak mevcuttu¹⁵.

96

Gerek kadının kendisine ve gerek çocuklarına geçinebileceği miktardaki yevmiyenin, nafaka olarak verilmesini konu alan birçok davaya rastlanılmaktadır¹⁶. Mahkeme, çocukların her birine üç ile beş akça arasında bir nafaka tespit ederken, anneye ise genelde beş akçalık bir miktarı uygun görmektedir¹⁷. Bunun dışında bazen de, mehr ve nafaka alacağını bir mal karşılığı anlaşılarak bırakanlar da vardır¹⁸.

Evlilik bittikten sonra kadının hamile kalıp-kalmadığının belli olması için geçen zaman zarfı için yaklaşık olarak üç ay “İddet Nafakası” verilir. Bu nafaka türünü diğer nafaka ile karıştırmamak gerekmektedir.

¹³ Aydın, a.g.e., s. 293.

¹⁴ K.Ş.S., 25-53a-529; kadın, kocasının nafakasını bırakmadan terk ettiğini mahkemeye ifade etmiştir. Bunun üzerine de mahkeme, günlük beş akça nafaka verilmesini uygun görmüştür.

¹⁵ Aydın, a.g.e., s. 294.

¹⁶ K. Ş. S., 47-79a-5 numaralı hükümde Abdallar Mahallesi sakinlerinden Ümmühan hatun mahkemeye başvurarak kocası Derviş Mehmed'in kendisini ve çocukları Ahmed, Mahmud, Ali ve Emine'yi terk ettiğini ve geride hiç nafaka bırakmadığını söylemektedir. Kendisi ve çocukları için nafaka talep eden kadına her biri için günlük üçer akçeden toplam 15 akçe nafaka bağlanması uygun görülmüştür.

¹⁷ Bahçesaray Şer'iyye Sicili (B.Ş.S.), 45-43b-2.

¹⁸ K.Ş.S., 25-106 b-1058; kadın, iki altın mehr ile kendisi ve kızı için olan nafakasından oturduğu ev ile eşyalar karşılığı feragat ediyor.

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde mahkemeye yansıyan gayr-i müslimlerin nafaka talepleri de olmuştur. Mahkeme gayr-i müslimlerin nafaka davalarını, Müslümanlarda olduğu şekliyle karara bağlamıştır¹⁹. Hatta bir dava konusunda, hamile olan zımmî bir kadına, çocuğunun doğması sonucunda nafaka verilmesi bile kararlaştırılmıştır²⁰.

Kocanın Hak ve Sorumlulukları

Evlilik kurumunun sağlam temeller üzerinde oturması, önemle üzerinde durulan bir husustur. İslâm hukuku, evlenme akdi ve evlenme sonrası için getirdiği bir takım yükümlülüklerle bu temelleri insani değer ölçülerine taşımaya çalışmıştır. Fakat hukuki sorumluluk getirebilecek tüm bu kurallar belli bir noktada yetersiz kalabilir, o yüzden bu cihet hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

Kocanın, eşinden mali anlamda bekleyebileceği herhangi bir şey yoktur. Yalnız eşin ölümü sonrası kalan miras, mali beklentilerin haricinde tutulmuştur. Evin tüm nafakasını temin sorumluluğu erkeğe ait iken, buna karşılık kadının ise ev işlerini yapma konusunda kusur göstermemesi gerekmektedir. Bu sorumluluğunun yanı sıra çocukların bakımı kadının bir diğer önemli görevi idi. Ayrıca eşine saygı ve hürmet duyması, cinsel ihtiyaçlarının giderilmesinde yardımcı olması, sürekli yerine getirilmesi gereken vazifelerden bazılarıdır.

Ayrıca kadının kocasına olan sorumluluklarının başında itaat gelmektedir.²¹ Kocanın da bu sorumluluğa karşı karısını her duruma karşı koruması gerekmektedir. Ancak kadının kocasına itaati kölelik anlamına gelmemektedir. Koca karısından eğer ahlâka aykırı ve hukukun ona tanıdığı hakların dışında bir şey isterse kadının itaat görevi ortadan kalkar. Kadının kocasının kötü davranışlarına karşılık mahkemeden yardım isteyebilmesi çok önemli bir hakka sahip olduğunun kanıtıdır.

Kadının bir diğer görevi kocasından izinsiz olarak bulunduğu ikametgâhı terk etmemektir. Kocanın karısından bu görevi yerine getirmesini isteyebilmesi için

¹⁹ K.Ş.S., 25-98b-991.

²⁰ K.Ş.S., 25-18a-187.

²¹ Halil Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniv. Hukuk Fak. Dergisi, No: 341, Ankara 1974, s. 187.

kadının ergenliğe ulaşmış olması ve mehir ücretinin belirlenmiş olması gerekmektedir. Diğer yandan ikametgâh olarak seçilen mekânın oturmaya elverişli olması ve emniyetli olması gerekmektedir. Kadın, kocanın diğer yakınları ile oturmaya mecbur edilemezdi. Bu şartlar yerine getirilmedikçe, kadın o evde oturmaya zorlanamaz ve izinsiz olarak evi terk etse dahi nafakadan mahrum edilemezdi²².

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde erkeğin üzerine düşen görevleri yapmayan bir kadın için mahkemeye geldiğine dair tek bir örnek bulunmamaktadır.

Sonuç

Evlilik ve aile olmak sağlıklı toplumların temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Kırım Hanlığı'nda da aile müessesesi İslam Hukuku'nun bütün kurallarıyla korunmuştur. Aile iki farklı cinsin şer'i ölçülere uygun olarak bir araya gelmesi için kısıtlanan nikah akdiyle vücut bulur.

Aile olan tarafların o andan itibaren hak ve sorumlulukları başlamıştır. Konunun tarafları hukuk çerçevesinde korunduğu sürece aileyi ortadan kaldıran boşanma eylemi kolay kolay yaşanan bir durum olmaktan çıkmıştır.

98

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde yaptığımız araştırmalar neticesinde oldukça fazla aile ile kadın ve erkeğin hak ve sorumluluklarına dair hükümler tespit edilmiştir. Özellikle boşanma ve hemen akabinde doğan ihtilaflar tarafların hak ve sorumluluklarını olduğu gibi ortaya dökmektedir. Bu verilerden elde edilen bilgiler ışığında Kırım Tatarları'nda karı-koca konusunda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Çağımızın karmaşık ve girift ilişkiler ortamında aile kurumuna sahip çıkılması kaçınılmaz bir gerçektir. Tarihi boyutu ile ailenin günümüze ulaşan serüveninin ortaya konulması be nedenden dolayı çok önemlidir.

²² Alp Atakan Yılmaz, Kırım Tatarları'nda Aile (1700-1750) (Şer'iyye Sicillerine Göre), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2019, s., 54.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bahçesaray Şer'iyye Sicili, 45.

Karasu Şer'iyye Sicili, Cilt; 25.

Basılı Eserler

ATTAR, Fahrettin, ‘‘Nikâh’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul 2007.

AYDIN, M. Akif, Türk Hukuk Tarihi, 3. Bsk., Beta Bas. Yay., İstanbul 1999.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu, c. II, İstanbul, Bilmen Yay., 1968.

CİN, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniv. Hukuk Fak. Dergisi, No: 341, Ankara 1974.

99

DONUK, Abdulkadir, ‘‘Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile’’, Aile Yazıları I., (Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1990.

YILMAZ, Alp Atakan, Kırım Tatarları’nda Aile (1700-1750) (Şer'iyye Sicillerine Göre), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2019.

URFA'DA ASAYİŞ (1911-1914)

PUBLIC ORDER IN URFA (1911-1914)

Muhammet OKUDAN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Abstract

The purpose of this paper is the public order events that took place in Urfa between 1911 and 1914. The main sources of the study are the documents related to the public order events in Urfa in the Presidential Ottoman Archive. Geographic and vertical approach will be used as the method and will be based on the evaluation of the obtained documents.

Özet

Bu bildirinin amacı 1911 ile 1914 yılları arasında Urfa'da meydana gelen asayiş olaylarıdır. Çalışmanın temel kaynakları Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Urfa'daki asayiş olayları ile ilgili belgelerdir. Yöntem olarak coğrafi ve dikey yaklaşım yöntemi kullanılacak olup elde edilen belgelerin değerlendirilmesi esasına dayanacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunda 1878 yılından itibaren her kaza dâhilinde meydana gelen olaylarla ilgili bir cetvel her ay sonu hazırlanarak ertesi ayın ilk haftasında kazanın bağlı olduğu sancağa gönderiliyordu. Sancakta hazırlanan aynı türden cetvellerde kazalardan gelen cetvellerle bir hafta içinde vilayete ve oradan da bir hafta içinde dâhiliye nezaretine gönderiliyordu. Olayları istatistiki bir şekilde ortaya koyan bu cetvellerin gönderilmesinde ihmali görülenlerin görevlerinden azl edilmesi veya çeşitli cezalara çarptırılması öngörülüyordu. II. Abdülhamid döneminde başlayan bu uygulama imparatorluğun tarih sahnesinden kalkmasına kadar devam etmiştir.

100

Cihan harbi öncesinde Urfa'da huzuru bozan adli olayların temelinde iktisadi ve sosyal bir takım rahatsızlıkların olduğu görülmektedir. Bu olaylara karışanların eğitim seviyeleri ve ekonomik durumlarının düşük olduğu görülmektedir.

1329 yılı Teşrin-i Evvel ayı Urfa sancağı istatistik cetveline göre suçlular cünha kabahat suçu ve cinayet suçlarıyla hükümlü bulunmaktaydılar. Cünha ve kabahat suçu yol kesme, hayvan hırsızlığı, darp yaralama gibi suçları kapsamaktaydı.

Yine Urfa'da 1895 yılında Müslümanlar ve Ermeniler arasında meydana gelen çatışmalarda 750' ye yakın Ermeni öldürülmüştü. Şehirde sükûnet sağlanmasına ve olayın üzerinden 7-8 yıl geçmesine rağmen iki toplum arasındaki güvensizliğin devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır. Hicri 1319 tarihli bir belgeye göre Urfa'da Müslümanların Ermenilere karşı taarruza geçeceklerine dair şayia çıkaran iki kişi ile ilgili yakalama kararı çıkartıldığı belgelerden tespit edilmiştir.

Bir diğer asayişle ilgili durum ise Urfa'da aşiretlerin çetecilik faaliyeti yaparak asayiş bozmalarıdır. Özellikle Milli aşireti, Karakeçililer ve Gazze aşiretleri bazen birlikte hareket ettikleri, zaman zamanda karşı karşıya gelip silahlı çatışmaya

EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

girdikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Devlette aşiretler arasında bu çatışmalardan dolayı asayişin sağlamak için çeşitli emirnameler göndermiş ve bu emirlerin valilerce uygulanarak asayişin sağlanması istemiştir.

Bu çalışma il Şanlıurfa tarihine ufakta olsa bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Asayiş, Ermeni Olayları, Aşiret Çatışmaları

**SUSTAINABLE SOLID WASTE MANAGEMENT GUIDELINES BASED
ON ISLAMIC LEGAL MAXIMS IN MODERN ENVIRONMENTAL
MANAGEMENT**

Affendi ISMAIL

Mohd. Saufi ISMAIL

Khairul Anuar ISMAIL

Zainuri MUHAMMAD

Shahsuzan ZAKARIA

University Technology of MARA, Kelantan Branch, Malaysia

Latifah ABD MANAF

University of Putra Malaysia, Selangor, Malaysia

Abstract

The issue of inefficient solid waste management occurs in all social communities, including in the Islamic social community. The concepts and philosophies of modern environment and the existing environmental awareness movements have apparently failed to achieve the aimed mission and goals of sustainable waste management. This article discusses the Islamic principles in solid waste management practices with reference to the major sources of Islam, the Qur'an and the Sunnah, as well as the discussions of Muslim scholars and fuqaha' (Islamic Jurist) within its specific and general paradigm. Several solid waste management principles and methods which are based on these Islamic environmental legislation sources are discussed in terms of its application in modern solid waste management practices intended with the disposition of environmental experts and environmentalists who have proposed returning to religious values in search of solutions for human and environmental problems, including issues in modern waste management.

102

Keywords: Islamic Guidelines, Solid Waste Management, Modern Environmental Management

**A CONTEMPORARY SEMANTICAL ANALYSIS OF GREETINGS TO
ANATOLIA BY DIDO SOTIRIYU**

Merve KOLDAMCA YILMAZ

Democritus University of Thrace

Life, language, and literature as a trio have always been interwoven and entwined throughout the history of humanity. In the present study, the form aesthetics and content of *Greetings to Anatolia* (Ματωμένα Χώματα) by Dido Sotiriyu - one of the most acclaimed authors of the Contemporary Greek Literature - were analyzed from a linguistic perspective, particularly by employing contemporary semantical methods.

The Greek author, who was born in Aydın, Turkey and left Turkey in 1922, realistically features the historical conditions of the respective period in her works, where the traces of her efforts for freedom, independence, and human rights.

Dido Sotiriyu, a witness of the history, wrote about the shared history of Turkey and Greece, e.g. the Greco-Turkish War and intercommunal relationships, and penned her novel from her peculiar, peace-oriented perspective by adopting an egalitarian attitude. The author was awarded the Abdi İpekçi Turkish-Greek Friendship Prize in 1982 for her narrative of the friendships of the period in Turkey with a sincere language differently from other authors featuring wars.

A plain language comes to the fore in the novel. She depicts her characters' conditions and moods with a rich language by avoiding flamboyant descriptions. By adopting a structural perspective on the work, the study also attempts to examine the words therein substantively and stylistically by seme-based analysis.

103

Keywords: Dido Sotiriyu, Turkish-Greek, Semantics, Lexicology

**DİDO SOTİRİYU'NUN BENDEN SELAM SÖYLE ANADOLU'YA
ROMANININ ÇAĞDAŞ ANLAMBİLİM YÖNTEMLERİYLE
İNCELENMESİ**

İnsanlık tarihi boyunca yaşam, dil ve edebiyat üçgeni birbirine bağlı olarak iç içe varlığını sürdürmüştür. Bu üçgen çerçevesinde hazırladığımız çalışmamızda Çağdaş Yunan Edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Dido Sotiriyu'nun Benden Selam Söyle Anadolu'ya (Ματωμένα Χώματα) adlı romanının biçim estetiği ve içeriğini çağdaş anlambilim yöntemleri kullanarak dilbilimsel bir yaklaşımla inceleyeceğiz.

Eserlerinde devrin tarihi koşullarını gerçeğine yaklaşıp bir biçimde ele alan aynı zamanda özgürlük, bağımsızlık ve insan hakları için verdiği mücadelelerin izlerini

gördüğümüz Yunan yazar, Aydın'da doğmuştur ve 1922 yılında Anadolu'dan ayrılarak Yunanistan'a göç etmiştir.

Tarihe tanıklık eden Dido Sotiriyu bu eserinde ortak tarihimizi yani Türk – Yunan savaşını, bireylerin diğerleriyle olan ilişkilerini kaleme almış ve o dönemi kendine özgü bir tarzla, olabildiğince eşit bir gözle, barışçıl bir zeminde romanına yansıtmıştır. Savaşları anlatan diğer yazarlardan farklı bir tavırla okurlarına samimi bir dille o dönemde ülkemizde yaşanan dostluklardan bahseden bu kitabıyla yazar 1982 Abdi İpekçi Türk – Yunan Dostluk Ödülü'nü almaya layık görülmüştür.

Romana genel olarak baktığımızda öncelikle yazarın kullandığı sade dil ön plana çıkmaktadır. Karakterlerin içinde bulundukları durumu, ruh hallerini söz varlığı açısından zengin bir dille, tasvire boğmadan ifade etmiştir. Esere yapısal anlambilim açısından bakıldığında bu yöntemin bir gerekliliği olan anlambirincik çözümlemesini kullanarak eser içinde geçen kelimeleri töz ve biçim açısından da incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler : Dido Sotiriyu, Türkçe – Yunanca, Anlambilim, Sözcükbilim

CHARACTERISTICS OF MODERN GREEK FROM ANCIENT GREEK TO THE PRESENT

Merve KOLDAMCA YILMAZ

Democritus University of Thrace

Greek, of the Indo-European Languages and the oldest of the European languages, served as a means of communication in the past thanks to its extraordinary expressional capacity. The language, history, and culture of the Greek society, with whom the Turkish people lived together in the past and therefore share a great number of similarities now, are not known well in Turkey and as a matter of fact even the specialists studying in this field do not hold a strong comment of Greek. The present study is intended to take the perceptions of Greek beyond the stereotypical “caciki, karpuzi, and hatiri (Turkish cognates)” and to contribute to the recognition of the Greek language and to the related field.

The study starts with handling the language from a historical viewpoint and discusses whether Ancient Greek and Modern Greek are the same language or different languages. Although these two languages are lexically and syntactically different, today the Greek alphabet dates back to Ancient Greece. Alphabet (Alpha-Beta [αλφάβητο]) was derived from the first two letters of Greek and Greeks now read from left to right not right to left as Ancient Greeks did. Moreover, at the present time they not only use upper-case but also lower-case letters. The use of intonation in the case of a grave mistake in Modern Greek did not exist in Ancient Greek. Instead, they employed a musical oscillation; in other words, Modern Greek inherited its unique melody from Ancient Greek. In this sense, this study describes Modern Greek’s syntax, noun inflections, personal pronouns, adjective inflections, verbs, sentential structures, question sentences, nouns, adjectives, adjectivals, and indefinite masculine, feminine, and neutral articles, which are never used in Turkish.

105

Keywords: Greek, Linguistic Formation, Structural Function

ANTİK YUNANCA’DAN GÜNÜMÜZE ÇAĞDAŞ YUNAN DİLİNİN ÖZELLİKLERİ

Hint – Avrupa dil ailesine bağlı ve Avrupa dilleri içinde en eski tarihe sahip olan Yunanca, sahip olduğu olağanüstü anlatım gücüyle geçmiş dönemlerde uluslararası bir iletişim diliydi. Asırlarca aynı topraklarda bir arada yaşadığımız ve bu sebeple de ortak pek çok şeye sahip olduğumuz Yunan toplumu, ülkemizde dil, tarih ve kültür bağlamında yeteri kadar tanınmamakta hatta bu alanlarda yapılan çalışmaları hazırlayan uzmanlar dahi çoğunlukla Yunanca bilmemektedir. Bu çalışmanın amacı, Yunan dili denilince ilk akla gelen bilgiyi “caciki, karpuzi ve hatiriden” bir adım

ileriye taşımak, Yunan dilinin tanınırlığına ışık tutmak ve bu alanda yapılan çalışmalara fayda sağlamaktır.

Çalışmamıza öncelikle dili tarihsel yönden ele alarak başlayacağız. Antik Yunanca ile Çağdaş Yunanca'nın aynı mı yoksa ayrı diller mi olduğu üzerinde duracağız. Bu iki dil söz dizimi ve kullanılan sözcükler bakımından farklı diller olsa da bugünkü Yunan alfabesi Antik Yunan'a dayanmaktadır. Alfabe, Yunanca'da ilk iki harf olan A ve B'nin ismi Alfa-Beta (αλφάβητο) sözcüklerinden oluşmaktadır ve bugün Yunan'lılar antik Yunan'lıların önceleri yaptığı gibi sağdan sola değil, soldan sağa yazmaktadır. Dahası günümüzde yalnız büyük harf değil, küçük harfler de kullanılmaktadır. Çağdaş Yunan dilinde çok önem arz eden hata yapıldığında kelimenin anlamını değiştiren vurgu kullanımı ise önceleri Antik Yunanca'da yoktu, vurgu yerine daha müzikli gibi inişli çıkışlı bir tonda konuşulurdu yani bugün Çağdaş Yunanca, dildeki eşsiz melodisini Antik Yunanca'dan miras almıştır diyebiliriz. Bu bilgilerin sonrasında çalışmamızda Çağdaş Yunanca'da yer alan söz dizimi, isim çekimleri, şahıs zamirleri, sıfat çekimleri, fiiller, cümle yapımı – yapıları, soru sözcükleri, isimler, sıfatlar ve sıfat görevi üstlenen fiilimsilerin önünde bulunan ve kelimenin cinsine göre değişen, Türkçe'de hiç kullanmadığımız eril – dişil- cinsiz gibi belirli ve belirsiz artikellere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler : Yunanca, Dilsel Oluşum, Yapısal İşlev

KEŞİKÇİDAĞ VƏ AVEY QORUQLARININ ÜMUMİ CƏHƏTLƏRİ

GENERAL FEATURES OF THE KESHIKCHIDAG AND AVEY RESERVES

Musa MURSAQULİYEV

Azərbaycan Respublikası, Ağstafa şəhəri

Səadət ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası, Qazax şəhəri

Özet

Ölkəmizin ərazisi çoxlu sayda tarixi, memarlıq və arxeoloji abidələrlə zəngindir. Tarixi keçmişi Alt Paleolit dövrünə qədər gedib çatan bu torpaqların hər qarışında bir tarix yaşayır. Qədim tariximizi özündə yaşadan bölgələrimiz arasında eyni coğrafi ərazidə yerləşən Ağstafa və Qazax rayonları xüsusilə fərqlənir. Bu ərazilərdə tarixin bütün dövrlərini əhatə edən abidələr kifayət qədərdir. Belə abidələrinin sırasında Ağstafa rayonunda yerləşən “Keşikçıdağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu və Qazax rayonunda yerləşən “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunu göstərmək olar.

“Keşikçıdağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu Ağstafa rayonundan 75 km məsafədə, dəniz səviyyəsindən 750-950 metr hündürlükdə, Gürcüstan Respublikası ilə sərhəddə, Ceyrançöl ərazisindəki dağların cənub, cənub – şərq tərəfindəki qum dağlarından ibarət sıldırım qayalıqda yerləşir və 25 km sərhədyanı ərazini əhatə edir.

Daş Salahlı ilə Yuxarı Salahlı kəndinə gedən yoldan aydın şəkildə görünən və Qazax ərazisindəki hündürlüklər arasında yerləşən Avey massivi diqqəti cəlb edir. Gürcüstan Respublikası ilə Qazax rayonu arasında yerləşən Kiçik Qafqazın dağ silsiləsinə aid edilir. Hələ eradan əvvəlki minilliklərdə ulu babalarımız burada məskən salmış və uzun müddət oturaq həyat tərzini keçirmişlər.

Keşikçıdağ mağara-məbədlər kompleksi və “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun eyni coğrafi ərazidə yerləşməsi, burada hökm sürən tarixi şərait hər iki qoruqda aşkar olunan abidələrdə oxşar xüsusiyyətlərlə özünü büruzə verir. Arxeoloji qazıntılar zamanı hər iki tarixi abidənin ərazisində ən qədimi Alt və Orta Paleolit dövründən başlayaraq, ən yenisi isə tunc dövrü və orta əsrlərə aid edilən çoxlu sayda arxeoloji və memarlıq abidələri aşkarlanmışdır. Hər iki qoruqda yerli, ölkə və dünya əhəmiyyətli abidələr mövcuddur. Qafqaz Albaniyasının memarlıq tarixində mühüm yer tutan və geniş yayılan məbəd tipli tikililər hər iki tarixi abidədə eynilik təşkil edir.

Avey dağının 992,5 metr hündürlüyündə qədim Alban məbədi görünür. Qafqaz Albaniyasının əsas məbədi olan bu Aveydağ məbədinin inşa tarixi IV-V əsrlərə aid edilir, günbəz formalıdır. Məbəd pardaxlanmış iri qaya parçalarının son dərəcə yüksək səviyyədə cilalanmış daşları ilə inşa edilmişdir.

Keşikçıdağ mağaralar kompleksinin ərazisində Aveydağ məbədi ilə oxşar memarlıq xüsusiyyətlərinə malik iki məbəd yerləşir. İlkin orta əsrlərin sonuna aid edilən, bir-birindən 1500 metr aralıda yerləşən bu məbədlər dəniz səviyyəsindən 950 metr hündürlükdə tikilib və yerli daş materiallardan inşa olunmuşdur.

Azərbaycan ərazisində orta əsrlərə aid müdafiə tipli qalalar geniş yayılmışdır. Belə qalalara Çıraqqala, Keşikçiqala, Əskipara qülləsini göstərmək olar. Yuxarı Əskipara kəndindəki qüllə memarlıq baxımından bu bölgəyə məxsus inşaat üslubunda tikilib. Hal-hazırda abidə ermənilər tərəfindən işğal olunub. Buna oxşar, eyni üslubda tikilən qalalardan biri də Keşikçidağ mağaralar kompleksində yerləşən Keşikçiqaladır. Dəniz səviyyəsindən 850 metr yüksəklikdə, bölgəyə nəzarət məqsədilə tikilib. Onlar əsasən dağ və təpələrin yüksəkliklərində inşa edilib, əksəriyyəti yaşayış üçün nəzərdə tutulmayıb.

Qədim zamanlardan insanlar müxtəlif ağaclara, təbiət hadisələrinə, dağlara, suya, oda, başqa bir çox canlı və cansız varlıqlara sitayiş etmiş, onları müqəddəsləşdirmişlər. Belə yerlərdən “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun ərazisindəki Qüdrət bulağını və “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunda yerləşən Damcılı bulağını göstərmək olar. Hər iki bulağın ətrafında müqəddəs ağaclar bitir və gur həyatın izləri indi də müşahidə edilir.

Hər iki qoruğun ərazisində yerləşən tarix və memarlıq abidələri, aşkar edilmiş maddi-mədəniyyət nümunələri Keşikçidağ və Avey qoruqlarının eyni xüsusiyyətlərə və qədimliyə malik olduğunu bir daha sübuta yetirir.

Açar sözlər: Ay məbədi, atəşpərəstlik, Keşikçiqala. (Moon Temple, fire worship, Keshikchigala)

**ARE EFL STUDENTS OBLIGED TO USE THEIR L1 IN CLASSROOMS
WHERE THEY ARE SUPPOSED TO SPEAK ONLY IN ENGLISH?**

Fatima Zohra ADDER
Mimouna ZITOUNI
University of Tlemcen, Algeria

Abstract

Are EFL students obliged to use their L1 in classrooms where they are supposed to speak only in English? Considering the EFL students' remarkable shift to L1 (one's mother tongue) as a medium of great importance in the process of learning a foreign language such as English, the researcher wonders whether the L1–English switch that heavily takes place in EFL classrooms is due to a pedagogical necessity or it is simply a spontaneous linguistic behaviour that students got used to. Therefore, the current paper, through an empirical study, fundamentally seeks to unveil the nature of this switch, reasons behind the use of L1 in class, and both students' and teachers' attitudes towards such an occurring linguistic issue.

Key-words: EFL Class, L1, Code-switching, language attitudes

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA FAKTÖRÜ OLARAK EĞİTİM VE KÜLTÜR

Mustafa TALAS

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Özet

Eğitim, sosyal tabakalaşma ile ilgili temel faktörlerden biridir. Eğitim sosyal sistemin teminatı olması olgusundan dolayı, toplumun geleceğinin anahtarlarından biridir. Bunun yanı sıra, toplumların insanlarını eğitim istemleriyle yetiştirdikleri bir gerçektir.

Eğitim sistemi bütün nesillerin geleceğinin hayati rolüne sahiptir. Bu sebeple, bu sosyolojik olarak araştırılmalıdır.

Sosyal tabakalaşma toplumdaki bir diğer önemli konudur. Sosyal tabakalaşmanın çeşitli faktörlere ayrıldığı ifade edilmektedir. Bu faktörler: gelir seviyesi, eğitim ve kültür, yaşam biçimi, ekonomik güç ve sınıf bilincidir.

Bu çalışmada eğitimi sosyal tabakalaşmanın bir faktörü olarak inceledik. Teorik analiz yöntemini kullandık.

Anahtar sözcükler: Eğitim, kültür, toplumsal tabakalaşma

110

EDUCATIOAN AND CULTURE AS A SOCIAL STRATIFICATION FACTOR

Abstract

Education is one of the important factors about social stratification. Education is the key of society's future because of the fact that it is assurance of social system. Besides it is the fact that societies grow their people with their educational system.

Educational system has got vital role the future of all generation. For that reason it must be searched sociologically.

Social stratification is other main issue in society. Social stratification has been stated that it would be divided various factors. These factors are income level, education and culture, life style, economical power and class feeling.

In this study, we searched education as a factor of social stratification. We studied theoretically as a method.

Key Words: Education, culture, social stratification

Giriş

Bir Sosyal Tabakalaşma Faktörü Olarak Eğitim ve Kültür adıyla hazırlanan bu bildiride, toplumsal bölünmelerde eğitim ve kültürün rolünün araştırılması amaçlanmıştır.

Toplumsal yaşamda büyük öneme sahip olan eğitim konusunun toplumun ast üst ilişkiler sistemini dizayn ederken gördüğü görev çok önemlidir. İnsanlar arasındaki farklılıkların önemli sosyal gerekçelerinden biri olan toplumsal tabakalaşma konusunun bütün faktörleriyle beraber bir bütün oluşturduğunu ancak bunlardan eğitim ve kültürün ayrı bir yere konulmasının gerekliliği açıktır.

Çalışma üç bölüm olarak dizayn edilmiştir. Birinci bölümde kavramsal olarak toplumsal tabakalaşma, ikinci bölümde toplumsal tabakalaşmanın tayin edici faktörleri ve üçüncü bölümü ise toplumsal tabakalaşmayı tayin edici bir faktör olarak eğitim ve kültür konusu ele alınmıştır.

Bu aşamada birinci bölüm olan toplumsal tabakalaşma konusuna geçilebilir.

1. Kavramsal Olarak Toplumsal Tabakalaşma

Toplumsal eşitsizlikler tarihi süreçte toplumsal yapılarda varlığını sürdürmüştür. Bütün toplumlar da birbirinden farklı birey ve gruplar bulunmaktadır(Schaefer-Haaland, 2006:164). İnsanlar belirli kıstaslara göre farklılıkların bulunduğu ortamlarda yaşamını sürdürmektedir(Doğan, 2011:151). Bu gerekçelere eşitsizlikler dendiği gibi, toplumsal tabakalaşma ismi de verilebilmektedir.

111

Mustafa Erkal, toplumsal tabakalaşmayı “otorite, prestij, statü ve güce göre nüfusun hiyerarşik olarak (ast-üst ilişkisi biçiminde) sıralanması” (Erkal, 1999:197) biçiminde tanımlamaktadır.

Toplumlar da var olan otorite, yönetim erkinde kullanılan insanları yönlendirebilme kabiliyeti takdim etmektedir. Bu bakımdan bütün insanlar eşit durumda değildir. Farklı farklı insanlarda farklı özellikler bulunmaktadır. Toplumlardaki ast-üst ilişkisi, varoluan bu özelliklere göre gelişim göstermektedir. Farklı insanların saygınlık (prestij) dereceleri toplum içerisinde varolan davranışları ve toplumdaki ağırlıklarına göre farklılaşır. Bu da toplumsal derecelenmelerini meydana getirir. Toplumsal statüler diye ifade ettiğimiz insanların toplumda işgal ettikleri yerleri ve mevkileri de toplumdaki hiyerarşik düzenin şekillenmesi üzerinde etkili olur. Güç faktörü de, hem fiziksel hem de parasal olarak toplumdaki sıralanmayı etkileyebilen ölçütlerden biri olarak ele alınabilir(Korkmaz,2006:53-74).

Kısaca izah edilen toplumsal tabakalaşmayı tayin edici kriterleri ayrı ayrı ele almak icap etmektedir

2.Toplumsal Tabakalaşmayı Tayin Eden Faktörler

Toplumsal tabakalaşma üzerinde etkili olan nedenler diye de ifade edebileceğimiz toplumsal tabakalaşmayı tayin eden faktörler belirli bir sistematikte tasnif edildiğinde şunlar söylenebilir(Erkal, 1999:199):

- İktisadi güç,
- Eğitim ve kültür,
- Hayat tarzı,
- İktisadi menfaatler,
- Sınıf bilinci.

Bu faktörleri kısaca açıklamak icap ederse, şunları ifade edebiliriz:

İktisadi güç:

Bütün insanların ve sosyal grupların hayatlarını sürdürebilmek için belirli bir gelire ihtiyacı bulunmaktadır. Toplumda var olan hiyerarşik sıralanmalarını belirleyen ölçütlerden biri, belki de en önemlisi bu gelirleri olmaktadır. Bu baskın karakterli faktör, başka faktörlerle birleşince daha fazla anlamlı olabilmektedir.

Eğitim ve kültür:

Toplumdaki birey ve sosyal grupların sahip olduğu eğitim seviyesi ve kültürel yapıları toplumdaki yerleri konusunda bir fikir vermektedir. Mezuniyet durumu, diploma, sertifikalar, bilgi, beceri önemli bir yer belirleme aracı olmaktadır. İnsanlar bu sahip oldukları meziyetleriyle kendilerine daha yukarılarda yer bulabilmektedirler.

112

Hayat tarzı:

Hayat tarzı insanları sınıflandırmada etkili olan faktörlerden bir başkasıdır. Giyim-kuşam, yenilen ve içilen şeyler, eğlence alışkanlıkları vs. gibi anlayışlar ve kullanılan eşyalar birey ve sosyal grupların hangi sınıf veya tabakaya mensup olduklarını ortaya koyar.

İktisadi menfaatler:

Bireyler toplum içinde farklı çıkarlarlarıyla yaşamlarını sürdürürler. Farklı çıkarlarıyla toplumsal yaşamın devamlılığını temin ederler. Çıkarlardaki farklılıklar, bireyleri toplumsal tabakalaşma piramidinde farklı konumlara yerleştirmeyi zorunlu kılar. Bu da önemli kriterler arasında kendine yer bulabilmektedir.

3. Toplumsal Tabakalaşmayı Tayin Edici Faktör Olarak Eğitim ve Kültür

Toplumsal hayatta varlığını devam ettiren toplum içinde çeşitli alt sistemler bulunmaktadır. Bu alt sistemleri toplumsal kurum diye izah ediyoruz. Toplumsal var olan her toplumsal kurum, toplumsal yapıdaki farklı ihtiyaçları karşılayarak hem kendilerini, hem bireyleri hem de toplumu yaşatmaktadır(Köten, 2013:12).

Hukuk toplumsal düzeni temin eden kurum iken, siyaset toplumda yöneten-yönetilen ilişkisini düzenleyen kurum olmaktadır. Aile toplumda var olan nüfusun yenilenmesini, nesillerin yetiştirilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili ihtiyaçları karşılayan kurumdur. Toplumda var olan üretim, tüketim, yatırım, finansman, para, borsa ilişkilerini düzenleyen ve kısaca maişet ile ilgili ihtiyaçları karşılayan toplumsal

kuruma ekonomi denir. Toplumda işleyen mekanizma olmayı sağlayan bir diğer kurum da ahlaktır.

Eğitim de bir alt sistemdir. Diğer sistemler gibi çeşitli görevlere sahiptir. Eğitim, toplumun ihtiyacı olan yetişmiş insangücünü karşılayan toplumsal bir kurumdur. Eğitimin toplumsal bir kurum olmasının yanında, bir de süreç olma vasfı vardır. Süreç olarak eğitim, toplumda değişim yaratan bir yapıya sahiptir. Eğitim, yetişkin nesillerce hayata henüz hazır olmayan bireyleri hayata hazırlama sürecidir(Doğan, 2011:189). Bu eğitim tanımı Durkheim'ın eğitimi sosyalleşme süreci olarak ele aldığı bir tanımdır. Bunun yanı sıra, bir başka tanımda da eğitim davranış değişikliği yaratma süreci olarak anlatılmaktadır. Eğitim, bireyin kendi yaşantısında, kendi isteği doğrultusunda davranış değişikliği yaratması süreci olarak söz konusu farklı tanımda anlatılmaktadır(Taşpınar, 2014:3).

Hangi tanım ölçüt alınırsa alınsın eğitim, toplumsal yaşamda ve bireyin yaşamında değişim arzulayan ve bunu gerçekleştiren bir karaktere sahiptir. Eğitim, toplumsal yaşamı yeniden tasarlamayı, insanları toplumla uyumlu yapmayı, iyi vatandaş yetiştirmeyi, nesilleri sosyalleştirmeyi, bilgilendirmeyi, donatmayı, rekabet edebilecek seviyeye getirmeyi amaçlayan bir toplumsal alt sistemdir.

Toplumda eğitimin görevini sağlıklı bir biçimde yerine getirmesi, sürdürülen yaşamın planlı, programlı, arzulanabilir düzeyde olmasını da temin etmektedir. Eğitim; güçlü, dinamik ve sağlıklı bir bilgi birikimiyle varlığını sürdüren bir nüfusu geliştirmenin yolu olarak görülebilir. Eğitim, toplumdaki insanlar için dünyanın, ülkelerinin ve toplumlarının gerçeklerinin farkında olmasını sağlayan bir yapıyı anlatmaktadır. Eğitim, insanların elde etmiş oldukları bilgi, beceri ve kabiliyetleri keşfetmelerini ve geliştirmelerini sağlayan bir toplumsal alt sistemdir. Bunların yanı sıra, insanlar eğitim yoluyla meslek edinirler. Mesleğin edinilmesi de insanlara toplumlarında statü kazandırır. Eğitim, büyük ölçüde yukarıya doğru sosyal hareketliliğe katkıda bulunmaktadır.

İnsanlar toplum için faydalı, problemsiz, iyi denilen vatandaş yetiştirilmesine eğitim ile katkıda bulunurlar. Eğitim, toplumların dün-bugün-yarın sürecindeki amaçlarıyla uyumlu bireyler yetiştirmek hedeflerini gerçekleştirmeye katkıda bulunmaktadır.

Bilgi toplumu çağına erişmiş olan dünyamız acımasız rekabet ile baş başadır. Bu rekabetin de kaynağında bilginin olduğu bir gerçektir. İnsanların bilgili olmasıyla toplumda odak noktası olduğu; başka toplum ve kültürlerle farkedilebilir bir üstünlük kazanması eğitim yoluyla kazanılabilecek hususiyetlerdir. Hem toplumda, hem de toplumunun rekabet içerisinde olduğu dünyada birey ve sosyal gruplar kendilerine daha etkin bir yer edinmeyi, yani toplumsal tabakalaşma piramidinde üstlere tırmanmayı büyük ölçüde bu bilgilenme ile temin etmektedir. Bilgilenme de büyük ölçüde eğitim ve kültürün gelişimi ile sözkousu olabilmektedir.

Sonuç

Toplum bölümlere ayrılmaktadır. Bu, coğrafyadaki katmanlar gibidir. Toplumda çeşitli kıstaslara göre oluşan eşitsizlikler denilebilecek tabakalaşmanın anlaşılabilmesi

gerekmektedir. Çünkü toplumsal anlamda neden farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların hangi nedenlere bağlı olduğunun bilinmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada da anlatıldığı gibi toplum, hayat tarzı, eğitim ve kültür, gelir seviyesi, iktisadi güç ve sınıf bilinci gibi gerekçelerle katmanlara ayrılmaktadır. Bu gerekçelerden belki de en önemlilerinden biri eğitim ve kültürdür.

İnsanların aldıkları eğitim ve buna bağlı olarak gelişmiş olan görgü seviyeleriyle bir toplumsal sistemde yer edinebildikleri bir olgudur. Sadece bu etkili değildir ama en fazla etki eden faktörlerden biri eğitimidir.

Kaynaklar

Başak, Suna (2013) “Toplumsal Cinsiyet”, Sosyolojiye Giriş, Editörler: İ. Çapcıoğlu-H. Beşirli, Grafiker Yayınları, Ankara.

Birkök, Cüneyt M. (2014) “Sosyal Antropolojinin Konusu ve Alanı”, Sosyal Antropoloji, Editör: Mustafa Talas, Lisans Yayıncılık, İstanbul.

Çetin, Ebru (2015) “Sosyal Yapı” Sosyoloji, 3. Baskı, Editörler:F. Merter-M. Talas, Lisans Yayıncılık, İstanbul, s.207-220.

Doğan, İsmail (2007) Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar, Pegema Yay. , Ankara.

Doğan, İsmail (2011) Eğitim Sosyolojisi, Nobel Yayınları, Ankara.

114

Ercan, Recep (2015) “Sosyojinin Temel Kavramları”, Sosyoloji, 3. Baskı, Editörler:F. Merter-M. Talas, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 69-102.

Erjem, Yaşar (2015) “Eğitim Kurumu”, Sosyoloji, 3. Baskı, Editörler:F. Merter-M. Talas, Lisans Yayıncılık, İstanbul, s.345-370.

Erkal, Mustafa (1999) Sosyoloji, 10.Baskı, Der Yayınları, İstanbul.

Gökçe, Birsen (1996) Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Savaş Yayınları, Ankara

Henslin, James M.-Glendy, Dan-Duffy, Ann-Pupo, Norene (2004) Sociology, Third Canadian Edition, Pearson, Toronto.

Korkmaz, Abdullah (2006) Değişme ve Farklılaşma, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Özkan, Recep (2011) “Toplumsal Yapı, Değerler ve Eğitim İlişkisi”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:19, No:1, s.333-344.

Schaffer, Richard T.-Haaland, Bonnie (2006) Sociology, Second Canadian Edition McGraw-Hill Ryerson

Taşpınar, Mehmet (2014) Eğitim Bilimine Giriş, Edge Akademi Yay., Ankara.

Ünal, Ahmet Zeki (2013) “Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik”, Sosyolojiye Giriş, Editörler: İ. Çapcıoğlu-H. Beşirli, Grafiker Yayınları, Ankara.

Yanıklar, Cengiz (2013) “Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim”, Eğitim Sosyolojisi, Editörler: M. Türkkahraman-İ. Keskin, Lisans Yayınları, İstanbul, s.119-135.

TÜRK ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ (1925-1939)

EVALUATION OF TURKISH MILITARY HEALTH SERVICES IN THE
CONTEXT OF INTERNATIONAL COOPERATION (1925-1939)

Gülhan SEYHUN
Altınbaş Üniversitesi

Özet

İnsan ve insan hakları nasıl evrensel ise sağlık hakkı da evrenseldir. Orduların amacı her ne kadar savaş olsa da sağlığı korumak ve iyileştirmek de birincil görevleri arasında gelir. Çünkü ordunun gücü onu oluşturan insan gücünün sağlığına dayanır. Buna ilave olarak savaş gibi olağanüstü bir durumda sağlık hizmetleri daha da önemlidir.

Savaşlar her ne kadar insanlık için büyük bir yıkım olsa da sağlık hizmetleri açısından yeni fırsatlar yaratmıştır. Uluslararası işbirliği bu anlamda önemli bir gelişmedir. Böylelikle sağlık hizmetleri ile ilgili gelişmeler yaygınlaşmış ve daha da güçlenmiştir. Bu çalışmada 1925-1939 tarihleri arasında, Türk ordusundaki sağlık hizmetleri ile ilgili uluslararası işbirliği incelenmiştir.

115

Türk ordusunda askeri sağlık hizmetleri modern anlamda II. Meşrutiyetle teşkilatlanmaya başlamış ve bu dönemde büyük oranda Almanya örnek alınmıştır. 1864’te imzalanan Uluslararası Cenevre Antlaşması gereği savaşlarda hasta ve yaralılara sağlık hizmetinin verilmesi için 1877’de Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurulmuştur. Hilal-i Ahmer’in temel kuruluş amacı, dost ve düşman tüm hasta ve yaralılara yardım etmektir.

Uzun yıllar savaşın içinde olan Türk ordusu Cumhuriyetin kuruluşu (1923) ile barış sürecine girmiştir. Türk ordusu savaştığı ülkelerin ordularıyla işbirliği içine girmekten kaçınmamıştır. Çünkü amaç savaşmak değil, amaç ülke sınırlarının korumasıdır. Ancak olası savaş durumlarına karşı hazırlanılması da ihmal edilmemiştir. Bu çerçevede Türk askeri hekimleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ordularının askeri hekimlerinin başlatmış olduğu uluslararası işbirliği çalışmalarını takip etmeye başlamıştır. Bu işbirliğinde “Beynelmilel Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi” başı çekmiştir. Bu kongrelerin amacı olası savaş durumlarında neler yapılacağını tespit edilerek, savaşın öldürücü, tahrip edici etkilerine karşı insanlığın korunması veya kurtarılmasıdır. İlk toplantı 1921’de Belçika’da gerçekleşmiştir. Türkiye bu kongreye 1925’ten itibaren delege göndermeye başlamıştır. Bu kongreler sırasıyla Varşova (1926), Londra (1929), Lahey (1931), Madrid (1933), Brüksel (1935), Bükreş (1937) ve Washington’da

(1939) gerçekleşmiştir. Türk askeri hekimleri bu kongrelere dinleyici veya raportör olarak katılmıştır. Örneğin Türk askeri hekimleri, 1937'de "hasta ve yaralıların beslenmesi" konulu raporlarını sunmuştur. Kongre konuları tercüme edilmiştir.

Bu kongreler aracılığıyla askeri sağlık hizmetlerindeki uluslararası gelişmeler takip edilmiştir. Böylelikle uluslararası işbirliği sağlanarak insanlığa ve insan sağlığına hizmet edilmiştir.

Anahtar Sözcük: Savaş, uluslararası işbirliği, askeri sağlık

Abstract

The right to health is universal just as human and human rights. Although the aim of the armies is war, protecting and improving health is among their primary duties. Because the strength of the army is based on the health of the manpower that forms it. In addition to, the health services are even more important such as war itself in an extraordinary situation.

Although wars are a major destruction for humanity, they have created new opportunities for health services. In this respect International cooperation is an important development. Thus, developments in health services became widespread and reinforced. In this study, international cooperation on health services in Turkish army between 1925-1939 was examined.

Military health services of the Turkish army started to be organized in the modern sense with the Second Constitutional Monarchy and Germany was largely taken as an example in this period. In accordance with the International Geneva Agreement signed in 1864, the Hilal-i Ahmer Society was established in 1877 to provide health care to the sick and wounded in wars. Aim of the Hilal-i Ahmer was to help the friendly and enemy wounded.

The Turkish army, which had been in war for so many years, entered the peace process with the foundation of the Republic in Turkey (1923). The Turkish army did not hesitate to cooperate with the armies of the countries they fought. Because the aim was not war, the aim was protecting the borders of the country. However, preparing for possible war situations were not neglected. Within this framework, Turkish military physicians began to follow the international cooperation activities initiated by military physicians of European armies after the First World War. "International Military Medicine and Pharmacy Congress" led the cooperation. The aim of these congresses is to determine what will be done in the situation of a war and to protect or save humanity against the lethal and destructive effects of the war. The first congress was held in Belgium in 1921. Turkey began sending delegates to this congress since 1925. These congresses chronologically took place in Warsaw (1926), London (1929), The Hague (1931), Madrid (1933), Brussels (1935), Bucharest (1937) and Washington (1939). Turkish military physicians attended these congresses as listeners or rapporteurs. For example, Turkish military physicians presented their reports on "nutrition of the sick and wounded" in 1937. The topics of the congress were translated.

Through these congresses, international developments in military health services were followed. So by international cooperation was ensured and humanity and human health were served.

Key words: War, international cooperation, military health

GİRİŞ

Türkiye’de tıbbın gelişim sürecinde önemli bir yere sahip olan askeri sağlık hizmetleri, Türk ordusunun gücünü etkileyen temel hizmetler içinde yer almıştır. Askeri sağlık hizmetleri, askerin barışta ve savaşta sağlık durumlarıyla ilgilenmeyi, gerekli ilaç ve tedavi malzemelerini sağlayarak gerektiğinde müdahale etmeyi, nihayet askerin sağlığını koruyarak ordunun savaşma gücünün her zaman muhafaza edilmesini içerir.

Türk ordusu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında işgal edilen yurdunu Atatürk’ün önderliğinde kurtarmış, 1923’te cumhuriyetin ilan edilmesiyle barış ortamı sağlanmıştır. Ve yine büyük bir komutan ve insan olan Atatürk’ün önderliğinde Türk ordusu, bir istila kuvveti olarak değil, ancak yurdu tecavüze karşı koruyacak bir müdafaa aracı olarak yeniden konumlandmıştır. “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesiyle hareket edilerek düşman olduğu bilinen ülkelerle asırlarca süren anlaşmazlıklara son verilmiş, tarihte eşi görülmemiş dostluklar kurulmuştur.

Bu çerçevede Türk askeri hekimleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ordularının askeri hekimlerinin başlatmış olduğu uluslararası işbirliği çalışmalarını takip etmeye başlamıştır. Bu işbirliğinde “Beynelmilel Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi” başı çekmiştir.

117

BEYNELMİLEL ASKERİ TABABET VE ECZACILIK KONGRESİ

Birinci Dünya Savaşı’nda, müttefik ordu hekimleri tüm milletlerin asker hekimleri arasında işbirliği sağlamak, ilmi seviyelerini yükseltmek, bu hekimlerin vazifelerini başarıyla yapabilmelerini sağlamak ve milletlerarası haklarını teminat altına almak amacıyla toplantılar yapmaya başlamışlardır. (Damlacı, 1949, 1-3.) Bu toplantılarda savaş durumlarında neler yapılacağına tespit ederek, savaşın öldürücü, tahrip edici etkilerine karşı insanlığın korunması ve kurtarılması amacıyla Beynelmilel Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi yapılması kararlaştırılmıştır. (M. Cezmi, 1933, 164-166) 1921’de, Belçika Sıhhiye Başkanı’nın önderliğinde, bütün dünya milletleri davet edilerek Brüksel’de ilk kongre gerçekleşmiştir. Birinci kongrede, Amerika, Brezilya, İngiltere, İtalya, İsviçre ve Belçika devletlerinin olduğu Beynelmilel Asker Hekimliği Daimi Komitesi²³ kurulmuştur. Daha sonra bu kongreler, her iki senede bir, başlangıçta Almanya ve Rusya hariç olmak üzere çeşitli

---

²³ Daimi komitenin görevleri; periyodik olarak iki senede bir kongre düzenlemek, asker hekimliğini ilgilendiren konuları yayımlamak, çeşitli cerrahi ve tıbbi materyalleri geliştirip standardize etmek, işbirliği sağlayarak tıbbi, hukuki ve sosyal meseleleri incelemektir.

Ülkelerin başkentlerinde, Roma, Paris, Varşova, Lahey, Londra, Madrid, Brüksel’de toplanmıştır. (Damlacı, 1949, 1-3.)

Türk askeri hekimleri bu kongrelere dinleyici veya raportör olarak katılmıştır. 1926’daki Varşova Kongresi’ne Dr. Tevfık Sağlam, 1929’da Londra’da Kongre'sine Sıhhiye Dairesi Başkanı Dr. Naili Paşa ile Prof. Dr. Refik Mnr, 1931’deki Lahey Kongresi’ne ise Dr. Hasan Kadri Dirim katılmış ve Askerî Tıbbiye Okulunun tarihçesi konulu bir tebliğde bulunmuştur. (M. Cezmi, 1932, 173.)

1931’de Lahey’de Askerî Hekimlik ve Eczacılık Kongresi’ne katılan üyeler, kongre sonrasında Brüksel’de devam eden  günlük konferansı da takip etmişlerdir. (BCA, 030.18.1.2, 21.41.1, s. 1.) 15-20 Haziran 1931 tarihlerinde gerçekleşen altıncı kongrede aşağıdaki konular grşlmştir:

1. Çeşitli ülkelerin muvazzaf ve ihtiyat asker hekim ve eczacılarının seçilme, eğitilme ve yükseltilme tarzları (Raportrleri Felemenk ve Yugoslavya),
2. Harp Psikonevrozları (Raportrleri Amerika ve Fransa),
3. Harp esnasında yaralıların kanamalarının durdurulması (Raportrleri ise Felemenk ve İtalya),
4. Eczacılığa ait kara ve deniz ordularında kullanılan ampullerin hazırlanma ve saklanması (Raportrleri Felemenk ve Romanya),
5. Harp esnasındaki çene ve diş kırıkları ve bunların tedavisi. (İ. Mazlum, 1932, 131-138)

Aynı şekilde 1933 yılında Madrid’de toplanan 7’nci kongrede görüşülen konular şunlardır:

1. Harp hlinde bir milletin sıhhat işleri sevki idaresinin umumi esasları ve çeşitli kademelerde yeni Cenevre Sözleşmesi’nin tatbikatı (Raportörler İspanya ve İsveç),
2. Kara, deniz ve hava ordularında korunma açıları (Raportörler İspanya, Büyük Britanya ve Japonya),
3. Hareket harbinde ve ileri hatlarda birinci derecede acil cerrahi vakanın tedavisi (Raportörler İspanya ve Belçika),
4. Hazarda ve seferde konserve gıdalar ve hazırlanma şekilleri (Raportörler İspanya ve İsviçre),
5. Farklı ülkelerin kara, deniz ve hava ordularında dişçilik servisleri ile idari hizmetlerin mukayeseli tetkikleri (Raportörler İspanya, Meksika ve Paraguay). (M.Cezmi, 1932, 173.)

Sekizinci kongre, 27 Haziran-3 Temmuz 1935 Brüksel’de gerçekleşmiştir. (<http://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/280944>, erişim tarihi 14 şubat 2017) Dokuzuncu kongre, Haziran 1937’de Bükreş’te yapılmış, bu kongrede

Gülhane Tatbikat Mektebi ve Kliniği Hıfzıssıhha Prof. Binbaşı Zeki Faik, “Beynelmilel Askerlik, Hıfzıssıhha” konulu tebligatta bulunmuştur. (BCA, 030.18.1.2, 74.33.5, s. 1.) Bu kongrede Bnb. Prof. Dr. Zeki Ural ile yine Gülhane’den Dahiliye Kliniği Profesörü Albay Prof. Dr. Abdülkadir Noyan’ın birlikte hazırladıkları “Sulh ve harp zamanında hasta ve yaralıların iâşe ve tağdiyesinin mukayeseli tetkikleri” başlıklı raporları kitapçık olarak basılmıştır. (Noyan, 1938.)

Beynelmilel Asker Hekimliği Daimi Komitesi, 1938 yılına kadar kuruluş üyeleri ile sınırlı kalmış, bu yıldan itibaren diğer ülkelerin de üyeleri bu komiteye dahil olmaya başlamıştır. Türkiye adına da bu komiteye Profesör Abdülkadir Noyan ve Profesör Zeki Faik Ural seçilmiştir. (Damlacı, 1949, 1-3.) 7-15 Mayıs 1939 tarihlerindeki Washington’da yapılan onuncu Beynelmilel Askerî Tababet Kongresine Gülhane Tatbikat Mektebi Tıbbi Kimya Prof. Binbaşı Burhanettin Tugan gönderilmiştir. (BCA, 030.18.1.2, 86.28.17, s. 1.) Bu kongrelerde sunulan raporlarla ilgili yazılar tercüme edilip Askerî Sıhhiye Mecmuasında yayımlanmış veya Askerî Sıhhiye Haberleri kısmında bilgi verilmiştir. (M. Cezmi, 1932, 159.) Bu kongreler aracılığıyla, hem askerî sağlık hizmetlerindeki gelişmeler takip edilmiş hem de uluslararası askerî sağlık alanında işbirliği yapılmıştır.

Diğer Uluslararası İşbirliği Faaliyetleri

119

Çeşitli orduların sıhhiye malzemelerinin standart hâle getirilerek savaş sırasında sıhhiye malzemeleri düşman tarafın eline geçse bile sıhhiye personelinin rahatlıkla bu malzemeleri kullanabilmesi maksadıyla, ordu sıhhiye malzemelerinin standart olması için Beynelmilel Kızılhaç konferanslarında çalışmalar başlatılmış ve ilk kez 1925 yılında Cenevre’de sıhhiye malzeme sergisi açılarak “Standardizasyon Komisyonu” oluşturulmuştur. (Boysan, Türk, 1938, 145-149.) Beynelmilel Sıhhiye Malzemesi Standardizasyon Komisyonu, aralıklarla toplantılar düzenleyerek incelemelerde bulunmuş, altıncı toplantısında 1932 yılı için çeşitli malzemelerle ilgili olarak her ülkenin askerî hekimlerin buluşlarının ve numunelerinin 1 Ekim 1932’de toplanacak olan yedinci toplantıda müsabaka için inceleneceği ve başarılı olanlara nakdi mükâfat verileceği bildirilmiştir. (Türk, 1932, 173) Ordular sıhhiye malzemelerini deneyerek sargı bezinden otomobile, cerrahi aletlerden müdahale usullerine kadar çeşitli örnekler oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu kongrelere Türk askeri hekim olarak temsilciler gönderilmiş ve bu temsilcilerin edindiği bilgiler çerçevesinde ilk defa 1936 yılında, Türk tipi Brüt hasta yaralı taşıma aracı yapılmıştır. (Kavur, 1967, 26-27.) 1937 sonunda, beynelmilel sıhhi malzemelerin standardizasyonu kabul edilerek kullanılacak malzemeler tespit edilmiştir. (Boysan, Türk, 1938, 145-149.)

Bu kongreler dışında askerî hekimler, farklı amaçlarla da uluslararası çalışmalara ve eğitime katılmışlardır. Bu doğrultuda 1932 yılında Marsilya’da toplanan 1’inci International Mediterranean Hygiene Kongresi’ne Prof. Dr. Hamdi Suat Aknar gönderilmiştir. (Kavur, 1967, 75.) Yine 1932’de fizyoterapi tahsili için Bursa Hastanesi Asabiye Uzmanı Hk. Kd. Yzb. Rıza Remzi Efendi ve stomatoloji

tahsili için de Kayseri Hastanesi Operatörü Necdet Bey sınavla seçilerek Berlin Virchow kurumuna gönderilmiştir. (Askerî Sıhhiye Mecmuası, Temmuz 1932, 197.) Bir yandan yurt dışına askerî hekimler gönderilirken diğer yandan da bazı hekimler Türkiye'ye gelmiştir. 8 Aralık 1932'de Ankara Halkevinde, Milletler Cemiyeti sağlık bakımı komisyon üyesi olan ve Milletler Cemiyetince birçok ülkelerde konferans vermek üzere görevlendirilen Yugoslavyalı Profesör Doktor Stampar, "Bütün dünyada köy sıhhati" konulu bir konferans vermek için Türkiye'ye gelmiş, askerî hekimler de bu konferanslara iştirak etmişlerdir. (Askerî Sıhhiye Mecmuası, Ocak 1933, 161.)

Yine 1-4 Temmuz 1938 tarihlerinde Lüksemburg'da, Beynelmilel Asker Hekimliği Ofisinin yaptığı "Hava hücumlarına ve orduların sağlık işlerine dair meseleler" konulu kongreye, Gülhane Tatbikat Mektebi Müdürü Alb. Süreyya Serter, Sıhhi İşleri Dairesinden Tabip Yüzbaşı Haydar Arıman Berlin Ateşemiliteri Yarbay Hilmi Oray ve Paris Ateşemiliteri Binbaşı Enver Akan katılmıştır. (BCA, 030.18.1.2, 83.53.19, s. 1.)

SONUÇ

Bu çalışmada, Türk ordusunun sağlık hizmetleri yönünden diğer ordularla bilgi alışverişinde bulunduğu, tercümelerin ve araştırmaların yapıldığı diğer orduların sağlık hizmetleri hakkında bilgi sahibi olunduğu ancak sıhhi malzemelerin standardizasyonu gibi uluslararası organizasyonlarda yer alamadığı görülmüştür. Bunun sebebinin, ülkenin ekonomik durumuna, yetişmiş personel azlığına ve önceliklerin farklı olabileceğine bağlı olduğu düşünülebilir.

Bu kongreler aracılığıyla askeri sağlık hizmetlerindeki uluslararası gelişmeler takip edilmiş, böylelikle Türk ordusu, insanlığa ve insan sağlığına hizmet etmiş, dünya barışına katkıda bulunmuş, dünya milletlerinin içine düştüğü dünya savaşına halkını sürüklememiştir.

KAYNAKLAR

M. Cezmi, "Sıhhiye Tabiyesi Esasları Hakkında", Askerî Sıhhiye Mecmuası, 1. Teşrin 1933, Sayı 4, Askerî Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 164-166.

Kazım Damlacı, "Milletlerarası Asker Hekimliği ve Eczacılığı Teşekkülü ve Daimi Komitesi ve Kongreleri", Askerî Sıhhiye Mecmuası, Sayı 55, Askerî Tıbbiye Matbaası, Sıhhiye Müfettişliği Yayınları, 1 Ocak 1949, s. 1-3.

M. Cezmi, "Askerî Sıhhiye Haberleri", Askerî Sıhhiye Mecmuası, Temmuz 1932, Sayı 3, Askerî Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 173.

BCA, 030.18.1.2, 21.41.1, s. 1.

İ. Mazlum, “Askerî Hekimliğe ve Sıhhiye Tabiyesine Ait Yazılar”, Askerî Sıhhiye Mecmuası, İkinci Kanun 1932, Sayı 1, Askerî Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 131-138.

“Eighth International Congress of Military Medicine and Pharmacy and Meetings of the Permanent Committee, Brussels, Belgium, June 27-July 3, 1935”Jama, 1938; 110(18), s. 1516-1517, <http://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/280944>, (erişim tarihi 14 Şubat 2017).

BCA, 030.18.1.2, 74.33.5, s. 1

Abdülkadir Noyan, Zeki Ural, Sulh ve Harp Zamanında Hasta ve Yaralıların İlaş ve Tağdiyesinin Mukayeseli Tetkikleri, İstanbul, Askerî Tıbbiye Matbaası Yayını, 1938.

BCA, 030.18.1.2, 86.28.17, s. 1.

M. Cezmi, “Askerî Sıhhiye Haberleri”, Askerî Sıhhiye Mecmuası, Temmuz 1932, Sayı 3, Askerî Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 159.

Mazlum Boysan, Cezmi Türk, Sıhhiye Hizmeti I Kuruluş, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1938.

Kavur, E. Şadi: Gülhane Askerî Tıp Akademisi Tarihçesi, Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki, Sayı 222, Haziran 1967.

121

“Orduda Sıhhati Koruma Talimatı D-90”, Askerî Sıhhiye Mecmuası, Temmuz 1932, Sayı 3, Askerî Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 197.

“Profesör Stamparın Konferansı”, Askerî Sıhhiye Mecmuası, 2. Kanun 1933, S. 1, Askerî Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 161.

BCA,030.18.1.2, 83.53.19, s. 1.

ORTADOĞU'DA OSMANLI SONRASI SÜREÇTE SİYASET LABİRENTİ VE PETROL STRATEJİLERİ

Mehmet Hişyar KORKUSUZ

İnönü Üniversitesi

Özet

Yirminci Yüzyıl'ın Ortadoğu'daki en temel hadisesi ve gelişimi Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından ortaya çıkan siyaset boşluğu ve belirsizliği ile başta petrol olmak üzere bölgenin enerji ve zenginlik kaynaklarının neredeyse yüzyıl boyunca tamamına yakınının bölge dışı başat aktörlerin nüfuz, kontrol ve egemenlik alanı halinde kalması olmuştur. Modernitenin kültürel plandaki belirleyiciliği ve düzen kurucu konumuyla göreceli hegemonyası - geleneksel ve dini yapılardaki yabancılaşma ve tecrit psikolojisine yol açarak - kamusal alanda başta Arap milliyetçilikleri ve diğer ulus-devlet ve etnik milliyetçiliklerinin sarmal etkileşimiyle makro ölçekli barışçıl birlik ve bütünleşme arayışlarından çok, Osmanlı ve Batı karşıtlığı ve tepkisellikleri ile kendini yeniden kurma çabası içine giren elitin mikro ve normo ölçekli politikaları ile tezahür edecek ve bu sayede süreç içerisinde biçimsel olarak farklı ama özde birbirine çok benzer devletler ya da devletçikler ortaya çıkacaktı. Bu süreçte küçük devletlerin etnosantrizm kaynaklı mikro asabiye çekirdeklerini varlık ve güvenlik ihtiyaçlarıyla beraber şekillendirecek ana unsur ekonomik zenginlik kaynağı olarak varlığıyla da yokluğuyla da Petrol olacaktı. Petrol'ün payının az ya da çok oluşu iç siyasette muhafazakar ve modern yapılarla beraber bahse konu sosyolojinin ve liderlik yapısının geçmişine dair algı, deneyim ve birikiminin bir sonucunun yanı sıra, dış siyaset boyutu olarak hangi büyük devletin ya da güçlerin etkisinde bulunduğu ve kalındığı ile doğrudan ilintili olacaktı. Süreklilik ile değişimden yana iç ve dış güçler ve aktörler arasındaki mücadele ve paylaşım kolay bir şekilde çözüme kavuşmayacaktı ve kendi karar ve denge noktasını bulamayacaktı. Buradaki kritik eşik yeni düzen ve devlet arayışlarının devrimsel görünümlü askeri darbelerle demokrasiden uzak bir şekilde kesintiye uğraması kadar geçmişin yükünü ve vebalini önceki yönetimlere çıkaran basitleştirici, eklektik ve Makyavelyen politik ve ideolojik açıklamalardır; bu yetersiz açıklamalar popüler kültürel algıyla birleşerek durumu olduğu gibi görebilecek bir kitlesel kudret ve esnekliğe engel olmuştur. Sosyal psikoloji ve politik psikoloji büyük resmi görecek petrol (enerji) merkezli bir jeostratejik, ekonomi politik okuma yapma yerine toplamı sıfıra müncer akıl oyunlarına indirgenmiştir. Farklı tarz ve biçimde yeniden kurgulanıp üretilen çıkar ve güç odaklı realist tasvirli ama esasta romantik yaklaşımlar sorunları halının altına süpüren ya da buzdolabına koyan çıkmaz sokak siyasetleri bir 'Ortadoğu Labirenti' haline getirilen bugünkü tablonun ana sebebidir. Bu zayıf ve kırılğan siyasetçilik ve çözümsüzlük zemini sübjektif ve objektif şartların tekrarlanmasıyla bölgede merkezci barış ve bütünleşme kuvvetlerinden daha çok atomize edici merkezkaç güçleriyle pekiştirilmektedir. Ortadoğu'da barış hayali bile kurulamaz söyleminde temel karakteristiğini bulan ironik ve paradoksal kabul tarzı gerçekte üzerinde iyi çalışılan bir siyasi akıl mimarisine yani gerçek bir rasyonalite ve reel siyaset üretimi ile aşılabılır bir durumdur. "Bir yanda Petrol'ün, Enerji'nin yolları ve üretimi, akıllı ve güçlü silahlar; diğer yanda kriz, çatışma ve savaş üreten türlü ideolojiler,

irrasyonel ve zayıf silahlar” analizi dikotomik gibi görünse de halen Ortadoğu’da süregelen post-kolonyalizm bakiyesi kilitlenmenin ana dinamiğidir. Anahtarı ise geçmiş tarihseleci yaklaşımla şekillendirmek değil oradan dersler çıkararak, pozitif duygudaşlık ve düşünme kalıplarıyla köklü bir tarzda üretilebilecek özgün bir modelleme kapsamında yeni, ortak bir geleceği herkesin yararına olarak inşa edebilmektir. Değişim ve süreklilik bir tercih, karar, irade, mücadele ve konstrüksiyon sürecidir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu’da Siyaset Labirenti, Osmanlı Sonrası Süreç, Süreklilik ve Değişim, Petrol (Enerji) Stratejileri, Ortak Geleceğin Yeniden İnşası

POLITICAL LABYRINTH AND OIL STRATEGIES IN THE POST-OTTOMAN PROCESS IN THE MIDDLE EAST

Abstract

The main event and development of the Twentieth Century in the Middle East are “the political gap and uncertainty that emerged after the collapse of the Ottoman State” and “the fact of being stayed almost all of the energy and wealth resources of the region -especially oil-, in the area of influence, control and domination of the non-regional dominant actors nearly a century”. The determining role of modernity in the cultural plan and it’s relative hegemony with the founder position -by leading to the psychology of alienation and isolation on traditional and religious structures- have manifested by the micro and normo scale policies of the elite who is trying to re-establish themselves with their anti-Ottoman and Western opposition and responsiveness rather than the spiral interaction of Arab nationalisms and other nation-state and ethnic nationalisms in the public sphere, by this means the states which are formally different but essentially similar or small ones emerged in the process. In this process, the main factor which was shaped the micro asabiyyah-cores of small states originating from ethnocentrism together with their assets and security needs was Petroleum with its presence or absence as a source of economic wealth. Being Petrol’s share few or much was directly related with “conservative and modern structures in domestic politics”, “result of perception, experience and accumulation about the past of mentioned sociology and leadership structure” and “being influenced and remained by which major state or forces as foreign policy dimension”. The struggle and sharing between internal and external powers -and actors- who side with continuity and change were not be easily resolved and could not find their own decision and balance point. The critical threshold here is the simplifier, eclectic and Machiavellian political and ideological explanations that impute burden and sin of the past to the previous administrations, as much as being interrupted the searches for new order and state in an anti-democratic atmosphere formed by revolutionary-looking military coups; these inadequate explanations by combined with popular cultural perception prevented a mass capability and flexibility that could demonstrate the situation as it is. Social psychology and political psychology were reduced to “zero-sum mind games” instead of doing a petroleum (energy)-centered geostrategic, economical political reading. The main reasons of today’s picture which were drawn

as a Middle East Labyrinth are interest and power oriented, realistically imaged but essentially romantic approaches that is reconstructed and produced in a different style and form along with “dead end street-politics” which sweep the problems under the rug or put it in the refrigerator. This weak and fragile ground of politics and insolubility is reinforced by atomizing centrifugal forces rather than centripetal peace and integration forces in the region by repeating subjective and objective conditions. The ironic and paradoxical acceptance style, which finds its basic characteristic in the discourse that “even a dream of peace cannot be established in the Middle East”, is actually a situation that can be overcome with a well-studied political mind architecture, in other words, with real rationality and real political production. “*On the one hand, the channels and production of Petrol, Energy, smart and powerful weapons; On the other hand, various ideologies, irrationality and weak weapons that produce crisis, conflict and war*” even though seems a dichotomic analysis, it is still the main dynamic of the lockdown that residual of post-colonialism continuing in the Middle East. The key to the lockdown is not to shape the past with a historicist approach, but to take lessons from it and to build a new, common future for the benefit of everyone, within the scope of an original modeling that can be produced in an essential style by means of positive compathy and thinking ways. Change and continuity together is a process of choice, decision, will, struggle and construction.

Keywords: Political Labyrinth in the Middle East, Post-Ottoman Process, Continuity and Change, Oil (Energy) Strategies, Reconstruction of the Common Future

Giriş

Ortadoğu’yu geçmişten geleceğe bir akış içinde süreklilik ve değişimi bir arada düşünerek bütüncül bir jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik değerlendirme içinde okumak pek çok sebepten dolayı kolay bir iş değildir. Her bilim insanı, araştırmacı ya da düşünür önem addettiği konuları kendi belirlediği problematik çerçevesinde analiz edip belli bir sonuca ulaştırmak, gün yüzüne çıkarmak ve mümkünse de çözüme kavuşturmak ister. Bu konu başlıkları ve problemler Ortadoğu gibi iç ve dış aktörlerin ve unsurların iç içe geçerek girişim saçakları oluşturdukları ve düz ve çapraz reaksiyonlarla rasyonel ve emosyonel pek çok bileşenle kendine özgü tarzda etkileşime geçtiği kültür ve enerji coğrafyasında daha da zorlaşır ve karmaşık bir hal alır. Ama yine de dikkatli, özenli çalışma ve okumalar ve tetkikler görünenin ötesindeki reel tabloya dair büyük resmi bize takdim eder. Esas olan bu puzzle’ın parçalarını ideolojik ve çıkar eksenli tarihsel okumaları aşarak sağlam verilere ve değerlendirmelere dayalı bir perspektifle ısrarlı olarak birleştirebilme duyarlılığıdır. Ortadoğu’da gerçekleşen Tarım Devrimi’nden sonra insanlık tarihinde yaşanan en geniş ölçekli değişim ve süreçler 15.yy’dan itibaren modern çağın gelişimine yol açan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik farklılaşmaya eş zamanlı olarak tezahür eden bilimsel ve teknolojik keşiflerin toplam etkisiyle Avrupa’da ortaya çıkan Sanayi Devrimi ve buna bağlı sonuçlar olmuştur. Buharlı makinelerin temel yakıtı olan ‘Kömür’ün özellikle İngiltere’de endüstri devrimindeki belirleyici konumundan sonra en büyük sıçrama 19.yy’ın ikinci yarısında ‘Petrol’ün ABD’de keşfi ile olmuştur. Bu keşif aslında kadim zamanlardan bu yana Ortadoğu’da bilinip yakılan ateşin ana kaynağını oluşturan ‘neft’ maddesinden başkası değildi. Ama farklı

olan bu maddenin Amerika'da işlenmesiyle önce gazyağı ürünü olarak aydınlatma sonra da ilerleyen aşamalarda gemi ve otomotiv sektöründe denenerek kullanılmaya başlanacak olan benzin ve mazotun yan ürünler olarak ortaya çıkmasıydı.

Özellikle 1.Dünya Savaşı öncesi ve sonrasını dosdoğru anlayabilmek ve taşları yerli yerine oturtabilmek için Osmanlı Devleti'nin parçalanması sürecini petrolün keşfi ve enerji havzalarını ve kaynaklarını dikkate alarak yapmak gerekir. Maalesef bu analizler ve çalışmalar yeterli seviyede değildir. Ekonomi politik eksenin eksikliği ile Ortadoğu'daki siyaset çok farklı görünüm ve biçimlerde tezahür etse bile bir labirenti andırır tarzda örgülenmesi birbirinden ayrı ve kopuk durumlar ve süreçler değildir. Tarihsel arka planın ve gelişimin ana dinamiklerini modern dünyanın realitesi içinde eleştirel bir yaklaşımla ele almak her açıdan önemlidir. Ortadoğu'dan barışın hayal bile edilemediği bölge söylemiyle bahsetmek Hegemonik yapıyla uyumlu dışlayıcı, ötekileştirici ve ayrıştırıcı bir dil ve iletişim kurmak anlamına gelebilir. Bu durum aynı zamanda bölge halkının ve insanının gerçek talep ve çıkarlarını yansıtmayan söylemlere ve stratejilere bir şekilde göz kırparak oryantalizmin ve sömürgeciliğin bakiyesi redçiliğe ve türlü reaksiyoner tutumlara da zemin hazırlayabilir. Ortadoğu için tarihte örneklerine rastlandığı üzere yeniden barış ve birlikte bir arada yaşama kültürünün gündeme gelmesi ve maddi ve manevi unsurlarıyla yeniden üretilip yaşayan bir gerçekliğe dönüştürülebilmesi öncelikle "gerçekte ne oldu?" sorusuna cevap verebilme imkan ve kapasitesine bağlıdır. Bu makale özellikle 1.Dünya Savaşı öncesi ve sonrasının biçimlenmesinde endüstriyel ve ekonomik açılar başta olmak üzere en etkili unsur olan petrolün 20.yy'ın siyasi ve askeri olaylarını kavramakta kilit bir öneme sahip olduğunun yeniden ve köklü bir şekilde anlaşılması için hazırlandı. Çalışma özellikle Osmanlı Devleti'nin yıkılışına giden savaş süreci ve sonrasına odaklanarak kişiler, şirketler ve devletler arasındaki petrol stratejilerine de yer vererek Ortadoğu coğrafyasında siyasetin sahipsiz ve yalnız kalmasıyla sosyo-ekonomik gelişiminin niçin geciktiğinin sarmal etkileşimine projeksiyon tutmayı hedeflemektedir ve yeniden insan gerçekliğinin en geniş boyutta keşfiyle adil ve makul platformda barışçıl bir ortak gelecek vizyonu inşasının kaçınılmazlığı vurgulanacaktır.

1. Petrol'ün Keşfi ve Ekonomi Politik Yansımaları

ABD kuruluşundan itibaren pek çok konuda önce bölgesel ve sonra da küresel ölçekli değişim ve dönüşümün öncülüğünü yapmıştır. Bu durum 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen Petrol'ün keşfi ve çıkarılması süreçlerinde de benzer bir seyir izlemiştir.

Petrol'ün keşfi birbirini izleyen rastlantısal olaylar kadar tek bir adamın sabır ve sebat dolu çalışmasının sonucunda karşılaşacağı kaya yağıyla birlikte gün yüzüne çıkacaktı. G.Bissell bulduğu şeyi Yale'de Profesör olan Silliman'a kadar götürecekti. İşte bu Silliman'ın 16 Nisan 1855'deki raporu petrolcülükte dönüm noktası olacaktı. Bu kaya yağı aydınlatmada kullanılabilecek türdendi. Vaktiyle tuz çıkarma için kullanılan imkanlar petrol sondajlama işine yönlendirilecekti. G. Bissel ve beraberindekiler bu iş için Edwin L.Drake'i bulacaklardı. Albay denilse de bu aslında ona takılan bir lakaptı. Sabırla yaptığı sondajlamalarla Titusville'de 1859 yılı Ağustos ayının son günlerinde Petrol'ü bulacaktı. Bundan sonra "altına hücum " günlerini hatırlatan bir petrol patlaması yaşanacaktı. Peşpeşe kuyular açılacaktı. Amerikan İç Savaş'ının cereyan ettiği 1861-1865 yılları aynı zamanda petroldeki çığır patlamayla birlikte

ilerliyordu. Tabii bu süreçler inişli çıkışlı pek çok olaylar dizisi içinde yürüyordu. Titusville'den az ileride Pithole kasabası da petrolle beraber bir anda insanların akınına uğruyordu. O sırada her yerde ' Kafamızdaki Petrol ' şarkıları söyleniyordu (Yergin, 1995: s.3-19). Amerikan Petrolü'nün birleşmesini sağlayan kişi Standard Oil'in kurucusu John D. Rockefeller'dan başkası değildi. Etrafındakileri ' haydi planımızı hayata geçirelim ' diyerek motive eden ve yöneten bu kişinin kendisine has bir kişilik yapısı vardı. Son derece metodlu bir şekilde büyük oyunun içine girdi ve işini sonuna kadar götürmeyi de sürdürdü. O kendi ifadesiyle petrol işini güvenli ve karlı hale getirmeye çalışıyordu. O sıralarda petrol işindeki firma sayısı 16000'i bulmuştu (Yergin, 1995: s.20-33). Standart uyanıklık yapıyor ve üretim işine girmeden taşıma, pazarlama ve satışla meşgul oluyordu. Dikey birleşme adı altında merkezi bir kontrolle işler organize ediliyordu (Yergin, 1995: s.45-48). Ancak Halk'a göre Standart bir ahtapot gibi her yeri sarmıştı (Yergin, 1995: s.49). En başından itibaren Amerikan konsoloslarının da petrol işine dahil olması petrolün uluslararası ilişkiler boyutunu açığa çıkarıyordu (Yergin, 1995: s.51). Amerika'dan çıkan kaliteli gaz yağı uzun olmayan bir süreçte sağlam bir altyapı ve taşımacılık sayesinde Avrupa başta dünyanın pek çok yerinde aydınlatma amacıyla kullanılabilir hale gelecekti. Bu gaz yağı daha 1862 yılında Rusya'ya St.Petersburg'a girecekti (Yergin, 1995: s.52).

1880 yılında Hollanda'ya ait Doğu Hint Adaları'na giden A.J.Zijlker adında bir bütün şirketi müdürü bir gün yöre halkının Mandur dedikleri kişinin elinde balmumuyla sıvanmış olabileceğini düşündüğü bir meşale görünce merak etti ve onu yaptıkları yere kendisini de götürmesini isteyince Sumatra petrolerinin çıkarılmasına sebep olacak ilk kokuyu almış olacaktı. Uzun mücadelenin akabinde yerel sultanın izniyle ilk kuyunun açılmasını takiben Hollanda Kral'ının oluruyla 1890 yılında Royal Dutch (Hollanda Kraliyet) firması bağışçıların da desteğini alarak Zijlker tarafından kurulmuş oluyordu (Yergin, 1995: s.72-73).

Bakü'de petrol daha önceden de bilinip ilkel usullerle çıkarılmaya çalışılsa bile 1873 yılına doğru " el ile kazılan " petrol kuyusu dönemi bitmiş ve yeni sondajlamalarla 20 rafineri mevcut duruma gelmişti. İsveç'li Nobel kardeşlerden Ludwig Rus hükümetiyle silah kontratı yaptığı için keresteye ihtiyacı vardı ve diğer kardeşi Robert'i ceviz kerestesi için Bakü'ye göndermişti. Ancak o oraya gidince parasını rafineri işine yatırıyor. Nobel kardeşlerin ışıklandırma yağ sevkiyatı 1876 Ekim'inde St. Petersburg'a ulaşıyordu. Nobel kardeşlerin kurduğu " Petroleum Producing Company " ile Rus ham petrol üretimi 1874'de 600.000 varil geçmezken on yıl içinde 10.6 milyon varile çıkacaktı (Yergin, 1995: s.52-55). Yergin'in Rus Petrol'ü adını verdiği petrol aslında Azeri Petrol'ünden başkası değildi. Ama yönetim Rus Çarlığı'nın kontrolünde olduğu için adlandırma böyle yapılmaktadır.

Rothschild'lere göre Rus Petrol'ü projesi Paris'li Rothschild'lerin işiydi ve de özellikle Baron Alphonso bu işin içindeydi (Yergin, 1995: s.56). Rothschild'ler Bakü'den Batum'a uzanan demiryoluyla oradan da tankerlerle petrolü taşıma stratejisini devreye soktular. Bu arada Marcus Samuel de büyük bir tanker yapımı işini kafasına koymuştu (Yergin, 1995: s.56-63). Sonuçta Marcus Samuel'in Murex'i (yaptırdığı tankeri) Süveyş kanalından ilk geçişini yapacaktı (Yergin, 1995: s.69).

Petrol Savaşları olarak söylenen ve kıran kırana devam eden rekabeti makul bir şekilde sonuçlandırmak ve tek bir sistem içinde düzenlemek için en büyük üç firma

sahibi 1892 ve 1893 yılları arasında bir araya geldi ve dünyayı kendi aralarında paylaşmak üzere yakınlaştılar ve amaçlarını neredeyse gerçekleştirdiler (Yergin, 1995: s.70).

Enerji kaynağı olarak 20.YY'ın başından itibaren kademeli bir şekilde petrolün kömürün yerini alması 1850'lerden önce kara ağır çamur olarak ta nitelendirilen petrole talebi kat be kat arttırdı. Britanya'lı Amiral Lord Fisher, 1882 yılından itibaren donanmanın yakıt olarak kömürü bırakıp petrole geçmesi gerektiğini söylemeye başlayacaktı. Bazı ülkelerde kaya yağı olarak ta bilinen petrol 19.YY'ın ikinci yarısından itibaren gaz lambalarında gazyağı olarak ve ilaç olarak kullanılacaktı. 1862 yılında Alman mühendis N.Otto ilk motoru yapacaktı. Daha sonra dört zamanlı ve iki zamanlı motor da keşfedilecekti. 1886 yılında Alman mühendis Gottlieb Daimler bu motoru arabalarda kullanmaya başlayacaktı. Alman ticaret gemilerinin petrolü kullanması ve Britanya'nın da bu rekabete yetişmesi ile başta Bakü ve Ortadoğu olmak üzere enerjiye hakim olma mücadelesi, savaşı da beraberinde getirecekti (Aktürk, 2011: s.362-363).

2. 19.yy'ın Sonları ve 20.yy'ın Başlarında Kapital'in ve Petrol'ün Serüveni

Uluslararası İlişkiler'de ekonomi politik perspektif çerçevesinde yapılan tahliller devletler, çatışma alanları, ideolojiler gibi siyasi unsurlar ile üretim, ticaret, finans ve teknoloji gibi tesirler arasında kuvvetli ve derinlikli bağlantılar kurulmasıyla gerçekleştirilir. Bu noktada bölgeyi Fred Halliday'in ifadesiyle "bir uluslararası ekonomi politik krallığı" olarak vasfetmek mümkündür (Ünay, 2009: s.405-406). Ortadoğu sorununun asıl sebebi siyasi anlaşmazlıkların çok ötesine taşan devlet-içi veya devletlerarası ekonomi politik ilişkilerin çarpık oluşum biçimidir (Ünay, 2009: s.406). Hiç şüphesiz Petrol'ün keşfi ve üretimiyle ard arda gelen kriz, çatışma ve savaş dalgaları bu eşitsiz ilişkilerin doğal gibi sunulmaya çalışılan etki-tepki hareketlerinin toplam bir sonucudur. Nasıl ki Afrika'da ortaya çıkan soykırımlar ancak bir yüzyıl sonra gündeme taşınabiliyorsa Petrol'ün gerçek hikayesi de henüz daha bilimsel açıdan tüm boyutlarıyla yeni tartışılabilme imkanına kavuşmaktadır.

Uluslararası ekonomi politik denilince politikadaki güç kavramı ile ekonomideki refah kavramının kesişimi göz önüne gelmektedir. Ekonomik alanda bir aktörün üstünlüğü zaman içinde bu ekonomik güç unsurunun politize olmasına da yol açar. Siyasallaşan bu güç ekonomi politik diğer unsurları da kendi etki ve kontrolü altına almak ister (Şöhret, 2015: s.2). Ekonomik veya teknolojik güçlerin yanısıra politik güçler de petrol, doğal gaz ve elektrik piyasasındaki sonuçları tayin etme temayülündedir. Enerji kaynakları ve enerji güvenliği sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve askeri tüm konularla doğrudan münasebet halindedir. Dünya enerji pazarlarındaki devamlılıkların en mühimi enerjide arz çeşitliliğini çoğaltma gereksinimidir. Kaynakların hızla azalmaya devam etmesi Ortadoğu'nun jeopolitik önemini daha çok arttırmaktadır. Bu durum enerji güvenliği bağlamında liberal kuramın karşılıklı bağımlılığıyla realist yaklaşımın doğal kaynak milliyetçiliğini ve yeni güvenlik riskleri ve tehditlerine karşı inşacı ve eleştirel yaklaşımları öne çıkarmaktadır (Şöhret, 2015: s.4-5). Sürdürülebilir kalkınma ve büyüme için milletlerin kesintisiz enerji kaynaklarına en hesaplı ve kolay bir tarzda ulaşmaları şarttır (Aktürk, 2015: s.362).

Tarihsel olarak kanıtlandığı üzere kapitalizm enerji ve petrol bağımsızlığı konusu bir

yana dursun kendi kendine yeterli, güvenli ve bağımsız bir sistem değildir. O daha çok dolambaçlı bir müteakabiliyet ve çelişkili bir karşılıklı bağımlılıkla ilişkilidir (Bina, 2013: s.198). Bu çelişkili ve paradoksal fenomenlere petrol ve kapitalin ekonomi politik tarihi ve serüvenine ilişkin tüm insanlık durumlarında fazlasıyla rastlamak olasıdır.

Wallerstein’ın modern dünya sistemi teorisinin uluslararası ekonomi politigin ve tarihin şekillenmesine dair temel önermesi, “çoklu kültürel sistemler ve tekil işbölümü” olarak nitelendirilebilir. Modern dünya sistemi tam olarak küresel olmasa bile ekonomik açıdan bir bütündür ve modernite öncesi dönemden yapısal olarak farklıdır. Bu sistem yaklaşımı aslında milliyetçilerin, ulus-devletin ve liberallerin piyasasının sosyal ve ekonomik güçlerden türetildiğine dair varsayımlardan beslenen ve bağımsız değişken ve aktör olmaktan daha çok fikirlerin, kurumların ve maddi kapasitelerin alışılmamış bir sentezi özelliğindedir (Gilpin, 2015: s.90-91). Bilimin gelişimine paralel olarak yeni sanayiler ve teknolojiler arzı artırmakta ve piyasa ise bu teknolojilere ve yeniliklere gerçek hayatıyeti sağlayan talebi oluşturmaktadır. Ekonomik bağımlılık kırılganlık (vulnerability) ve hassasiyeti (sensitivity) boyutlarını da içererek başlangıçta ulusal piyasalarda biri diğerine kolayca tepki veren fiyat ve miktar değişikliklerine işaret eder. Ekonomik bağımlılık artan karşılıklı bağımlılıkla “tek fiyat kanunu’nun” işleyişi -özdeş ürünlerin aynı fiyata sahip olması anlamında- ve teşekkülü noktasında küresel bağımlılık seviyesine de ulaşmaktadır (Gilpin, 2015: s.32-33). Petrol’ün hem ekonomik bir varlık olarak tek başına hem de bir endüstri olarak temel ve yan ürünleriyle önce ulusal sonra da küresel çapta böyle bir piyasa sisteminin oluşumu ve gelişiminde tarihsel ve reel kritik bir önemi ve değeri hep olmuştur.

Dünya Kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihine bakıldığında iki küreselleşme evresinden bahsetmek olanaklıdır. Bunlardan birincisi 18.yüzyıl sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini takiben mal ve finans piyasalarında hükmünü sürdürdüğü 1870-1914 arası dönem olarak değerlendirilebilir. İlk küreselleşme dalgasında altın standardı söz konusudur. 1914’den başlayıp 1960’lara dek devam eden süreç ise ikinci küreselleşme evresi olarak nitelendirilebilir (Yeldan, 2009: s.13-14).

20.yüzyıl Türkiye’si’nin sosyal ve iktisadi kökenlerini öncelikle 19. yüzyıldaki dönüşümlerde ve özellikle Avrupa kökenli kapitalizmle iç yapıların karşılıklı etkileşimine bakarak anlamak mümkündür. 20.yüzyıl başındaki ekonomik tablo ağırlıklı olarak tarıma dayanan ve yabancı sermayeye ve dünya pazarlarına açılan bir nitelik arz etmekteydi (Pamuk, 1999: s.290-293). Özellikle 19.yy’ın sonlarında siyasetin belirleyiciliği altında gerçekleşen ekonomik ve ticari açılımlarla Osmanlı yönetimi hem mali darboğazı aşmaya hem de geleneksel tarım toplumu hüviyetinden sanayi toplumuna geçiş arayışını sürdürme iradesini ortaya koymaya başlamıştı. Alman’larla olan ilişkide asıl amaç bilim ve teknoloji alanında yenilenme ile beraber askeri silah endüstrisi başta olmak üzere ticari, ekonomik altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek olarak düşünülebilir. O zamanın Osmanlı’sı bugün petrol ve enerji denizi üzerine yayılmış geniş bir coğrafya (Bugünkü Ortadoğu) demekti yani muazzam bir zenginlik potansiyeli üzerine oturan büyük bir gücün bir şekilde dünyada olan bitenlerden haberdar olarak kendi gerçekliğini inşa etmeye çalışması anlaşılabilir bir şeydir. Ancak tüm bu yatırımlarda ve teşebbüslerde karşısına inatla çıkıp dikilen durumlar hep krizler ve savaşlar olmaktadır. Bu durumların zirve örneği

ise Osmanlı Devleti'nin kendisini pek çok iç ve dış faktörün sonucunda 1.Dünya Savaşı'nın ortasında bulması olacaktı.

Ortadoğu'da halk eğitimi ve yüksek öğretim seviyesi ve kişi başına düşen gelir oldukça düşüktü. Mısır'da okuma-yazma bilmeyenlerin oranı 1907'de % 93 seviyesindeydi. Bu oran 1927'de % 85'e düşecekti (Issawi, 1993: S.186). Ortadoğu'da 1914 öncesinde gerçekleştirilen ekonomik gelişmelerin hemen tamamı yabancılar ya da Ermeni, Rum, Yahudi ve Hristiyan Lübnanlı ya da Suriyeli gayri müslim azınlıklara mensup kişilerce gerçekleştirilmekteydi. Müslüman çoğunluğun bu konulara ilgisi çok azdı. Suriye, İran ve Hadramut'ta yaşayan müslümanlar arasında da bir kısım müteşebbis tüccar mevcuttu (Issawi, 1993: s.187). Aslında bu durum bir bilim ve ticaret medeniyeti olan İslam adına tarihteki pek çok başarıya rağmen modern çağdaki gerileyişin ana sebebini göstermekteydi ve gerçekten çok düşündürücü bir tabloydu. Tabii böyle bir manzara içinde dünyanın gelişmiş ülkeleriyle medeniyet yarışına girebilmek ve başta petrol olmak üzere diğer zenginlik kaynaklarına sahip çıkabilmek kolay görünmemektedir.

Ortadoğu'nun 20.yy'daki önemi petrol üretimiyle tezahür edecekti. Bu stratejik hammadde zenginliği Ortadoğu'yu büyük devletler arasında rekabet alanı haline getirecekti. Petrol'ün keşfi ve çıkarılmasını izleyen uzun sürecin sonunda günümüzde neredeyse Batı Avrupa'da tüketilen petrolün %75'i, Japonya'da tüketilen petrolün %90'ı buradan karşılanmaktadır (Sander, 2009: s.74).

3. Osmanlı Devleti'nin 1.Dünya Savaşına Sürüklenişi ve Türkiye Petrolleri Şirketi (Turkish Petroleum Company)

129

Fransa'nın daha çok erken sayılabilecek bir tarihte (1830'da) Cezayir'i istila ederek sömürge yapması Osmanlı Devleti'nde şok etkisi yapacaktı. Üstelik Fransa sömürgesinin doğu, batı ve güney yönündeki güvenliğini sağlamak adına sınırlarındaki belirsizlik dolayısıyla bu durumdan da yararlanarak sınırlarını daha ilerilere taşıyacaktı. Bu gelişme İngiltere'nin 1880'lere kadar Şark Meselesi kapsamında Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesi istikametinde tutum almasına yol açacaktı. Ancak Osmanlı-Rus harbindeki (1878) yenilgi ve diğer gelişmeler İngiltere'nin bu politikasını değiştirmesine yol açacaktı. Yine aynı yıl sömürgecilik kapsamında Afrika'nın paylaşılmasına dair gerçekleşen Berlin Konferansı bu durumun somut yansımalarından birisi olacaktı. İngiltere açısından Osmanlı Devleti sona doğru yaklaşmaktaydı (Çaycı, 2008: s.93-97; Ovalı, 2008: s.265-271). Fransa ve İngiltere'nin mevcut sorunları, kırılanlıkları ve zayıflıkları fırsat bilerek ve tabii sömürgecilik yarışından da güç devşirerek siyasi, ticari ve ekonomik amaçlarla Osmanlı topraklarına göz dikmesi ister istemez Osmanlı-Almanya yakınlaşmasının zeminini hazırlayacaktı. Özellikle 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması İngiltere'yi hem Hindistan'ın hem de Basra Körfezi üzerinden deniz yollarının güvenliği ve serbest ticaretin geleceği açısından doğrudan ilgilendiriyordu. İngiltere artık bilfiil Mısır, Kıbrıs başta olmak üzere pek çok yere yerleşecekti. Tabii her şeye rağmen üç kıtada hala egemenliğini sürdüren Osmanlı Devleti'nin bu gelişmeleri görmemesi mümkün değildi. 2.Abdülhamid'in iç ve dış siyasetini bu bağlamda devletin askeri ve bürokratik modernizasyonu ile birlikte geleneksel kodlarının ihyası ile ticari ve ekonomik bakımdan süreklilik içinde bir güç ve itibar arayışı biçimlendirecekti. Ancak 1.Meşrutiyet Meclisi'nin uzun süre kapalı kalması dünyada yükselen dalga

olarak hürriyet ve eşitlik arayışlarının siyasi vecheden tam okunamaması ve otoriter eğilim, bu organize gayret ve çabaların toplumsal birlik ve barış noktasında umulan sonuçlarını getirmeyecekti. Özellikle Düveli Muazzama'nın müdahale ve teşebbüslerine karşı alınan tedbirler başta gayrı müslim teba'nın sonra da yeni yetişen aydın ve memurların tepki ve hoşnutsuzluğuyla karşılaşacaktı. Bu süreçler 2.Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle beraber iktidarı ele geçiren İT (İttihat ve Terakki) yönetimi zamanında geleneksel ve reaksiyoner etnik milliyetçiliklerden güç kazanan karışıklıklı tepkisellik ve hoşnutsuzluk durumu Ortadoğu'da milliyetçiliklerin tohumlarını atacak örneklerle de serpilip palazlanacaktı.

Abdülhamid'i İngiliz'lerden uzak tutan sebeplerin başında Jön Türk muhalefetine İngilizlerce desteklendiği düşüncesi gelmekteydi (Özyüksel, 1994: s.7). Ayrıca Bağdat Demiryolu'nun İngiltere açısından kabul edilemez oluşunun altında yatan sebep bu demiryolunun Mezopotamya üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşmasıydı. Hicaz Demiryolu ile Bağdat Demiryolu birleşince hatlar Mekke'ye kadar uzanacaktı ve bu da İngiltere'yi kaygılandıran bir durumdu. Ayrıca Bağdat Demiryolu'nun Basra'da son bulması Hindistan için açık bir tehdit olarak görülüyordu. Bağdat- Basra arası taşımacılık İngiliz Lynch firmasına aitti. İngilizlerin bölgedeki hakimiyetleri Kuveyt Emir'i Mubarek'us Sabah ile yaptıkları gizli antlaşmaya dayanıyordu. Alman-İngiliz rekabeti Basra ve Kuveyt üzerinde yoğunlaşmaktaydı (Özyüksel, 1994 : s.27-29). Bağdat Demiryolu'nun yapılması Ortadoğu'yu aslında her açıdan ihya edebilecekken uluslararası bir mesele haline getirilmişti. Amerika'nın Kuzey ve Güney'ini birleştiren demiryolu iç savaşın da bitimine denk gelerek açılacaktı ancak Ortadoğu için bu fırsat türlü sebeplerle geçtiğimiz yüzyılda yakalanamamıştır.

1.Dünya Savaşı'nı değerlendirirken yakın nedenlere ve temel sebeplere (etkenlere) bakmak gerekir. Bir de tabii temel nedenlerle birlikte uluslararası ortamı da birlikte düşünmek gerekir. Avusturya Veliahdı'nın 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da öldürülmesinin ardından Avusturya'nın Sırbistan'a savaş açmasıyla tırmanan süreç Rusya'nın genel seferberlik ilan etmesiyle beraber (Almanya bunu casus belli kabul etmişti) Almanya'nın Rusya ve Fransa'ya savaş ilan etmesine sebep oldu. Bir de Almanya Belçika'nın tarafsızlığına saygı göstermeyip işgale kalkışınca İngiltere de Almanya'ya savaş ilan etmiş oldu (Sander, 1999: s.305-306).

Savaşın temel sebepleri olarak emperyalizm, Almanya'nın güvenlik sorunları, değişken güç dengesi ve uluslararası güvensizlik, uluslararası örgütlenmenin olmaması ve Osmanlı mirası üzerinde çatışma sayılabilir (Sander, 1999: s.307-311). 1.Dünya Savaşı'nın en belirgin özelliği varılmak istenen amaçlar ile ödenen bedel arasındaki orantısızlıktır. İngiltere Prusya militarizmini yıkmak ve kendi jeopolitik çıkarları açısından tehdit olarak gördüğü Almanya sorununu ortadan kaldırmakta kararlıydı; Almanya ise başat güç olarak İngiltere'nin dünyadaki yerini almak istiyordu (Sander, 1999: s.312). Bismarck'ın tabiriyle “kan ve demir ile” kurduğu birlik Avrupa kuvvetler dengesinin anti-tezi haline gelmişti ve daha pek çok ekonomi politik ve askeri faktörlerden ve özellikle güç potansiyelinden dolayı bir temel boyut olarak ‘Alman Sorunu’ Avrupa'da tezahür etmiş ve endişe kaynağı olmaya başlamıştı (Okman'dan aktaran Korkusuz, 2019b: s.700). Almanya 1875 ile 1914 yılları arasında milli gelirini üç katına çıkarmış ve dünya sanayi üretiminin yaklaşık altıda birine sahip olmuştur (Akad'dan aktaran Korkusuz, 2019b: s.700).

Alman İmparatorluğu, 19.yy'ın sonunda İngiltere'nin endüstri gücü olarak önderlik pozisyonunu ele geçirdi. Demir ve Çelik, elektrik, kimya ve makine gibi yeni teknolojilerde tartışmasız öndeydi. İngiltere gemi yapımı, dokumacılık ve kömür üretiminde öndeydi sadece (Mcevedy, 2005: s.40). Avrupa'nın nüfusu da 1871 ile 1910 arasında yüzde 50 nispetinde artmıştı (Mcevedy, 2005: s.42). Almanya hem nüfus hem sanayi hem de teknoloji alanında büyük bir sıçrama yapmıştı. Bu üretim patlaması ister istemez yeni pazar ve hammadde arayışı ile beraber yeni sömürgecilik yönelimine yol açacaktı.

Almanya'nın Osmanlı Asya'sı üzerindeki demiryolu hattı uzunluğu daha 1898 yılında 1020 km'ye ulaşmıştı (Fransız'ların 1266 km ve İngilizler'ininki 440 km uzunluğundaydı). Büyük devletler aralarındaki nüfuz bölgesi kavgasından dolayı Anadolu'da birbiriyle bağlantısı olmayan demiryolu şebekesi kuruyorlardı. Bir de hiçbir yabancı sermaye olmadan gerçekleştirilen ve bütün İslam Dünyasından gelen yardımlarla finansmanı sağlanan Hicaz Demiryolu'nun Şam-Ma'an arasındaki 480 km'lik kısmı da 29 Mart 1904'de işleme açılmıştı. Bağdat Demiryolu'nun Konya'dan sonraki güzergahı Toroslardan açılacak tünelle Adana ve ardından Halep'e bağlantı hattı inşa edilecekti. Bağdat Demiryolu ile Hicaz Demiryolu'nun birleşmesi artan Alman etkisinden dolayı büyük devletleri endişelendirmişti (Ortaylı'dan aktaran Korkusuz, 2019b: s.695). Hicaz Demiryolu Osmanlı Devleti içinde Halk'ın büyük ilgisini çekmiş ve son açılış kutlaması hattın bütününün tamamlandığı 11-12 Eylül 1908'de gerçekleştirilerek toplam 1300 kilometrelik bir uzunluğa erişilmişti. İngiliz'ler Osmanlı Maliyesi'nin zayıflığından dolayı Cidde'deki 75 kilometrelik bölümün bile yapılamayacağını düşünürken süreç farklı bir finansman modeliyle büyük devletlere borçlanılmadan halledilmiş oluyordu. Medine'ye kadar uzanan hattın bölgesel kalkınmaya çok ciddi bir katkısı olacaktı (Hülagu, 2008: s.225-229).

Ekonomi politik altyapısı 1.Dünya Harbinden önceki yıllarda hazırlanmış ve geri dönülmez noktalara erişmiş olan Türk-Alman ilişkilerinin -özellikle Almanya'nın İngiltere'nin yerini alarak Dünya'nın Efendiliğine soyunma çabaları dolayısıyla- kaçınılmaz bir ittifak boyutuna varacağı görülmüyordu. Aslında harp öncesi İT'in önde gelen liderleri hem Fransa hem İngiltere nezdinde hatta Ruslarla ittifak arayışlarına girmişlerdi. Ancak bu nabız tutmalar cevapsızlık ve hayal kırıklığı ile karşılaşılıyordu (Aydemir'den aktaran Korkusuz: 2019b: s.700-701). İlk ittifak teklifi eşik dostu İngiltere'ye yapılmış cevap olumsuz olmuştur; daha sonra Fransız'lar da benzer şekilde olumsuz davranmışlardır (Türkmen'den aktaran Korkusuz, 2019b: s.701). Hatta İngiltere harp öncesi siparişi verilen ve bedeli Halkımızdan karşılanan 30 milyon dolara mal olan iki savaş gemimizi de (Sultan Osman ve Reşadiye) vermeyecekti (Sander'den aktaran Korkusuz, 2019b: s.701).

Ortadoğu'da mevcut petrolün önemini ilk keşfedenler devletler ve şirketler değil özel kişiler olmuştur. (Aslında bu durum ABD'de ilk petrolü keşfedenler için de benzer sayılır). Bunlardan birisi W.Knox D'arcy diğeri ise K.S.Gülbenkyan'dır. D'arcy İran'da petrolü ilk keşfeden kişi olarak Anglo Persian Oil Company'i kurmuştur. D'arcy Mezopotamya petroleri konusuna da el atmıştır ancak bu konuda kendisine Ermeni asıllı bir petrol uzmanı olan Gülbenkyan rakip olarak çıkmıştır. Gülbenkyan bu hususta yoğun teşebbüslerde bulunmuş ve 1904 yılında Sultan 2. Abdülhamid'e çok detaylı bir rapor sunmuştur. Bununla birlikte Hükümdara Mezopotamya'daki

petrol alanlarını Madenler Bakanlığı'ndan alarak kendi özel varlığına katması konusunda etkili tavsiyelerde bulunmuştur. Sultan 1888 ve 1898'de yayınladığı iki özel fermanla Musul ve Bağdat Vilayetlerindeki petrol alanlarını kendi özel varlığına katmıştı. Bu konu 1908'de yeniden Maliye Bakanlığı'na devredilecekti (Altuğ, 1983 : s.44-45). 2. Abdülhamid'in bu teşebbüsünü geleceğe dönük bir tedbir olarak yorumlama imkanı olduğu gibi farklı türde ele alıp değerlendirme imkanı da mevcuttur. Ancak kamuoyuna yansıdığı kadarıyla Sultana bu telkin ve teklifi yapanların düşüncesi ileride Devlet'in beka tehlikesi yaşama durumunda özel mülkün hiç bir durumda elden alınamayacağı varsayımıyla ilişkilendirilmektedir. Zaten Padişah her şey üzerinde tam bir hakimiyete sahipken bu durumu o dönemin tarihsel şartları içinde ele alarak değerlendirmek daha rasyonel görünmektedir. Her durumda Osmanlı Sultanı geleceğe dönük olarak petrolün jeopolitik önemini kavramış görünmektedir.

Gülbenkian'ın Mezopotamya petrol sahaları üzerindeki imtiyaz arayışı farklı çıkar gruplarının devreye girmesiyle ileri bir tarihte gerçekleşme imkanı bulacaktı. Bunlar Gülbenkian dışında Deutsche Bank, daha sonra İngiliz Hükümeti'nin desteğini alan D'arcy, yine İngiliz çıkarlarının bir başka temsilcisi Royal Dutch/Shell ve Amerikan sermaye çevreleriydi. Deutsche Bank'ın (Almanya'nın) 1500 kilometre uzunluğundaki Bağdat Demiryolu sürecinden sonra petrol sahalarına girdiği bilinmektedir. Amerika'lılar İngiltere ve Almanya'nın baskısıyla 9 Mart 1911 kararıyla sürecin dışında tutulmuşlardır. Daha sonra bu süreç Alman, İngiliz ve Türk hükümetleri arasındaki görüşmelerin - tabii aynı zamanda Gülbenkian'ın - bir mahsülü olarak Turkish Petroleum Company (TPC) şekline bürünerek ortaya çıkacaktı. Taraflar arasında ilk kez 1912'de oluşturulan TPC, 19 Mart 1914 tarihinde imzalanan imtiyaz anlaşmasıyla (Foreign Office Agreement) yeniden kurulacaktı. TPC 1928 yılında Iraq Petroleum Company adını alacaktı (Altuğ, 1983: s.45-47). Avrupa'lı güçler Osmanlı İmparatorluğu içinde Mezopotamya ve diğer bölgelerde daha sonra TPC adını alacak olan African and Eastern Concessions adıyla bir ortaklık kuracaklardı (Altuğ, 1983: s.47-48). Bu ortaklığın liderliğini yapacak olan İngiltere'nin nihai hedefi Kerkük ve Musul petrollerinin imtiyazını ele geçirmektir. Gülbenkian'ın teklifiyle kurulan ortaklığın 20 bin hissesi Deutche Bank'a, 28 bin hissesi İngiltere'nin bu işler için görevlendirdiği bir bankacı olan Sir E. Cassel ve National Bank of Turkey'e, 32 bin hissesi ise Gülbenkian'a verilmişti. Yani ortaklık İngiliz ve Alman gruplarla Gülbenkian arasında oluşturulmuştu. Daha sonra Gülbenkian kendi 20 bin hissesini Royal Dutch/Shell grubuna satacaktı. Kendinde ortaklığın % 15'ne tekabül eden 12 bin hisseyi tutacaktı (Baysal, 1977: s.68). " Foreign Office Agreement " ile TPC Anglo Persian (İran) Oil Company'nin %50, Deutche Bank ve Royal Dutch/Shell'in % 25'er payları olmuştur. Gülbenkian'a ise Anglo Persian Oil ve Deutche Bank'ın paylarından % 2,5 oranında paylarla % 5'lik bir pay ayrılmış oldu (Altuğ, 1983: s.49). Gülbenkian'a takılan 'Bay Yüzde Beş ' lakabı bu durumdan ileri gelmektedir. Bir Osmanlı vatandaşı petrol işindeki uzmanlığı ve pek çok politik ve teknik problemi ve taktik savaşları aşma becerisi ve katkılarından dolayı tedrici bir surette hisselerinin azaltılmasına rağmen bu payın ayrılması manidardır. Ancak adında Türk ifadesi geçmesine rağmen Türkiye'ye bir hisse ayrılmaması oldukça düşündürücüdür ve petrol stratejileri ve taktikleri çerçevesinde süren derin bir diplomatik savaşa işaret etmektedir.

Gülbenkian'ın Rus Petrolü konusunda bir Fransız dergisinde 1889'da yazdığı ve çok beğenilen bir seri makalesi tanınmasına vesile oldu. Bu çalışmalar 1891 yılında kitab olarak yayınlanacaktı. Bundan hemen sonra Abdülhamid Han'ın iki adamı gelip Hünkarın kendisinden Mezopotamya'daki petrol olasılığını araştırmasını istediklerini iletiler. Gülbenkian iyice araştırıp etraflı bir rapor hazırladı. Ona göre bölgede çok büyük bir petrol potansiyeli mevcuttu. Gelen görevliler ikna oldu ve Mr. Five Cent (Bay Yüzde Beş) Gülbenkian'ın Mezopotamya'daki serüveni böylelikle başlamış olacaktı (Yergin, 2009: s.169-170).

Yeni anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 28 Haziran 1914'de Musul ve Bağdat petrol alanlarının imtiyazı Sadrazam'ın verdiği notayla TPC'ne verilmiştir. Aynı gün Saraybosna'da Avusturya- Macaristan Arşidükü öldürülecekti. Ancak bu gelişme 1.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kağıt üzerinde kalmaya mahkum gibi görünüyordu (Yergin, 2009: s.172). Savaş esnasında Savunma Bakanı Sir M.Hankey, Dışişleri Bakanı Lord Balfour'e yazdığı mektupta, Petrol'ün ileriki savaşlarda kömürün yerini alacağını ve bu yüzden İngiltere'nin büyük bir potansiyele sahip İran ve Mezopotamya petrol arzını kendi kontrolü altında tutması gerektiğini söylemekteydi (Yergin, 2009: s.172). Savaş sonrası 1920 Nisan'ında yapılan San Remo antlaşmasından sonra Alman'ların % 25'lik hissesi Fransa'ya verilmiştir (Yergin, 2009: s.173). Gülbenkian'ın % 5'lik hissesi devam edecektir ve geri kalan % 70'lik en kuvvetli pay ise İngiltere'nin olacaktır.

ABD 1. Dünya savaşında yaşadığı petrol arzı sıkıntısı ve bu savaşdaki öncü ve belirleyici rolüne rağmen Ortadoğu'da ortaya çıkan yeni tabloyla birlikte petrol paylaşımının dışında tutulmasına çok ciddi tepki verecek ve bu gelişmeler " Açık Kapı " politikasıyla doğrudan Ortadoğu Petrolleri ile ilgilenmesine yol açacaktı. ABD'in 1. Dünya Savaşı sonrasındaki en büyük korkusu, petrol rezervlerindeki tükenme endişesi olacaktı.

Tarım devriminin yaşandığı Mezopotamya başta olmak üzere zengin yaşam alanları, su havzaları, enerji kaynakları kadar çöller ve zor tabiat şartları da Deniz'lerle birlikte bölgeyi çevrelemektedir. Modern zamanlara gelinceye kadar pek çok farklı büyük ya da emperyal gücün tarihsel süreç içerisinde rekabet ve nüfuz sahasını oluşturmuştur. İslamiyet'in doğuşu ve yayılmasından sonra bölgede pek çok mücadele ve savaş olsa dahi göreceli barış dönemi herkesin yaşam alanı olması noktasında bir şekilde varlığını sürdürebilmiştir. Bunun yakın zamanlardaki özgün örneklerinden birisi de bölgede yaklaşık dört asır süren Pax Ottomana (Osmanlı Barış Düzeni) olmuştur. Devlet'in yıkılışında pek çok iç ve dış sebep varsa da en mühimi hiç şüphesiz Bağdat Demiryolu ve diğer askeri, ekonomik ve kültürel faktörle Ortadoğu'da Osmanlı-Almanya ittifakıyla beliren yeni jeo-politik potansiyelin dönemin hakim gücü İngilizler ve büyük gücü Fransızlar ve hatta Ruslar tarafından bir risk olmanın ötesinde açık ve yakın tehdit ve tehlike olarak algılanmasıdır. Özellikle Petrol üzerinde doğal olarak hak iddia edebilecek Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve yerine bu petrol ve enerji denizi üzerinde kendi kontrol ve nüfuzları altında sömürgecilik mirası manda yönetimleri ve küçük devletlerin kurulması jeo-stratejik öncelikti. Bu dönemdeki gizli anlaşmanın Sykes-Picot'un ortaya çıkması ve 1917'deki Lord Balfour Deklerasyonu yüzyılın temel yönelimini ortaya koyan gelişmelerdi (Korkusuz, 2019c: s. 349-350).

Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışı uzun dönem belli başlı birçok sebepten dolayı mesafeli ve soğuk durma biçiminde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Anka'nın külleri içinden yeniden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin doğuşu ve bu devletin gelişim ve yükselme süreci elbette ki zaman alacaktı. Bir de dönemin büyük ve egemen devletleri petrol ve diğer enerji kaynakları dolayısıyla -bu durumu Türkiye'ye ve Dünya'ya karşı açıkça ifade etmeseler bile- Türkiye'yi mümkün merteye sahanın dışında tutmaya çalışıyorlardı. Bu süreçte Türkiye özellikle SSCB ile ilişkiler üzerinden meşruluğunu sağlamaya çalışarak Lozan'ın alt yapısını hazırlamış ve ideolojik yönden Batılılaşma ile de Milletler Cemiyeti sistemindeki yerini almaya çalışmıştı. Ayrıca yeni güç dengesi ve reelpolitik arasında sarkaç hareketi yapan ve yeniden düzenlenen uluslararası politik atmosferi içinde başat aktörler olan İngiltere ve Fransa ile oynadığı satrançta kaybetmemeyi, kazanmayı esas almıştı. Bu süreçte ABD çok ön plana çıkmasa bile sürece müdahil ve müzahirdi. Bu süreçte temel hedef olarak mümkün olduğu nisbette 'Misak-ı Milli' gerçekleştirilmeye çalışılacaktı. Çözumsuz kalan konular zamanın, uluslararası konjonktürün elverişliliğine ve şartların olgunlaşmasına bırakılacaktı. Başta Musul (Yani Petrol) olmak üzere sonuçsuz kalan mevzular o dönemden bugüne devam eden eleştirilerin jeo-politik açıdan ağırlık merkezini teşkil edecekti. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin varlık ve beka meselesi Batı Hegemonyasına tam anlamıyla itiraz edebilecek imkan ve kabiliyete erişmeyi tehir edecekti (Korkusuz, 2019a: s.1-79).

İngiliz'lerle yaşanan Musul krizinden sonra Türkiye dış politik yöneliminde Sovyetler Birliği'yle daha yakın bir ilişki içine girecekti (Sander, 2009 : s.99-100). Musul, Misak-ı Milli kapsamında olsa da çözümü tarihsel şartların olgunlaşmasına bırakılacaktı.

4. Şirketler ve Devletler'in Ortadoğu'da Siyaset Satrancı ve Yüzyıl'ın Petrol Stratejileri

Ünlü İngiliz diplomat Harold Nicolson diplomasi'yi insan ve insan arasında ya da farklı uluslar arasında gerçekleştirilen herhangi bir akla dayalı temel ilişki türü olarak tanımlamaktadır (Nicolson, 1970: s.18). Ona göre genelde kamuoyunun dış işlerine ve diplomasiye karşı güvensizliği 1.Dünya Savaşı sürecinin getirmiş olduğu yıkım, felaket, bunalım ve ümitsizlik ortamından sonra gelişmiştir. Özellikle dış siyasetin çok sağlam bir şekilde demokratik kurumlarca denetlenmesi gereklidir (Nicolson, 1970: s.13-16). Nicolson modern diplomasi adına ortaya çıkarılan kitlesel propaganda tekniklerinin zehirli etkilerinin Hitler ve Mussolini gibi liderler üzerinde görüldüğünü söylemekte ve buna karşı izlenecek yolun ve panzehirin sadece gerçekleri söylemek ve heyecan uyandıracak karşı propaganda yerine sükunetli hareket etmek olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle 1.Dünya Savaşı vicdani ve insani nitelikleri silip süpürmüştür. Ona göre İngiltere British Council üzerinden İngiliz yaşayış ve düşüncesini geniş kitlelere telkin işini dil, kültür ve edebiyat üzerinden yapmaktadır ve bu kurum dışında propagandaya bir kuruş harcamamaktadır (Nicolson, 1970: s.169-174). Aslında Nicolson akla dayalı rasyonalite ve vicdan vurgusu yaparken İngiliz çıkarlarını öne çıkartmayarak her zamanki diplomasi ustalıklarını bir daha sergilemiş olmaktadır. Özellikle böyle bir diplomasi geleneğinde büyük tehdit, esastan meydan okuma ve kıran kırana rekabetin söz konusu olduğu ekonomik ve politik çıkarlar için bir ülke ve devletin yok edilmesi dahil her türlü seçenek masada tutulurken bunun açığa vurulmaması ve mümkünse

makul ve sakinleştirici tarzla yol almak asıl diplomatik incelik olarak düşünülmektedir. Bu bir bakıma aslında uluslararası ilişkilerdeki realizm ekolünün diplomasideki karşılığı olarak değerlendirilebilecek sonuçtur. Ancak Nicolson bu noktada idealist yönelimi olan bir diplomat olarak farklı konumdadır. Nicolson kendi tecrübelerine göre ahlaki diplomasinin en etkili ve yetkili diploması olduğunu belirtmektedir ve ahlaki olmayan diploması yine kendi amaçlarını kendisi tepelemek durumunda kalır (Nicolson, 1970: s.53). Nicolson insanla insanın akla dayalı pazarlıkları sonucunda ortaya çıkan sağlıklı diplomasinin orta sınıf insanların buluşu olduğunu söylemektedir (Nicolson, 1970: s.54). Özellikle bu diplomasinin daha da geliştirilerek stratejik hedefler ve taktik kademeleriyle Petrol'ün keşfi süreciyle birlikte çok daha önem kazandığı ve ikili ilişkilerin tüm petrol sahalarında büyük bir değer taşıdığı açıkça görülmüştür. Bu diplomatik esneklik ve uyum kapasitesi İngiliz'lere bilhassa Ortadoğu Petrolleri'nde çok yardımcı olacaktır. Petrol Stratejileri öncelikle asıl Harb'in yapılmasına zemin hazırlamadan kazanılması planına göre biçimlendirilecekti. Dönemin Osmanlı sonrası gelişmelerinde ise zaten ortada hukuki, siyasi, kültürel, iktisadi her türlü karmaşa ve çatışma ortamında yönetici ve etkili elitte bire bir güven teşkili temelinde yürütülen petrol diplomasisi'nin hatırı sayılır bir katkısı olmuştur. Diplomatik yollar ve kanalların işe yaramadığı anlar ve durumlarda caydırıcı ve iş bitirici savaş endüstrisi zaten teyakkuza halinde hazır beklemektedir. Üstelik Petrol artık bu savaş endüstrisinin de süreç içinde temel yakıtı olacaktır.

Levant hidrokarbon jeopolitiğindeki kritik eşik Osmanlı Devleti'nin son dönemleri olmuştur : " Levant bölgesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'daki petroller sayesinde hızla Petrol Çağı'na girmiştir. Osmanlı'nın petrol coğrafyasının paylaşımı mücadelesine, İngiltere'ye karşı giderek güçlenen Almanya tarafından yüzyılın son on yılında ivme kazandırılmıştır. Alman Kayzeri 2.Wilhelm, geliştirdiği büyük strateji çerçevesinde Osmanlı'yla çok yakın ilişkiler kurarak petrole sahip olmayı planlarken, dönemin başat gücü İngiltere ise, petrolü toprakları Osmanlı'dan ayırarak mandası altına almak düşüncesinde olmuş ve bunu başarmıştır (Ediger, Devlen ve McDonald, 2012: s.77) ".

135

Jeopolitiğin coğrafya parametresi mekan ve bunun stratejide insani unsuru ise 'güç'le yakınlıktır. Her ikisinde de konuları ve fikirleri akışkan kılan dinamik unsur 'zaman' olarak dikkati çeker. Güç merkezinin oluşumu insan ve kaynaklarla ilişkilidir. Eğitim ve kültür üzerinden insana ulaşmak mümkündür; kaynaklara ise teknoloji sayesinde erişilir. Güç merkezi vasıflı insan ile stratejik kaynağın elverişli coğrafyada buluşturulmasıyla teşekkül eder (Çiftçi, 2008 : s.219). Ortadoğu'ya en geniş ve makro ölçekte bir bütün olarak bakıldığında henüz jeopolitiğin tam hakkının verildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Güç unsurları ve merkezleri uzun zaman süresince birbirinden ayrı ve iletişimsiz kalmıştır.

W.Knox D'arcy'in uzun, sabırlı ve titiz çalışmasından sonra Mescidi Süleyman'da büyük bir petrol yatağı bulmasını takiben Amerika'lılar da petrol hakkı peşinde İstanbul'a gelmeye başlarlar (Mosley, 1975 :s.47). Bir Amerikalı Amiral olan Chester, ABD Başkanının da desteğini alarak 1908'de İstanbul'a gelir ve Alman'ların almış olduğu demiryolu imtiyazı ve çevresinde petrol arama gibi konularda benzeri bir anlaşma yapmak ister. Ancak Meclis-i Mebusan bu teklifi İngiliz ve Alman'ların karşı çıkmasından dolayı reddeder (Korkusuz, 2012: s.319-320). Aslında Chester'la

başlangıçta petrol anlaşması yapılmıştı ancak 2.Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden bir kaç hafta sonra işbaşına gelen İT hükümeti zamanında bu iptal edildi (Mosley, 1975 : s.47-48). O dönemde bu teklifin kabul edilmesiyle geleceğe dönük olarak diğer devletler arasında bir güç dengesi sağlanma imkanı yakalanmış olabilirdi.

Özellikle 1.Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında İngiltere'nin artan petrol ihtiyacı ve bu konuda Amerika'ya bağımlı olma ihtimaline dair rapor Ortadoğu Petrollerine dair yaklaşımlarında belirleyici olacaktı ve bu süreç Osmanlı Devleti'nin kaderini doğrudan belirleyen bir faktördü (Korkusuz, 2019a: s.36-37).

Fosil yakıtlar (kömür, petrol ve doğalgaz) Dünya enerji tüketiminin %95'ine karşılık gelmektedir. Uluslararası enerji ticareti dünya ekonomisinde yaşamsal bir öneme sahiptir. Net ihracatçı ülkeler ve bölgeler sırasıyla Ortadoğu (%39), Rusya/BDT (%25), Afrika (%20) ve Latin Amerika (%4) olarak sıralanır. Diğer gelişmiş ülkeler ve bölgeler ise - Avrupa, Japonya, Çin, Güney Asya ve Amerika- ithalatçı konumundadır. Petrol'ün sanayileşmiş ülkeler açısından önemi Ortadoğu'nun dünya siyasetindeki yerini açıkça ortaya koymaktadır. Enerji sektörü Batı'nın bağımlılığı nedeniyle politik olarak ta en hassas sektörlerden birisidir (Goldstein, Pevehouse, 2015 : s.514-515).

Jeff D.Colgan Petro-Agression kitabında petrolün yol açtığı savaşlara değinmekte ve bu bağlamda 31 petrostates'i (petrol devleti anlamında) 1946-2001 yılları arasında değerlendirmektedir (Colgan, 2013: s.66). Colgan'a göre petrolle devrimci bir hükümet arasındaki politik etkileşimin uluslararası güvenlik için sonuçlar doğurucu özelliği bulunmaktadır (Colgan, 2013: s.261). Petrol, savaş ve güvenlik arasında iç içe geçmiş bir gelişim, farklılaşma ve değişim süreci söz konusudur.

Petrol endüstrisinde devasa petrol alanlarına ' fil ' adı verilmektedir. 1943 yılında DeGolyer ve McNaughton'un S.Arabistan hakkında hazırladıkları petrol rezervine dair rapordan sonra ve özellikle 2. Dünya Savaşı'nı takiben ABD pek çok fil'in (petrolün) bulunduğu Ortadoğu'ya tam yerleşmeye başlayacaktı. Ortadoğu özgür dünya için kanıtlanmış petrol rezervleri bakımından çok zengindi ve 1948 ile 1972 yılları arasında üretim kapasitesi tam 9 kat artmıştı (Yergin, 2009: s.481-482). Amerika'nın Ortadoğu petrollerine de el atması bölgeyi çok farklı bir değişim sürecine sokacaktı.

Amerika'yı Ortadoğu'ya ilk getiren şeyin Tanrı ya da Altın (God or Gold) olduğu sıklıkla söylenen bir şeydir ve bu ilk olarak 1815 yılında Berberilerle savaştan sonra gerçekleşmiştir. Yine 1879'da Hz.Muhammed'in Medine'deki türbesini yakıp aydınlatacak parafinin Pensilvanya'dan gelmiş olması İstanbul'daki konsolosun övünç sebeplerinden olmuştur (Barr, 2018: s.42). İngiltere Başbakan'ı Anthony Eden'le meşhur politikacılarından Enoch Powell arasında geçen diyalog pek çok şeyi aydınlatacak özellikte görünmektedir. " Sana, benim hakkında hiç bir şey bilmediğim ama senin her şeyi bildiğin bir şeyle ilgili konuşalım mı ? " diye konuya giren E.Powell " Ortadoğu'da bizim en büyük düşmanımızın Amerika'lılar olduğunu söylemek istiyorum " diye devam eder. Eden " Sen biliyorsunki onun ne dediği hakkında bir fikrim yoktu " diye yansıtır yıllar sonra: " Ama şimdi biliyorum " (Barr, 2018:s.xi). Süveyş Kanalı Kriz'inden sonra İngiltere Başbakanı Macmillan'ın, " Hepimizin kaderi Washington'da oturan yöneticilerin elindedir " derken aslında bir

bakıma yeni güç dengesinde Amerika'nın üstünlüğüne yer vermektedir (Yergin, 2009: s.479). Amerika ve İngiltere birbirine çok yakın devletler gibi görünseler de konu petrol ve çıkar olunca birbirlerine karşı kıran kırana bir soğuk ve örtülü savaş verebilmektedirler.

Suudi Arabistan başta petrol olmak üzere sahip olduğu enerji kaynaklarından dolayı Ortadoğu'da bölgesel gücünün üzerinde bir etkiye sahiptir. Petrol ihracat gelirleri toplam gelirlerinin %80-90'ına tekabül etmektedir. S,Arabistan'ın 1946'dan itibaren (10,4 milyon ABD doları) düzenli olarak petrol gelirleri katlanarak artmıştır. Bu gelir 1970'de 1,214 milyar ABD dolarına ulaşırken, 2008'de bu rakam 262 milyar ABD dolarına yükselecekti. 260 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervine sahip olan S.Arabistan Kuveyt'le arasındaki tarafsız bölge de dahil edilince Dünya'nın petrol rezervlerinin toplam beşte birine sahip ülke olarak dikkati çekmektedir. Buna 70 milyar varillik rezervi ile dünyanın en büyük petrol sahası Ghawar da dahildir (Ataman, Uçgan, 2011 : s.511-512).

Türkiye'nin ham petrol tüketiminin % 90'ından fazlasını ithalatla karşılamasıyla ortaya çıkan tablo temel ithalat girdilerinin fiyatlarındaki artışa yol açmakta ve bu durum da Türkiye'deki kronik enflasyon probleminin ardındaki en mühim sebebi açıklamaktadır (Dedeoğlu, Yurtseven, 2015: s.611). Hakikaten petrol denizinin üzerine oturan Osmanlı Devlet'inin bakiyesi ve devamı Türkiye Cumhuriyet'inin bugün yaşadığı ekonomi politik zorlukların başında enerji (petrol) talebi ve ihtiyacı gelmektedir. Elbetteki tarihi yeniden yazmak ve yapmak mümkün değildir ama yeni bir ortak gelecek inşası için tarihten dersler almak ve sonuçlar çıkarmak mümkündür.

137

Petrol'ün tankerlerle sevkıyatı esnasında ve diğer enerji kaynaklarının transferinde boru hatlarının güvenliği başta olmak üzere stratejik Boğaz'ların çok büyük bir önemi ve değeri vardır. Petrol arzının güvenliğinde Basra Körfezi'nde kritik pozisyona sahip Hürmüz Boğaz'ı, Hind ve Pasifik Okyanus'u arasındaki Malakka Boğaz'ı ve yine İstanbul Boğaz'ı bunların başlıcalarıdır (Bridge, Le Billon, 2017: s.56-57). Bunlara Cebeli Tarık, Süveyş Kanalı, Babul Mendeb, Çanakkale Boğaz'ı da dahil etmek gerekir. Petrol, su ve enerji havzaları ve boğazları üzerindeki kontrol ve hakimiyet tarihin her döneminde savaş ya da barışın anahtarı olmuştur

5. Yeni Bir Ortak Gelecek İnşası

Amerika, Avrupa, Rusya ve Çin başta olmak üzere tüm küresel ve bölgesel güçler anlaşılabilir nedenlerden (petrol ve enerji başta olmak üzere, küresel güvenlik ve çıkar çatışmaları) dolayı Ortadoğu üzerinde tam saha pres yapmaktadırlar. Türkiye tarihten gelen kazandırıcı zaman aşımını dillendirirken dahi birçok eleştiriye ve meydan okumaya (challenge) maruz kalmaktadır. Dünya'nın tüm dengelerinin yerinden oynadığı ateşkeslerle idare edilen ve tam bir barış antlaşması olmadığı için yeni bir dünya düzeninin oluşmadığı bu süreçte Türkiye siyaset yapıcı bir gerçek özne ve aktör olarak imkan ve kabiliyetini ortaya koyarken sahicilik ile beraber sadeliği öne çıkarıp daha fazla güven ve meşruluk için düğmeye basmalıdır. Ne topu taca atan yetersizliğe prim verilmelidir ve ne de hayalci bir hedefe yönelerek mevcut kapasite ve imkan risk altına sokulmalıdır (Korkusuz, 2019c: s.366).

Ortadoğu'ya ekonomik, politik, tarihi, insani ve sosyal kısacası pek çok açıdan bakmak mümkündür. Son dönemleri sancılı geçen Osmanlı tecrübesinden sonra

Avrupa emperyalizminin bölgede hala etkisi süren çok ciddi ve kalıcı etkileri olmuştur. İsrail Devlet'i 1948'den itibaren tüm gelişmelerde kilit öneme sahiptir. Petrole sahip olmamasına rağmen 2016 yılı itibariyle kişi başına düşen yıllık geliri 33673 dolarla ön sıralardadır. Kuveyt'in aynı yılki kişi başına düşen yıllık geliri 35251 dolar Türkiye'ninki ise 14117 dolardır. Kişi başına en düşük yıllık gelir Mısır'da 2724 dolardır ve bu rakam en altta yer alan Yemen'de 680 dolardır. S. Arabistan'ın enerji zengini bir ülke olmasına rağmen kişi başına düşen yıllık gelirinin 21395 dolarda kalması dikkati çekmektedir. Kişi başına 66411 yıllık gelirle Katar başı çekmektedir (Angrist, 2019: s.6). Yine Ortadoğu ülkelerinde nüfusla zenginlik doğru orantılı olmadığı gibi başta petrol olmak üzere enerji kaynakları ve zenginliğin dağılımı ile coğrafyaların büyüklüğü ve güvenliği arasında yapısal farklar vardır.

Ortadoğu Ülkelerinde kolonyalizm sonrasında bağımsızlığını ilan eden devletler çoğalmıştır. Bu bağımsızlık sürecinde milliyetçilikler ve dini hareketler etkili olmuştur. Ancak sağlıklı, demokratik ve düzgün işleyen siyasal rejimler yok denecek kadar azdır. Tek Parti sistemleri ve monarşilerin yanı sıra, demokratik ve yarı demokratik düzenler söz konusudur (Angrist, 2019: s.16-21). Ortadoğu'da yaşanan acı deneyimler, iç ve dış dinamiklerin getirdiği sonuçlar, demografik engeller, güç bileşenleri, savaşlar ve farklı sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yönelimlerden dolayı yeniden politikayı inşa etmek kolay bir süreç değildir (Angrist, 2019: s.30). Ama yakın geçmişin getirdiği ağır yüklere rağmen yine de maziden tevarüs eden bir arada yaşama geleneği, herkes için barış ve kardeşlik kültürü modernite imkanlarıyla buluşarak kendine özgü insani, demokratik ve çoğulcu bir politika inşası süreç içerisinde mümkündür. Bunun bilgi, değer ve varlık alanına taşınması, 'Bilim ve Teknoloji' başta olmak üzere hayatın her alanında sağlıklı işleyen düşünen kurumlar sayesinde olabileceği çok açıktır.

Ortadoğu'daki en temel çelişki ekonomi politik faktörler ile ideolojik parametrelerin ve siyasal aktörlerin uyumsuzluğu ve hatta elverişsizliğidir. Bunda temel sebep bölgedeki sömürgecilikten kalma atomizasyon mirası ve hala devam eden emperyalizmin artçı şokları ve yüküdür. Siyaset, din, ideoloji, kültür ve ekonomi gibi etkinlik alanları bağlamından ve kavramsal çerçevelerinden koparılarak modernizmin dikey hiyerarşik dayatmaları ile geleneksel toplumsal yapının buyurganlıkları arasında sarkaç hareketi yapmaktadır. Her iki gerilim ekseninde benzersiz deneyime sahip Türkiye bölgede ideolojik olmayan insani ve kültürel yönelimle ticaret ve ekonomi eksenli network'lerle nüfuzunu arttırabilir. Askeri politik güvenlikçi yaklaşımlar geçmişin algısal seçiciliği ile ters ve çapraz reaksiyonlara yol açabilir. Güvenlik yönelimli siyaset üretirken bölgedeki insani ve toplumsal yapı ve ilişkiler daima göz önünde tutulmalıdır. Mazideki hayali birlik çizgisini değil gelecekteki ortak davranış kodlarını kamu diplomasisi ile üretmek en makul ve esnek çıkış yoludur. Uluslararası meşruluk, insani değerler ve diplomatik birikim ve esneklikle güvenlik/özgürlük dengesine itibar eden bütüncül ekonomi politik yaklaşımlar ile kültürel çalışmaların uyumlu dinamik bir harmonisi asıl hüner ve ustalık olacak gibi görünüyor. İlgili tüm tarafların hak ve adalet temelli vicdani kabulünün sağlanması en kritik problematik olmayı sürdürecektir. Tabii bir de yeni hükümet düzenlemesini yani yürütmeyi denetleyip dengeleyebilecek bir 'check and balance' (fren ve denge) sistemi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Ortadoğu enerji merkezi olma özelliğini ve jeo-politik üstünlüğünü hala korurken Türkiye nasıl bir

dünyada yaşadığını unutmadan kendi dünyasını ticari, ekonomik, kültürel ve insani açılardan başkalarının zararına değil ortak faydasına olacak bir tarzda kurgulayarak genişletme arayışını barışçıl bir yönelimle sürdürme hedefinden vazgeçmeyecektir (Korkusuz, 2019c: s.366-367).

Ortadoğu sosyolojisinde mutlaka ele alınması gereken konuların içinde elit ve elitizm de olmalıdır. Elit derken öne çıkarılması gereken özellik, farklı güç birikimlerine sahip olan unsurların birbirleriyle rekabet halinde değişik seviyelerde sistem üzerinde oluşturdıkları etkiden bahsedilmektedir. Primer ve sekonder elit söz konusudur. Primer elit, kaynakların kontrolü üzerinde yarışan unsurların büyük bir birikim yapmalarına izin verirken güç dengesinin birinden ötekine geçmesine tahdit koyarken sistemi de alttan alta desteklemeyi sürdürme kapasitesini ikame etmektedir. Primer elit daha sonra gücü ele geçirebilecek unsurlara karşı ön almak için sekonder elit ile ilişkisine devam edecektir. Primer aktörler arasında değişen müttefiklik bağlantıları 'büyük oyun' kapsamında görülebilir. Böyle primer aktörler arasındaki ittifakın en tipik örneklerinden birisi S.Arabistan Devleti'nin kurucusunun büyük atası Muhammed İbni Suud'la yerel bir dini öncü konumundaki Muhammed İbni Abdulvahhab arasında 18.YY'da gerçekleşen münasebet verilebilir. Modern Lübnan'ın doğusunda Hristiyan ve Sünni unsurlar arasındaki ittifak da buna dahil edilebilir (Brichs, Lampiridi-Kemou, 2013: s.14-15). Elit'in varlığı bir realite olmakla birlikte açık ve şeffaf bir konumda bireysel ve toplumsal faaliyet sürdürebilmeleri meşruluk açısından ve geleceğin inşası ve biçimlenişi bakımından oldukça anlamlıdır.

139

İbn-i Haldun'un asabiye modeline göre, mülkün (devletin) krize sürüklendiği dönemlerde asabiye'nin zayıflaması ile birlikte kuvvetli asabiye'ye sahip grupların zayıf asabiye'ye sahip gruplara üstün gelmesi söz konusudur. Bu yaklaşım ışığında, günümüz için 'çoğul asabiyeler'den bahsedilebilir (her toplumun ve topluluğun farklı asabiye'ye sahip olabileceği hatırlanarak). Bu 'çoğul asabiyeler' kapsamında birbirinden farklı kimlikleri özsel bir gerilim ve çatışmaya sürüklemeyen 'global ölçekli (kürevî) asabiye' ile birlikte bir arada yaşatmak mümkündür. Farklı asabiyeler, İbn-i Haldun'un güç devleti anlayışının ötesinde, insan hakları, barış ve demokrasi yaklaşımı içerisinde tarihî, sosyo-ekonomik, politik, kültürel ve antropolojik unsurları da içerecek şekilde bir çoğulculuk temeli oluşturabilir. Bu noktada asabiye'yi bağlamı, vizyonu, etki ve sonuçları ile toplumların ve toplulukların bir süreklilik unsuru olarak görmekteyiz. Bir süreklilik unsuru olan asabiye aynı zamanda değişime ve farklılaşmaya da müsait bir potansiyeli bünyesinde taşımaktadır. İbn-i Haldun'un asabiye yaklaşımı geleneksel olan ile modern olan arasında, farklı akıllar arasında konsensüs oluşturabilecek bir 'katalizör' rolü oynamaya da elverişli görünmektedir (Korkusuz, 2012: s.595-673).

Ortadoğu tarih boyunca kendine özgü toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı Devleti idaresi altında olduğu geniş zaman dilimi içerisinde bu özgün yapısını büyük ölçüde korumuştur. Batı dünyasının etkisi ve modernleşme bütün dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da önemli bir değişime neden olmuştur. Ortadoğu'da bir üst/kollektif kimlik tasarımı olarak milliyetçiliğin doğuşu ve modern devlet oluşumları sosyal ve siyasal anlamda yeni bir görünüm ortaya çıkarmıştır. Günümüzde ise bu mekanizmaların işleyişi tıkanmaya başlamış ve mevcut yapılar toplumdan gelen taleplerin meydan okumasıyla karşılaşmışlardır.

Ortadoğu'daki toplumsal ve siyasal sistemin barış çizgisinde yeniden inşası ise yepyeni bir bakış ve yaklaşımı gerekli kılmaktadır (Korkusuz ve Kutluk, 2015: s.471).

6. Sonuç ve Değerlendirme

19.yy her bakımdan uzun bir yüzyıl olmuştur ve etkisini 1.Dünya Savaşı'na ve hatta onun bitimine kadar sürdürmüştür. Endüstri devrimi sonrası Avrupa ekonomik, sosyal ve politik açılardan tam bir devrimler ve evrimler sarmalında alt üst oluş süreci yaşamıştır. Çağın temel karakteristiğinin en tipik yansımalarından birisi Petrol'ün keşfiyle beraber tezahür etmiştir. Petrol'ün bulunuşundan sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Ülkeler ve insanlar sanayi devriminde kömürle çalışan tren ve gemilerin yerine benzin ve dizelle çalışacak denizaltı, gemi ve otomobilleri üretecekti. Bu yeni benzin ve dizel çağı içten yanmalı motorların icadıyla başta otomotiv sektörü olmak üzere her türlü petrol ürünlerinde ve silah endüstrisinde inanılmaz bir büyüme hatta patlamaya yol açacaktı. Bilim ve teknolojidaki baş döndürücü keşif ve icatlar değişim ve gelişim dinamiklerinde tetikleyici rol oynamakla birlikte insani bağlamda yeryüzü cenneti hayali çok ağır bir darbe almıştır. Eski rejimler yıkılmış ama yerine gelen ulus-devletler burjuvazi öncülüğündeki değişim süreçlerini iyi yönetememişler ve hümanizm, liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi akımlar iddialarını ve Fransız Devrimi'nde yer alan 'eşitlik, özgürlük ve kardeşlik' ideallerini kendi ülkelerinde bile yürürlüğe koyma fırsatını tam olarak yakalayamamışlardır. Bilimsel yaklaşımlar pozitivizmin ve sosyal darwinizmin çekim alanında seküler bir kutsallıkla dokunulmazlık kazanarak insani ve toplumsal açıdan yetersiz kalmıştır. Sömürgeci güçlü sanayileşmiş ülkelerin dışında kalan bölgeler hammadde veya pazar olarak 'öteki' kavramı içinde uygarlaştırılması gereken unsurlar olarak görülmüştür. Siyaset bu ülkelerde gelişmemişliğin bir dışavurumu olarak askeri darbeler, kaos ve kargaşaların içerisinde labirenti andıran bir tasvirle ve rasyonel olmayan bir tarzda dokunmuş ve kurgulanmıştır. Özellikle Ortadoğu için bu hal ve vaziyet Post-Osmanlı değişim sürecinde neredeyse çeyrek yüzyıl tam bir "doğa düzeni" biçimini alacaktı. Osmanlı Devleti bu savaşın doğrudan bir tarafı değildi. Mevcut sanayileşmiş büyük güçler ve devletler kendilerine rakip yeni bir blok ihtimaline karşı ön kesici bir hamle olarak tabii ki ekonomik ve politik sebeplerin de oluşumuyla savaşa karar vereceklerdi. Özellikle İmparatorluk Almanyası'nın Cihan Devleti olma iddiasıyla askeri kuvvetlerini fazlasıyla öne çıkarması bu işi iyice kontrolden çıkaracaktı. Osmanlı Devleti 2.Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra güç dengesi siyaseti yerine Almanya ile doğrudan ittifak içerisine girerek kendini savaşın içinde bulacaktı. Ancak yeni asker kökenli yöneticiler bu işin Şark Meselesi'nin son adımı olarak planlanmış olabileceğinden daha çok ülkenin toprak kayıplarının telafisiyle varlık ve bekasını idame için gerekli görmüş olabilirlerdi. Petrol ve buna bağlı gelişmeler çok ön planda değil gibiydi. Gelenek ve süreklilik kapsamında modernleşmeyi her şeye rağmen başarmayı sürdüren tek bağımsız devlet konumundaki Yeni Türkiye Cumhuriyeti ise iç ve dış pek çok aktör ve faktörden kaynaklanan sebeplerle Ortadoğu'dan uzak kalma pozisyonunu bir süre daha sürdürecekti. Bu faktörlerin açıkça beyan edilmese bile en önemlisi hiç şüphesiz Petrol'dü. Türkiye kendi adıyla kurulan petrol şirketinin varlığına karşın Mezopotamya Petrolleri (O dönemde İngiltere ile Musul meselesinde olduğu gibi) başta olmak üzere Ortadoğu Petrolleri'ne dair hak iddia edebilecek konumda görülmeyecekti. Shakespeare'in Hamlet'inde "dertler denizine karşı silahlanmak" şeklinde geçen ifade tarihsel bir

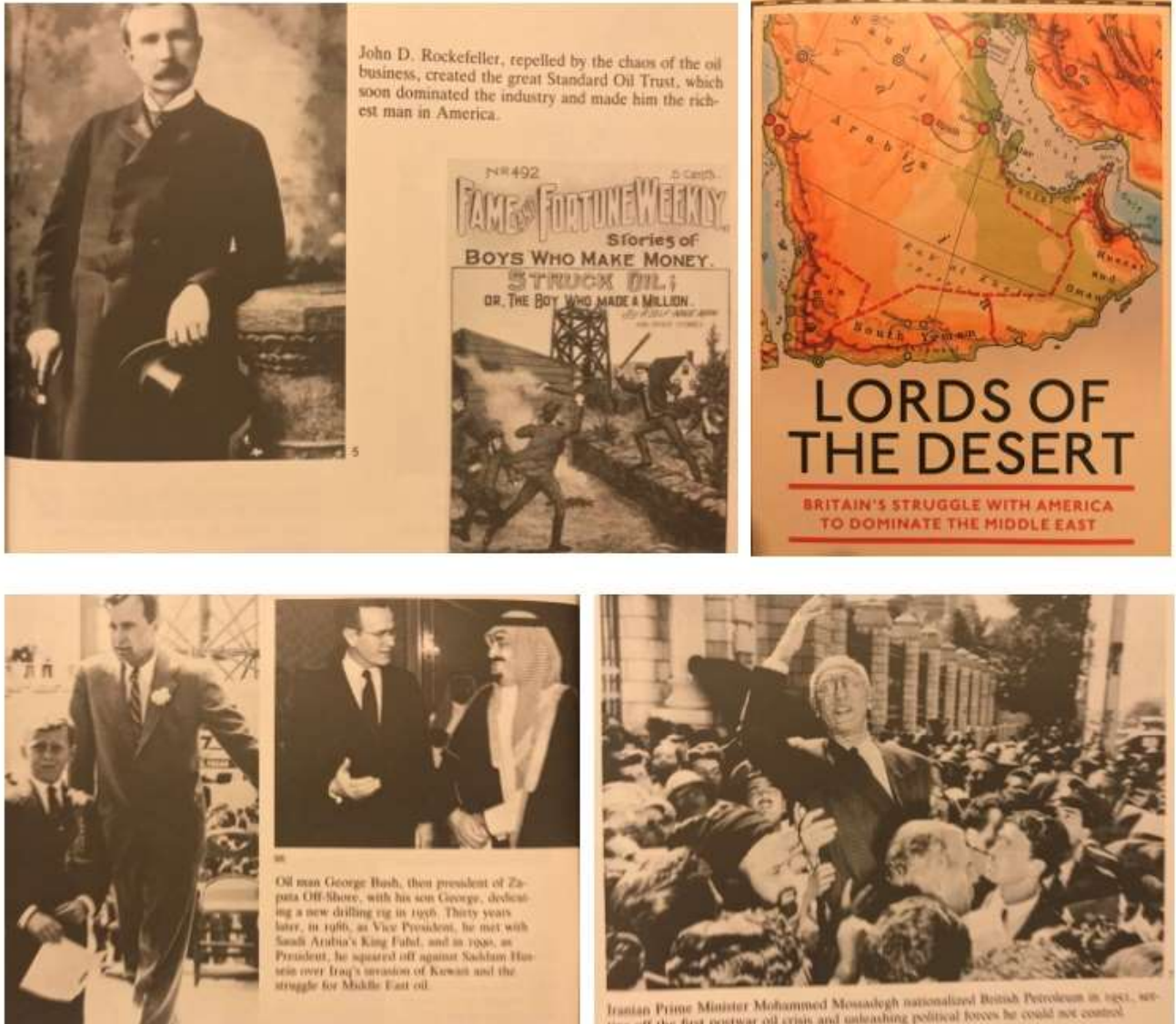
ironiyle “petrol denizine karşı silahlanmak” olarak yorumlanıp bölgede gerçek anlamda yerel ve milli karakterde siyasal, askeri ve ekonomik bir düzen kurabilecek iradenin/iradelerin petrol oyununun dışında kalmasına maruz bırakılacaktı. Güçlü olanın kazandığı bir doğal seleksiyon yürürlükteydi. Karşılıklı ideolojik ve politik meydan okumalar petrol eksenli dönen büyük oyunun sahne dekoru gibiydi. En temel problematik ise uzun yıllar 1.Dünya Savaşı’nın petrol bağlamında bir analizinin mikro, normo ve makro ölçekte tüm boyutlarıyla birlikte maalesef tam olarak yapılmamış olmasıdır. Ortada petrol kuyuları söz konusuysa size sadece teğet geçen bir yaklaşım imkanı bırakılmıştır. Bunda en önemli sebep ve amil müttefik emperyal ve hakim aktörlerin kendi aralarında ihtilaflar olsa bile güç ve enerji kaynakları üzerindeki dokunulmazlık ve vazgeçilmezlik iddiasıydı. “Bir damla kan bir damla petrol” sözünün kaynağı da aslında bu çetin ve derin petrol stratejilerinden vücuda gelen mücadeleden başka bir şey değildi. Bölgede geçen asır yaşananların benzeri son otuz yıl içinde farklı aktörler, biçimler ve kisvelerde sürdürülmektedir. Üstelik artık ustalıklı İngiliz Diplomasisi’ne de pek ihtiyaç hissedilmemektedir. 2019 yılı içinde Türkiye’nin bölgeye yönelik gerçekleştirdiği barış operasyonu ile yeni boyutlar kazan Suriye Kriz’i esnasında ABD Başkan’ı Trump’ın sosyal medya üzerinden askerlerini bölgeden çekerken sarf ettiği sözler kamuoyu tarafından bir bilinç altı dışavurumu olarak tarihsel itiraf niteliğinde algılanacaktı. Petrol olmayan bölgelerde asker bulundurarak boşuna masraf yapılmamalıydı ve petrol bölgeleri ise Amerikan askerleri tarafından korunmaya devam edecekti. Şirketlerin ve Devletlerin petrol stratejileri ve savaşları kıran kırana sürerken siyaset bir labirenti andırır tarzda biçimlendirilerek her türlü itiraz ve ‘kazanılmış hak’ yaklaşımları daha baştan oyun dışı kalmış olacaktı. Sürdürülebilir olmayan bu eşitsiz ilişkiler sisteminin adil, makul ve meşru bir gelecek inşası önünde en önemli handikap ve set olarak varlığını hala idame ve ikame ettirebilmiş olması siyasetçilik kaynaklı bir burn out’tan (tükenme sendromundan) kaynaklanmaktadır. Petrol’ün bittiği gün modernitenin etkisinde kalan çağdaş ve geleneksel bütün bir dünyayı nasıl bir şeyin beklediğini herkes düşünmek durumundadır. Türkiye ve Ortadoğu, Dünya ile birlikte tüm durumların ve statülerin farkında olarak geçmişten geleceğe ve gelenekten moderniteye yol alan değişim ve dönüşüm süreciyle kültür, ekonomi ve siyaset bileşenlerini bir araya getirebilecek kapasite ve kudrete sahip olduğunu tedrici bir şekilde gösteren bir esnekliğe ve çok yönlülüğe ulaşma arayışını sürdürmektedir. Odak noktasını insanın yeniden keşfinin teşkil ettiği bir algısal dönüşüm ve olgusal gerçeklik Ortadoğu’nun ve Dünya’nın gelecek inşasında kilit öneme sahiptir.

EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

Ek: Görseller

Kaynakça

- Aktürk, A. Arif. (2011). “Ulusal Çıkar ve Uluslararası Güç Dengesi: Enerjiye Dair Politikalar”. **Türk Dış Politikası Son On Yıl**. Yelda Demirağ, Özlen Çelebi (Ed.). Ankara: Palme Yayıncılık, 361-409.
- Altuğ, Fevzi. (1983). **Petrol Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Türkiye**. Bursa: Bursa Akademi Kitabevi Yayınları.
- Angrist, Michele Penner. (2019). “The Making of Middle East Politics”. **Politics & Society in the contemporary Middle East**. Michele Penner Angrist (Ed.). Third Edition. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 1-30.
- Ataman, Muhittin ve Nur Uçgan. (2010). “Suudi Arabistan’daki Stratejik Doğal Kaynakların Önemi ve Siyaset ile Ekonomi Üzerindeki Etkisi”. **Ortadoğu Yılı 2010**, Sayı 6, Yıl 6. Kemal İnat, Muhittin Ataman, İsmail Numan Telci (Ed.). İstanbul: Açılım Kitap, 508-532.
- Barr, James. (2018). **Lords of the Desert: Britain’s Struggle with America to Dominate Middle East**. London: Simon & Schuster UK Ltd.
- Baysal, Kubilay. (1977). Uluslararası Petrol Sorunları. İstanbul: İst. Üniv. Yayın No.2301. İktisat Fak. Yayın No.392. Sermet Matbaası.
- Bina, Cyrus. (2013). **A Prelude to the Foundation of Political Economy: Oil, War and Global Polity**. New York: Palgrave Macmillan.
- Brichs, Ferran Izquierdo, Lampridi-Kemou, Athina. (2013). “Sociology of Power in Today’s Arab World”. **Political Regimes in the Arab World: Society and the Exercise of Power**. Ferran Izquierdo Brichs (Ed.). London: Routledge Taylor & Francis Group. 1-37.
- Bridge, Gavin. (2017). **Oil**. Second Edition. Malden: Polity Press.
- Colgan, Jeff D. (2013). **Petro-Aggression When Oil Causes War**. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Çaycı, Abdurrahman. (2008). “Uluslararası İlişkiler Bağlamında Trablusgarp Hinterlandı Meselesi ve Osmanlı Devleti”. **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan**. Ersin Embel. (Ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 93-122.
- Çiftçi, Hakkı. (2008). “Türkiye Açısından Ortadoğu’nun Politik ve Ekonomik Önemi ve Geliştirilecek Politikalar”. **Türkiye’nin Ortadoğu Politikası**. Sedat Aybar (Ed.). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 209-244.
- Dawn, C. Ernest. (1993). “From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology”. **The Modern Middle East**. Albert Hourani, Philip S. Khoury, Mary C. Wilson. (Ed.). London: I.B.Tauris&Co Ltd Publishers. 375-395.

Dedeoğlu, Dinçer ve Çağlar Yurtseven. (2015). “Petrol Fiyatları ve Ekonomik İstikrar: Türkiye Örneği”. **Enerji Diplomasisi**. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım. (Ed.). İstanbul: Beta Basım, 605-622.

Ediger, Volkan Ş., Balkan Devlen ve Deniz Bingöl McDonald. (2012). “Levant’ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz’in Enerji Jeopolitiği”. **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 33, 73-92.

Gilpin, Robert. (2015). **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**. Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan ve Gürkan Polat (çev.). Ankara: Kripto Yayınları.

Goldstein, S. Joshua, Pevehouse, C. Jon. (2015). **Uluslararası İlişkiler**. Haluk Özdemir (Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.

Hülagu, Metin. (2008). **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**. İzmir: Hazine Yayınları.

Issawi, Charles. (1993). “Middle East Economic Development, 1815-1914: the General and the Specific”. **The Modern Middle East**. Albert Hourani, Philip S. Khoury, Mary C. Wilson. (Ed). London: I.B.Tauris&Co Ltd Publishers, 177-195.

Kawakibi, Salam. (2013). “What does the future hold?”. **Political Regimes in the Arab World: Society and the Exercise of Power**. Ferran Izquierdo Brichs (Ed.). London: Routledge Taylor & Francis Group, 216-219.

144

Korkusuz, Mehmet Hişyar. (2012). **Mukaddime’den Muahhire’ye: Modern Dünya’nın Ulus-Devlet’in, Din’in ve Milliyetçiliklerin Ekonomi, Kültür ve Siyaset Atlası**. 2.Baskı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Korkusuz, Mehmet Hişyar ve Ersoy Kutluk. (2015). “Interaction of Ethno-Cultural Components and Socialization Dynamics at Modern States Emergence in the Middle East”. **The Journal of International Social Research (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi)**. Volume: 8 Issue: 41, 471-484.

Korkusuz, Mehmet Hişyar. (2019a). **Revisiting Lausanne After 100 Years in the Context of the National Pact Goal**. Malatya: İnönü University Press.

Korkusuz, Mehmet Hişyar. (2019b). “Türk-Alman İlişkileri ve I. Dünya Savaşı Dolayımında Enver Paşa’nın Hariciye Siyaseti”. **III.Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi Tam Metin Kitabı**. Mustafa Talas (Ed.). Türkiye: ISPEC Uluslararası Yayınevi, 693-711.

Korkusuz, Mehmet Hişyar. (2019c). “Türkiye’nin Ortadoğu’da Yeni Dış Politika’ya İhtiyacı Var mı?”. **6.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Bildiri Tam Metin Kitabı Cilt 2**. Zehra Doğan (Ed.). Ankara: Asos Yayınları, 347-372.

Lecha, Eduard Soler i and Luciano Zaccara. (2013). “Saudi Arabia: family, religion, army and oil”. **Political Regimes in the Arab World: Society and the Exercise of Power**. Ferran Izquierdo Brichs (Ed.). London: Routledge Taylor & Francis Group,

155-182.

Mardin, Şerif. (1993). “Religion and Secularism in Turkey”. **The Modern Middle East**. Albert Hourani, Philip S. Khoury, Mary C. Wilson. (Ed). London: I.B.Tauris&Co Ltd Publishers, 347-375.

McEvedy, Colin. (2005). **Yakınçağ Tarih Atlası: 1815’ten 2000’e Avrupa**. 2.Basım. Ayşen Anadol (çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Mosley, Leonard. (1975). **Petrol Savaşı**. Halim İnal (çev.). İstanbul: E Yayınları.

Nicolson, Harold. (1970). **Diplomasi**. Mete Ergin (çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Ovalı, A. Şevket. (2008). “Doğu Sorunu Çerçevesinde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu Siyaseti”. **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’na Armağan**. Ersin Embel. (Ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 249-284.

Özyüksel, Murat. (1994). “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”. **Türk Dış Politikasının Analizi**. Faruk Sönmezoglu (Der.). İstanbul: Der Yayınları, 5-34.

Pamuk, Şevket. (1999). **Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**. 5.Baskı. İstanbul: K Kitaplığı.

145

Sander, Oral. (1999). **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e**. 7.Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Sander, Oral. (2009). **Siyasi Tarih 1918-1994**. 18.Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Şöhret, Mesut. (2015). “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi”. **Enerji Diplomasisi**. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım. (Ed.). İstanbul: Beta Basım, 1-45.

Ünay, Sadık. (2009). “Küresel Değişim Dinamikleri ve Ortadoğu Ekonomi Politikası”. **Ortadoğu Yılı 2008**. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran (Ed.). İstanbul: Küre Yayınları, 403-428.

Yeldan, Erınç. (2009). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**. 14.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yergin, Daniel. (1995). **Petrol**. Kamuran Tuncay (çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yergin, Daniel. (2009). **The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power**. New York: Free Press.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TANZİMAT SONRASI KADININ TOPLUMSAL KONUMU*

Zeynep Üskül ENGİN
Galatasaray Üniversitesi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadının toplumsal konumu, diğer birçok ülkedekinden farklı değildir. Kadınlar tüm kamusal alanlardan dışlanmış, tarih dışı bırakılmıştır, Fransız İhtilali bile kadınların düşünsel ve fiili desteği alınarak gerçekleştirilmişse de, kadınlar bu ihtilalin mottosu olan “eşitlik, özgürlük, kardeşlik”ten paylarını alamamışlardır. Aynı şekilde Tanzimat ile beraber bazı özgürlükler erkeklere tanınmış, ancak kadınlar bu alanın dışında kalmışlardır. Dönemin okumuş kadınları bu özgürlüklerin kendilerine de tanınmasını istemişlerdir. Dünya tarihinde kadınlar, erkeklere tanınan hakların aynısını kendilerine de tanınmasını istediklerinde, bu haklara derhal ve kolayca erişebildikleri vaki değildir. Bunun için mutlaka bir mücadele döneminden geçilmesi gerekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yaygın bir feminist hareketten bahsetmek mümkün değilse de, bazı aydın kadınlar varlıklarını göstermeyi başarmışlardır.

Tanzimat reformlarıyla birlikte hukuki altyapı değişmekle kalmamış, özellikle İstanbul’da gündelik yaşam da değişmeye başlamıştır. Padişah bile daha batılı bir yaşam tarzı benimsemiş ve Tanzimat birçok köklü sayılabilecek değişimlere zemin hazırlamıştır.¹ Tanzimat’ın ilanının ardından kadınlara eğitim alanında olumlu olarak yapılan ilk düzenlemelerden sonra, kadının toplumsal konumuna ilişkin tartışmalar daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Özellikle de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kadınların sesleri daha fazla duyulur olmaya başlamıştır.² Böyle bir ortamda kadınların kendi dergilerini çıkarmaya, dernekler kurdukları ve seslerini duyurmaya çalıştıkları görülmektedir. Kadınla erkeğin birbirinden yalıtılmış yaşamlarının aile hayatını olumsuz etkilediği, birbirini görmeden yapılan evliliklerin mutsuzluklara yol açtığı, kadının ev hayatının dışında başka bir hayatının olmamasının kadınları bunalttığı belirtilmiş, çalışma ve eğitim haklarını talep ettiklerine ilişkin yazılar kaleme almışlar, konferanslar düzenlemişlerdir. Bu dönemde hukuk fakültesi kadınlara kapalı iken, ısrarlı mizacı ile fakültenin kapısını kadınlara açtıran Süreyya Ağaoğlu, ilk türk kadın romancısı olarak tanınan Fatma Aliye, Osmanlı’da kadın hareketini başlatan Nezihe Muhiddin, önemli bir eğitimci ve ilk kadın milletvekillerinden olan Nakiye Elgün gibi tarih kitaplarında isimleri geçmeyen kadınlar mevcuttur.

Genel kanı, Osmanlı’da bir kadın hareketinin olmadığıdır ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte bazı hakların kadına verilmesiyle kadının haklara kavuştuğu şeklindedir. Bu çalışmada anlatılmaya çalışmak istenen

¹ Baktıaya, Adil; Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası, H2O Kitap, İstanbul, 2016, s. 16-18.

² Yılmaz, Hadiye; “1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme- Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 59, Güz, 2016, s. 264.

Cumhuriyet döneminin kazanımlarını hafifsemek değildir. Elbette birçok yasal düzenleme bu konuda kadının konumunun değişmesi açısından bir sıçrama etkisi yapmıştır. Ancak Cumhuriyet kadınlarının yolunu açan birçok Osmanlı kadınının adını anmama, onlara haksızlık yapmak anlamına gelecektir.

Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan kadın aydınlanması ve bu kadınların izledikleri yollar ortaya konularak, Tanzimat sonrası batılılaşma hareketlerinin kadının toplumsal konumuna da etki ettiği ve bu kadınların Cumhuriyet döneminde hemcinslerinin yolunu açtığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu ve Kadın, Tanzimat Sonrası Kadın, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadının Toplumsal Konumu, Kadın Hakları.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu çok uzun bir zaman dilimi yaşamını sürdürdüğü için kadının konumundan bahsetmek gerektiğinde bir genelleme yapmak çok mümkün değildir. Kuruluş dönemlerindeki coğrafi, demografik, ekonomik koşullar çöküş döneminkinden çok farklıdır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu coğrafi açıdan çok geniş topraklara hükmetmekteydi. Bu nedenle İstanbul'da yaşayan kadınlarla Kuzey Afrika'da ya da Balkanlarda yaşayan kadınların hepsinin toplumsal konumunun aynı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Bunun yanında çeşitli dinlerden insanların bir arada yaşadığı göz önünde tutulursa genel geçer bir değerlendirme yapmanın zorluğu iyice ortaya çıkacaktır.³ Ancak yine de bir ortak payda vardır ki, bu tüm kadınların tümünü etkilemektedir: Erkeklerin her alandaki hakimiyeti. Erkeklerin genel olarak demografik olarak ağırlıkta olduklarını söylemek mümkün değilse de, kültürel olarak imparatorluk içinde büyük bir ağırlıkları olduğu kesindir: Erkekler, sokaklara, pazarlara, çarşılar ve kamu binalarına hakimdir. Kadınlar ise tüm kamusal alanlarda görünmez kılınmışlardır.⁴

Tanzimat düzenleyici kurallar koyma anlamına gelmekte, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni kuralların konulduğu, padişahın etki alanının bu kurallarla bir ölçüde azaltıldığı bir döneme tekabül etmektedir. “Tanzim” sözcüğünün çoğulu olan “Tanzimat”, düzenlemenin ötesine geçip yeni bir siyasal sistem kurulması anlamına gelmiş, toplumsal değişikliklere de yol açmıştır.⁵

Avrupa'da gerçekleşen kanunlaştırma hareketlerinin bir ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'na yansıdığı, ekonomik gelişmelerin var olan düzenlemelere dar gelmesi, azınlıkların talepleri, aydın kitlenin özgürlük baskısı gibi nedenlerle bir düzenleme yapılması icap etmiştir. Bunun yanında Osmanlı'nın bir çöküş dönemine girmiş olması ve eski günlere duyulan özlemle yapılacak düzenlemelerin eski güçlü dönemlere kavuşturacağı beklentisi vardır. Ancak beş-altı genel hukuk ilkesini içeren metnin dönemin çağdaş kanunlaştırma hareketleriyle karşılaştırılamayacak kadar dar

³ Güler, Ali; Atatürk ve Kadın Hakları, Halk Kitabevi, 2018, s. 75.

⁴ Zilfi, Madeline C.; Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar, Çev.: Ebru Kılıç, İş Bankası Yayınları, 2018, s. 3.

⁵ Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 213.

kapsamlı olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.⁶ Tanzimat sonrasında yapılan kanunlaştırma hareketlerinin kadınlar açısından bir yenilik getirmediğini de eklemek yerinde olacaktır. Günümüzün Medeni Kanun'u sayılabilecek Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye aileye ilişkin hiçbir hüküm içermemiştir, bunu takip eden Hukuk-ı Aile Kararnamesi ise bu boşluğu gidermek üzere çıkarıldıysa da, bu kararname de kadınlar açısından bir reform getirmemiştir.⁷ Aile ve özellikle kadının konumu, dönemin erkekleri için bir kanun çerçevesine alınamayacak kadar kutsal kabul edildiğinden, kadınlar kamusal alanlardan dışlanmaya devam edilmiş, herhangi bir hakka sahip olamamışlardır. Ancak bu durum, kadınların hak talep etmelerine engel olamamıştır.

Tanzimat döneminin sonrasında kadınların hak talebine ilişkin bir kısırdanmanın olduğu tespit edilmektedir. Bu taleplerin İstanbul'da yaşayan dönemin okumuş, ailelerini refah içinde yaşatan, siyasal güce yakın konumda bulunan babaların kızlarından geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tanzimat'ın ilanı, erkekler olduğu kadar devrin aydın kadınları arasında da heyecan uyandırmış, Tanzimat devrinin erkeklere sağladıklarından kendilerinin pay alamadıklarını görünce de hayal kırıklığına uğramış ancak pes etmemişlerdir, bu durum kadınların daha fazla özgürlük talebinde karşılığını bulmuştur. Zaten 1850'lerden itibaren kamusal alanda yer edinme talepleri dile getirilmiştir. Yabancı dil öğrenen aydın ailelerin kızları, yurt dışındaki kadın hakları mücadelesinden haberdar olmuş, bunu anlatmaya ve yazmaya başlamışlar, yaşamlarını kısıtlayan düzenlemelere ve geleneklere baş kaldırmışlardır: Örgütlenmişler, dernekler kurmuşlar⁸, parti kurmuşlar, dergi çıkarıp medyada görünür olmuşlar, bu dergilere okur mektupları yollayarak bir tartışma mecrası yaratmışlar, romanlar yazmışlar ve sorunlarını bu yolla duyurmayı amaçlamışlar, konferanslar düzenleyip bilinç yükseltme çalışmaları yapmışlardır.

148

Kurulan dernekler önemli faaliyetlere imza atmışlardır: Önce yaralı askerlere ve göçmenlere yardım etmek amacıyla kurulmuşlar, yardım kampanyaları başlatmanın yanında bilfiil hastanelerde çalışmışlar, özellikle II. Meşrutiyet döneminden sonra "Batılı kadınların sahip oldukları hakların müslüman kadınlara sağlanması" amacıyla bazı feminist kadın dernekleri kurulmuştur. Bunlar kadının eğitilmesi, bilinçlenmesi ve değişmesi gerektiğini savunmakta ve bu fikirleri yaymayı amaçlamaktaydılar.⁹

Elbette bu çalışmaların karşısında duran ve şiddetle eleştiren bir ataerki vardır. Kadınların batılı kadınlar gibi yaşamaları, kaç-göçün ve tesettürün tartışmaya açılması gibi İslam dinine uygun olmayan isteklerde bulunmalarını anlayamadıklarını söylemekte, çok eşliliğin kadının lehine olduğunu savunmakta, kadın haklarının alenen aleyhinde olduklarını söylemekteydiler. "Din elden gitme ve kadınlar ahlaksızlaşmakta" olduğu gerekçesinin ardına saklanarak, kadınlara birçok

⁶ Can, Cahit; Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi, Kaynak Yayınları, Ankara, 2012, s. 156-157.

⁷ Üskül Engin, Zeynep Özlem; Türkiye'de Evlenmenin Evrimi, Beşir Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 49-54.

⁸ Çakır, Serpil; Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, 87 vd.

⁹ Güler, a.g.e., s. 75.

kentte sataşmaların ve saldırıların gerçekleştirildiğine ilişkin birçok gazete haberi yapılmıştır.¹⁰

Kadınlar bir yandan taleplerinin haklılığını ispatlamaya çalışırken diğer yandan da bu saldırıları defetmeye çalışmışlardır. Ancak bu kadınları nedense tarih yazmamaktadır. Kadın hakları alanında çok önemli işlere imza atmış bu kadınlar tarih sahnesinde yer aldıktan sonra bir anda sanki silinip gitmişlerdir. Tarihi erkeklerin oluşturmalarının yanında yazanlar da erkek olunca kadınlar gözden kaçmıştır. Ayrıca kadınların siyasal alanda etkili olmaları önlemek amacıyla erkeklerden gelen bir baskının varlığı da hiç dile getirilmemiştir.¹¹ Ancak son yıllarda akademide bu konulara ilgi duyan kadın araştırmacıların bulunması sayesinde Osmanlı'da özellikle Tanzimat sonrasında kadınların dönüşüm ve ilerleme çabaları gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Makalenin konusu bu kadınlara ayrılmıştır.

İ) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Eğitimci Kadın: Nakiye Elgün

Nakiye Elgün Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kız çocuklarının okutulması için çabalamış, bu çabası Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, ilk kadın milletvekillerimizdendir. Hayatı kadın derneklerinde, yoksullukla savaşıyor, çocuklara destek olmakla geçmiştir. Özellikle eğitim alanında yaptıkları ve söylemleri dikkat çekicidir, o nedenle bu makalede kendisine ilişkin bazı açıklamalara yer verilecektir.

a) Yaşamı:

Nakiye Elgün, İstanbul'da 1880 yılında doğmuş, dört çocuklu bir ailenin çocuğu olarak Fatih'te bir konakta büyümüştür. Ablası dikiş- nakış öğretmeni, kardeşi Viyana'da tıp eğitimi almış, kendisi de eğitim hayatına 4.5 yaşında özel bir okulda başlamış ve hayat boyu eğitimin içinde olmuştur.¹² Erkeklerle yönelik bir eğitim kurumu olmasına karşın, kız çocuklarına da eğitimin kapısını açan Rehber-i Marifet Mektebi'nde okumuş olması, onun kadınların ve erkeklerin bir arada okumaları ve eşit olmaları konusundaki fikirlerini etkilemiştir: "Esasen ben küçük yaştan beri kadın ve erkek diye ayrı iki sınıf düşünmem. Erkek mektebinde okudum"¹³ demiştir.

b) Eğitim Hakkındaki Düşünceleri:

Tanzimat Dönemi'nde askeri ve bürokratik alanların dışında yapılan reformların dışında en göze çarpanlardan biri kadınların kısıtlı da olsa eğitim hakkına kavuşmalarıdır¹⁴, daha sonra II. Meşrutiyet döneminde eğitimde sağlanan sayısal artışın bazı kadınların toplumsal yaşamda daha aktif bir şekilde görülmeleriyle

¹⁰ Güler, a.g.e., s. 64.

¹¹ Zihnioğlu, Yaprak; Kadınsız İnkılâp, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

¹² Özdemir, Nuray; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Cemiyet Kadını: Nakiye Elgün, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014, s. 13-15.

¹³ Özdemir, a.g.e., s. 15.

¹⁴ Binbaşıoğlu Osmanlı'daki eğitim hakkında genel bir bilgi vermekte, ancak detaylı bir eğitim bilimleri tarihi araştırması yazmasına karşın, kadınların eğitimiyle ilgili detaylara değinmemekte, Nakiye Hanım'dan ise hiç bahsetmemektedir. Binbaşıoğlu, Cevat; Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s. 7-15.

sonuçlanmıştır.¹⁵ Kısıtlı da olsa kadınların belli alanlarda iş yaşamına atıldıkları görülmeye başlanmıştır.¹⁶ Eğitim hakkını kullanmakla yaşamı tümüyle değişenlerden biri de Nakiye Hanım'dır. Nakiye Hanım, iyi bir eğitim almanın önemini kavramış, yaşamı eğitim dünyasıyla iç içe geçmiş, okullarda idarecilik yapmış ve ilk kadın milletvekillerimizden olmuş, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete geçiş döneminin aydın kadınlarından biridir. Dolayısıyla o da geçiş döneminin kendine has özelliklerinden pay almış ve günümüzün feminist aydınlarıyla kıyaslandığında farklılıklar bulmak mümkündür.

Nakiye Elgün'ün feminist yanı eğitimle yan yana gitmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde de Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kadınlar için öncelikli olanın eğitim olduğu söylemi yaygındır. Bu nedenle eğitim almış kadınların başta seçtikleri mesleklerden biri de öğretmenliktir. Aslına bakılırsa ilk bilgilerin anneden alındığı düşünülürse, kadına öğretmenliğin yakıştırılması, kadının çocuklarla ve gençlerle birlikte olması, kadınların kamusal alanda çok görünür olmadığı, her işte çalışmadığı bir toplumda yadırganmamıştır. Daha sonra Nakiye Hanım gibi meclise girecek ilk kadın milletvekillerinden sadece biri doktor iken, 13'ünün öğretmen olması da dikkat çekicidir.¹⁷

Nakiye Elgün de o dönemde kadınlar için uygun görülen mesleklerin başında gelen öğretmenliği seçmiştir. Ülkede tek kadın öğretmen okulu olan Darulmuallimat'ta eğitim almış ve mezun olur olmaz okulda muallim muavini olarak çalışmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra muallim ve muallim muavini olarak görev yapmıştır. Okulun müdürü erkek olduğu ve kız okuluna girmesi uygun görülmediğinden okulu esasen yöneten Nakiye Hanım olmuştur.¹⁸ Bu durum onun çalışmaya başladığı ilk yıllardan itibaren okul yönetmede deneyim kazandırmış ve eğitim konusundaki eksiklikleri daha üst kademeye iletmede de oldukça cesur davranmıştır.

150

Nakiye Hanım, Darulmuallimat'ta öğretmenlik yaptığı dönemde, Üsküdar'da bulunan İngiliz okulunda Türkçe dersleri de vermektedir. Maarif- i Umumiye Nezareti, onun bu okulda ders verdiğini ve Müslüman çocuklarını da İngilizce öğrenmelerini teşvik ederek bu okula yönlendirdiği haberleri üzerine durumu araştırmak üzere Zaptiye Nezareti'ni görevlendirmiştir. Haberin doğrulanması üzerine Nakiye Hanım uyarılmış ve daha sonra da sık sık teftiş geçirmesi söz konusu olmuştur.¹⁹ Bu durum onun Maarif Nezareti ile arasının bozulmasına ve hatta istifa etmek zorunda kalmasına da neden olmuştur.²⁰ Eğitimle ilgisini hiçbir zaman kaybetmeyen Nakiye Elgün, bu özelliğini siyasete atıldığında da devam ettirmiştir.

c) Sosyal Faaliyetleri:

¹⁵ Özkan, Ahmet/ Arslanel, M. Nazan; "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C.: 3, No: 1, 2011, s. 2.

¹⁶ Özkan, Ahmet/ Arslanel, a.g.m., s. 5.

¹⁷ Yıldız, Hacer; Türkiye'de Kadınların Siyasi Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 13.

¹⁸ Özdemir, a.g.e., s.15-16.

¹⁹ Özyürek, Mustafa; " Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Eğitimci: Nakiye Elgün", Atatürk Dergisi, C.: 3, S.: 2, 2014, s. 32.

²⁰ Özdemir, a.g.e., s. 25.

Nakiye Hanım, eğitimci olmanın yanında kadının bilincini başka yollarla da yükseltmeye çalışmış ve birçok derneklerde faal bir şekilde çalışmıştır: Teali Nisvan Cemiyeti'nin (Kadınların Yükselişi Derneği) kurucuları arasında yer almıştır. Derneğin amacı kadın haklarını korumaktır. Bu dernekte kadın haklarını korumak amacıyla çeşitli toplantılar yapılmış, müsamereler düzenlenmiştir. Bu toplantılar ilk defa kadın ve erkek aydınları aynı çatı altında toplanması bakımından da önemlidir. Derneğe üye olabilmek için kadınların çok iyi Türkçe okuyup yazabilmeleri şartı konulmuş, buna ek olarak da İngilizce derslerine takip etmeleri istenmiştir.²¹

Nakiye Hanım, birçok yardım derneğinde de çalışmış, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ikinci Başkanlığını, Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin başkanlık faaliyetini yaşamının sonunda dek yürütmüştür.

d) Kadın Haklarına Bakışı:

Nakiye Elgün, özellikle kız çocuklarının eğitimi konusuna özen göstermiştir. Basında söylediklerine itibar edilen bir kadın rol model olarak görülmüştür.²² Kadınla erkek arasında bir fark olmadığına inanmaktadır. Ancak söylemlerine dikkat edilirse feminist görüşlere sahip olduğunu söylemek zorlama olacaktır. Geleneklere bağlı muhafazakar bir kişiliğe sahip olan²³ Elgün'ün feminist yaklaşımlarının eğitimle çerçevelenen bir sınırı vardır.

Aşağıda incelenecek olan Türk Kadınlar Birliği'nin (TKB) kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasına ilişkin talebine doğrudan katılmadığı, destek vermediği görülmektedir. Cumhuriyetle doğduğunu ifade eden Nakiye Elgün ve Cumhuriyet'in verdiklerini yeterli kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre, bir kadın hareketine gerek yoktur, TKB'nin amaçlarını benimsememiş ve hatta ona muhalefet etmiştir.²⁴ Hükümetin kadınlara ilişkin politikalarını benimseyen Elgün, cumhuriyetin kadrolarıyla yakın ilişkide olmuştur. Kendisi cumhuriyetle ve devletle bütünleşmiş bir duruşa sahip olduğundan erkeklerden oluşan yönetici kadroların takdirini kazanmış, ideal türk kadın modeli olarak gösterilmiştir. Bu arada Nakiye Elgün'ün makyajsız, koyu renkli tayyörünün içine taktığı kravatı, şapkası ile adeta bir erkek gibi dolaşması dikkate alınırsa, dönemin erkekleri tarafından "ideal türk kadını modeli" olarak gösterilmesi gerçekten dikkat çekicidir. Nakiye Elgün'ün milletvekili olarak seçilmesinde ve bu erkekler dünyasında kabul görmesinde kadın olduğu gerçeğini bastıran bu tutumunun etkili olduğu görüşündeyim.

Nakiye Elgün hiç evlenmemiş, çocuğu olmamış, sade bir yaşam sürmüş, yaşamı sosyal faaliyetleriyle geçmiştir. 1954'te vefat etmiştir.²⁵

II) Fatma Aliye Hanım (Topuz): İlk Kadın Roman Yazarı

Fatma Aliye Hanım, Türkiye'nin ilk kadın romancısı olarak anılmakta ve türk parasının üzerine resmi basılacak kadar değerli eserler vermiş bulunmaktadır. Fatma

²¹ Özdemir, a.g.e., s. 27-28.

²² Yıldız, a.g.e., s. 55.

²³ Özdemir, a.g.e., s. 273.

²⁴ Yıldız, a.g.e., s. 54.

²⁵ Özdemir, a.g.e., s. 267- 269.

Aliye Hanım, yaptıkları ve yaşadıklarıyla yakın tarihimizdeki siyasi, toplumsal ve kültürel dönüşümleri kaleme almasıyla dikkat çekmiştir. Tanzimat döneminin aydın kadın tipine bir örnek oluşturduğu kabul edilmektedir.²⁶

a) Yaşamı:

Fatma Aliye Hanım, diğer öne çıkan kadınlar gibi varlıklı ve entelektüel bir ailede dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi 1862, doğum yeri İstanbul'dur, 1936'da vefat etmiştir. Babası Mecelle'nin mimarı olan Ahmed Cevdet Paşa'dır. Özel hocalardan dersler alarak eğitim görmüş, arapça, farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Ahmed Cevdet Paşa kız-erkek ayırd etmeden tüm çocuklarına eğitim alma yolunu açtığı gibi, yaşadıkları konakta bulunan hizmetlilerin çocuklarının da eğitim almasına önem vermiştir.²⁷ Kendisi de Mecelle'nin temellerini kızına öğretmiştir ve bu çalışmaların sonucunda Fatma Aliye Nisvân-ı İslam adlı bir eser yayımlamıştır, bu eserde İslam hukukuna ne kadar hakim olduğu görülmektedir.²⁸ Ayrıca kardeşlerinden biri olan Emine Seniyye Hanım da aynı şekilde iyi bir eğitim almış ve dönemin öne çıkan kadınlarından biri olmuştur. İki kardeş aynı aileden olmalarına karşın, Fatma Aliye Hanım'ın kardeşine oranla daha muhafazakar kaldığı, daha sonraları Cumhuriyet'in kadınlara sağladığı haklara ve devrimlere mesafeli baktığı söylenmektedir.

Fatma Aliye, 17 yaşında evlenmiş ve dört kız çocuğu annesidir. Evliliğinin ilk on senesinde eşinden gizli kitap okumuş, daha sonra eşinin bu konudaki fikirlerinin değişmesiyle Fransızca'da okuduğu kitapları çevirmeye başlamıştır. Edebiyat çevrelerine böylece adım attıktan sonra da gerisi gelmiş ve romanlar ve Kadınlara Mahsus Gazetede kadın sorununa ilişkin makaleler yazmaya başlamıştır.²⁹

152

b) Kadın Haklarına Bakışı:

Fatma Aliye, erken dönem feminizmin özelliklerini bünyesinde toplamış görünmektedir: Yıkılan bir imparatorluğu ayakta tutmaya çalışan, islamiyeti yücelten, batılı olmaktan uzak duran bir yaklaşım içindedir. Bu yaklaşıma göre, Batı'nın ilim ve irfanı alınabilir ancak, kültür alanı islamiyetin koyduğu kodlarla belirlenmeliydi.³⁰ Kadın haklarına olan düşünceleri de bu çerçevede gelişmiş, "İslam kadını"nı referans olarak almış ve romanlarında da bunu konu edinmiştir.³¹ Kardeşi Emine Seniyye Hanım'ın ise daha radikal, ilerici ve siyasetle iç içe olduğunu söylemek mümkündür.³²

Fatma Aliye Hanım, ilk çevirisini ve yazılarını kendi adıyla yayınlamamış, ancak bir gazetede yazdığı yazıda kendi kimliğini açık etmiştir. Bundan sonra da kendi adıyla

²⁶ Ortaylı, İlber; Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 247.

²⁷ Özkan, Nevzat; "İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye'nin Yetiştirdiği Sosyal ve Kültürel Ortam", Söylem/Filoloji Dergisi, C.: 2, S.: 2, 2017, s. 182.

²⁸ Özkan, a.g.m., s. 188.

²⁹ <https://www.beyaztarih.com> (11.1.2009).

³⁰ Zihnioğlu, a.g.e., s. 47.

³¹ Zihnioğlu, a.g.e., s. 48.

³² Ortaylı, a.g.e., s. 47- 48. Emine Seniyye, ablasından farklı olarak islamiyetin kadın giyimi üzerindeki yaklaşımını eleştirmektedir. Kadınların ilerlemesinin ve kurtuluşunun kadınların mücadelesiyle gerçekleşeceğini savunmaktadır. Zihnioğlu, a.g.e., s. 54-55.

romanları yayımlamıştır. Kadınların o dönemde yazı yazması pek alışıl gelmiş bir hadise olmadığından, yaptığı cesurca bir adım olarak kabul edilebilir.

Romanlarında Osmanlı aile hayatı konu edinilmiştir, büyük bir edebi değere sahip olduklarından çok o dönemde bir kadın bakış açısıyla bu konuların ele alınması ilgi çekmiştir. Romanlarında sade bir dil kullanması, okunurluğuna katkıda bulunmuş olsa gerektir. Kadın ve aile hayatını konu edinen yazarın, İslamiyetin insana vermiş olduğu değerlerden hareketle, kadınla erkeğin eşit sorumluluk ve hak sahibi olduğundan, kızların eğitilmeleri gereğinden dem vurur.³³

O dönemin aydın kadınları gibi Fatma Aliye Hanım da sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda şehit ve gazilerin ailelerine yardım amacıyla Cemiyet-i İmdadiye derneğini kurarak bir yardım kampanyası başlatmış, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de ilk kadın üyesi olmuş ve çalışmalarından ötürü hem bu dernek hem de II. Abdülhamit tarafından ödüllendirilmiştir.³⁴ Bu dönemin eğitimli kadınları birbirine benzer faaliyetlerde bulunmuşlar, zaman zaman da yolları kesmiştir. Bu makalede aşağıda ele alınan Nezihe Muhiddin için Fatma Aliye'nin özel bir yeri vardır.³⁵ Nezihe Muhiddin, Fatma Aliye'yi düzenli olarak evinde ziyaret eder, muhtemelen aynı dönemin kadınları olduklarından, bakış açıları bazı konularda farklı da olsa ahbaplık etmekten keyif almış olsalar gerektir.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemi sonrasında kadınların toplumsal konumunu tartışmaya açanlardan biridir. Kadınların eğitilmesinin ve çalışma haklarının olmasını savunmuş, kadının İslamiyetin öngördüğü kapalı kıyafetleri ve saçları örtülü olduktan sonra müslüman kadınların erkeklerle görüşmelerinin sakıncalı olmadığını belirtmiştir, evli olsalar dahi kadınların erkeklerle aynı arabaya binmemeleri, beraberce eğlenememeleri, toplu taşıtlarda ayrı yerlerde oturmaları kadınla erkeğin eşit olamamasının göstergeleridir.³⁶ Ona göre, kadının evde kapalı kalması ve eğitimsizlikleri kadınların içinde bulundukları kötü durumu açıklamaktadır.³⁷ Ancak diğer yandan bazı geleneksel kalıpların dışına çıkamamaktadır: Görücü usulüyle yapılan evliliklere sıcak bakmakta³⁸, kadınların kocalarına itaat etmeleri gerektiğini düşünmekte³⁹, cariyeliğe, açık bir şekilde karşı çıkamamaktadır⁴⁰. Fatma Aliye, İslam kadınının bir baskı altında olmadığını belirtmekten, kardeşi Emine Seniyye ise erkeklerin kadın hareketine karşı olduklarını, kadınların hak taleplerini susturmaya ve kadınların bilinç yükseltmeye yönelik çalışmalarına engel olmaya çalıştıklarından. Ancak bu çabaların sonuçsuz kalacağından söz etmektedir.⁴¹

Bu devrin kadınlarını yaşadıkları dönem içinde değerlendirmek ve bugün kadın hakları açısından gelinen düzeye bakarak onları yargılamamak gerekir. Fatma Aliye'nin şu düşünceleri günümüzün bakış açısıyla değerlendirildiğinde eleştiriyi

³³ Aşa, H. Emel; "Fatma Aliye Hanım", İslam Ansiklopedisi, C.: 12, s. 261-262.

³⁴ Aşa, s. 261-262.

³⁵ Zihnioğlu, a.g.e., s. 40.

³⁶ Güler, a.g.e., s. 66.

³⁷ Güler, a.g.e., s. 63.

³⁸ Aliye, Fatma; Osmanlı'da Kadın, Ekim, İstanbul, 2012, s. 64.

³⁹ Aliye, a.g.e., s. 119.

⁴⁰ Aliye, a.g.e., s. 17-19, 50.

⁴¹ Zihnioğlu, a.g.e., s. 49.

hak edebilir, ancak kadının evden çıkamadığı günlerin akabinde söylenen bu sözler, o dönem için devrim niteliğindedir. Fatma Aliye hem doğu kültüründen beslenmiş, hem de aldığı eğitim sayesinde Batı kültürünü de tanıma fırsatı bulmuştur. Ona göre, “insanı medeniyete ulaştıran en emin yol Doğu’nun manevi değerlerini koruyarak Batı’nın tekniğinden faydalanmaktır”.⁴² Babasının etkisinde kaldığı için her ne kadar Batı’dan esinlense de, gelenekçi tavrından vazgeçmemiş, muhafazakar Osmanlı kadın kimliğinden uzaklaşmamıştır: Aile bağlarını, Osmanlılık ve islamiyete ait değerleri her şeyin üzerinde tutmuştur.⁴³ Bu anlamda Fatma Aliye Hanım’ı geçiş dönemi feministlerden saymaktan çok Tanzimat sonrası Osmanlı aydın kadınlarından saymak, yazdıkları ile yeni kadın kuşaklarının yetişmesindeki rolü hafifsememek ve ilk adımları attığı için hak ettiği yeri vermek gerekmektedir.

III) Süreyya Ağaoğlu: İlk Kadın Avukat

Süreyya Ağaoğlu, biz hukukçu kadınlar için çok ama çok önemli bir isimdir. Cumhuriyetin idealleriyle dolu dolu geçmiş inanılmaz bir yaşam öyküsü vardır. 1903 doğumlu olması nedeniyle, Cumhuriyetin kuruluşunun ve kadınlara tanınan hakların canlı tanığı ve savunucusu olmuştur. Dönemin aydınlarından biri olan babası Atatürk’ün yakın çevresindekilerden biridir ve bu anlamda bazı zorlukları yenmede kendisi bizzat Atatürk’ün desteğini de alma şansına erişmiştir.

Süreyya Ağaoğlu’nun ailesi hem anne hem de baba tarafı oldukça varlıklıdır. Baba tarafının varlıklı oluşu sayesinde babası Ahmet Ağaoğlu Azerbaycan’da başladığı eğitim hayatını Fransa’da devam ettirebilmiş, Bakü’ye dönüşünü takiben bir gazete çıkarmış ve türk kızları için Türkçe ve Rusça eğitim yapan ilk liseyi açtırmıştır.⁴⁴ Kız çocuklarını seven ve onların eğitimini böyle önemseyen birinin bir kızının avukat, diğerinin de tıp doktoru olması şaşırtıcı değildir. Süreyya Ağaoğlu da dönemin diğer aydın kadınları gibi aydın, entelektüel ve açık fikirli bir ailenin kızı olarak yetişmiştir. Babasının Malta’ya sürgüne gönderilmesi⁴⁵, ailenin diğer fertlerinde olduğu gibi onda da derin tesirler bırakır ve büyüyünce hukukçu olmak ister, ancak Osmanlı İmparatorluğu’nda o zamana dek adalet dağıtma işi hep erkeklerin tekelinde olmuş ve kadınlara öğretmenlik ve hemşirelik gibi işkollarında eğitim yapma imkanı tanınmıştır.

Süreyya Ağaoğlu, kendi kaleme aldığı yaşam öyküsünde 1921 yılında hukuk eğitimi almak üzere Fakülteye gittiğinde kendisine kahkahalarla gülündüğünü yazmaktadır. O yıllarda hukuk fakültesinin kadın öğrencilere kapalı olması ve kadınların hakim, savcı, avukat olmalarının erkek dünyasında mümkün görülmemesi bu kahkahaların sebebini açıklamaktadır. Kendisine kadınlar için ayrı bir fakülte açılabilmesi için üç arkadaş daha bulması söylenir, muhtemeldir ki bulamayacağı düşünülmüştür. Süreyya Ağaoğlu, kendisine hukuk fakültesi sıralarında eşlik edecek üç arkadaş daha bulur ve onlara ayrı bir sınıf açılır. Ancak çarşaf giymeyen Süreyya Ağaoğlu’na profesörlerden biri tarafından çarşaf giymesi konusunda uyarı gelir ve o da okuma uğruna çarşafa girse de ikinci dönem ilk fırsatta çarşafı çıkarır, üstelik tam da o

⁴² Aşa, s. 261-262.

⁴³ Özkan, a.g.m., s. 190.

⁴⁴ Ağaoğlu, Süreyya, Bir Ömür Böyle Geçti, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 7-8.

⁴⁵ Ağaoğlu, a.g.e., s. 16.

zaman – hocalar aynı dersi iki defa vermek istemediklerinden- erkek öğrencilerle birlikte okumalarına karar verilmiştir. Bunu yapmasındaki neden kadın-erkek eşitliğine inanması ve bunu da kendince ispata çalışmasıdır.⁴⁶

Adalet konusunda hassas düşünceleri ve duyguları olan bu ilerici kadın mezun olduğunda stajını çocuk mahkemelerinde yapmak istediğinde, isteği yine kahkahalarla karşılanır, çünkü henüz çocuk mahkemeleri kurulmamıştır. İlk çocuk mahkemelerinin kurulması için 1987 yılını beklemek gerekecektir.

1928 yılında Ankara’da avukatlık ruhsatını alır. İlk davasını alıp da mahkemeye gittiğinde cübbesini çekip pantolon giyip giymediğinin kontrol edilmesi dikkat çekicidir. Avukat olmuş bir kadının toplum tarafından hazmedilememesi ve kadınların kılık kıyafetle erkekler tarafından denetim altına alınma isteği kendini göstermektedir. Adalet mekanizmasının iyi işlememesi nedeniyle avukat olmaktan bir süreliğine vazgeçip Devlet Şura’sında raportör olarak çalışmaya başlar. Burada çalışırken memurlar ile Şura’nın üyelerinin ayrı merdivenlerden çıkmasına ilişkin bir düzenleme yapılır. Bu düzenleme ile çalışanlar arasında ayrımcılık yapıldığından, haksızlıklara karşı gelme özelliğiyle tanınan S. Ağaoğlu, düzenlemeye karşı gelir. Kendisine önce ihtar verilir ve bunu kimseye söylememesi tembih edilir. Durumu herkese söyleyen ve sonrasında da açığa alınan Ağaoğlu, başka şikayet edecek yer olmadığından Devlet Şura’sını Devlet Şura’sına şikayet eder ve işe döner. Olaylı geçen memuriyet hayatı takdirname alarak sona erer ve tekrar avukatlığa başlar ve İstanbul’a yerleşir. Bundan sonra avukatlık yapmanın yanında kadın hakları alanındaki çalışmalarına da hız verir. Türk Barolar Birliği’nin yurt dışı toplantılarında temsil edilmesi, Amerikalı hukukçu kadınlar tarafından kurulan Hukukçu Kadınlar Kongresi’nin Başkanlığını yürütmek, Hür Fikirleri Yayma Derneği, Türk Amerikan Üniversiteler Derneği ve Çocuk Dostları Derneği’nin kurucusudur. Birçok toplantı düzenlemiş ve birçok konferans, seminer ve söyleşiye katılmıştır. Anılarını içeren kitapları, hukuk üzerine yazdığı makaleleri bulunmaktadır.

IV) Nezihe Muhiddin: İktidardan Pay İsteyen Bir Kadın

Nezihe Muhiddin’i bu makaledeki diğer kadınların yanında yer almasını sağlayan, onun bir Osmanlı kadın hakları savunucusu olması, kültür düzeyi ve siyasi kimliğiyle öne çıkan bir kişilik, yazarlığı ve iyi bir hatip olmasıdır. Ama her şeyden önce belki de en dikkat çekici özelliği henüz Cumhuriyet Halk Fırkası dahi kurulmamış iken, siyasete atılmayı düşünüp bir kadınlar partisi kurmasıdır (1923). Bununla erkeklerin iktidar alanlarını kadınlarla paylaşmaları anlamı çıkacağından, daha sonraları birçok baskıya maruz kalmış ve partiyi kapatmak zorunda bırakılmıştır. Kadınlar Birliği’nin (1924) kurucusu olan Nezihe Muhiddin, hem bu dernek faaliyetleri hem de siyasi kimliği nedeniyle dışlanmış ve bu dışlanma bireysel olmaktan çok, Osmanlı-Türk kadın hareketinin düşünsel temellerini oluşturmasından kaynaklanan ideolojik bir dışlanmadır ve dönemin erkek aydınları, yazarları ve iktidar çevreleridir.

⁴⁶ Ağaoğlu, a.g.e., s. 22- 26.

Bu çevrelerin antifeminist tutumları, eleştirilerinin bu çatışmada önemli rol oynadığı görülmektedir.⁴⁷

Nezihe Muhiddin'in ilk başlarda gür çıkan sesi, zamanla bastırılmış ve iktidar tarafından karalamaların başlatıldığı 1927den sonra çıkmaz olduğu anlaşılmaktadır. Böylece kendisini unutturmak daha kolay olmuştur.

Nezihe Muhiddin'in tarih dışında bırakılmasıyla, erken dönem feminizm olarak adlandırılacak bu dönemde kadınların siyasetle hiç ilgilenmediği, iktidardan pay istemedikleri ve daha sonra Cumhuriyet döneminde kadınlara verilen hakların erkekler tarafından verildiği tezinin yaygınlaştırılması mümkün olmuştur.⁴⁸ Elbette Cumhuriyet devrimleri, kadınlar açısından çok ama çok önemli sıçramalara sahne olmuştur, ancak bu, bu kadınların çabasını tarih dışında bırakmak için geçerli bir neden olamaz. Yaygın kanının aksine, kadınlara ilişkin gerçekleşen reformların temel taşlarını bu okumuş, aydın kadınlar hazırlamışlardır.

a) Yaşamı:

Nezihe Muhiddin 1889'da İstanbul'da doğmuştur. Babası savcı ve ceza hakimliği yapmıştır. Annesi ise bir paşa kızıdır ve aydın bir insandır. Edebiyat kültürü ve sevgisini annesinden aldığı ifade edilmektedir.

Çocukluk yılları Abdülhamit'in istibdat dönemine denk gelmektedir. Ancak evdeki ortam bunun tam tersidir. Özgürlükçü bir babası, askeri okullarda okuyan rejim muhalifi kuzenleri vardır. Sekiz yaşındayken annesi ile bir kadın örgütünü ziyaret ettiğine göre, annesi de dönemin modern kadınlarından olsa gerekir.⁴⁹ Özellikle eve gelen kadın misafirlerin toplumsal cinsiyete ilişkin fikirlerinden çok etkilenmiştir.⁵⁰ Bu kadın çevresi, onun yeniliklere açık, aktivist feminist olmasına tesir etmiştir.

Nezihe Muhiddin, eğitimini özel öğretmenlerle yürütmüş, farsça, arapça dilini ve edebiyatını öğrenmiş daha sonra bu dillere Fransızca ve Almanca da eklenmiştir.⁵¹ Babasının açık fikirli bir insan olduğu, kızının eğitimine önem verdiği ve özel öğretmenlerle bunu desteklediği anlaşılmaktadır.⁵² Bu eğitim karşılığını bulmuş, daha 20 yaşındayken İttihat ve Sanayi Mektebi'ne müdür olarak atanmıştır. Bu durum bir yandan onun başarısını gösterirken, diğer yandan da yetişmiş, deneyimli insan yokluğunu da ortaya koymaktadır.

Meslek hayatının başlamasıyla dergilerde yazılar yazmaya da başlar ve sosyolojiye, psikolojiye, pedagojiye ait bilimsel yazıların yanında bazı edebi yazılar da kaleme almıştır.⁵³ Bunun yanında öğretmenlik yapmaya devam etmiştir. Ancak ilginç olan bir husus vardır; ciddi bir fen eğitimi almış olmasına karşın, jimnastik, lisan, piyano,

⁴⁷ Zihnioğlu, a.g.e., s. 19.

⁴⁸ Zihnioğlu, a.g.e., s. 17.

⁴⁹ Baykan, Ayşegül/ Ötüş-Baskett, Belma; Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24.

⁵⁰ Zihnioğlu, a.g.e., s. 36.

⁵¹ Zihnioğlu, a.g.e., s. 35-36.

⁵² Zihnioğlu, a.g.e., s. 37.

⁵³ Zihnioğlu, a.g.e., s. 37.

biçki-dikiş gibi derslerin hocası olmuştur.⁵⁴ Bunun yanında, kız okullarında müdürlük de yapmıştır. Müdürlük yaptığı dönemde, öğrencilerini fen, müzik, spor dersleriyle tanıştırmış, eğitim ve müfredatta Batı kökenli düşüncelerden yararlanmıştır.⁵⁵

Dönemin diğer kadınları gibi savaşlar görmüş, hastabakıcılık yapmış, askerlere, yaralılara gerekli olan levazımatı dikmiştir. Savaşın bitmesiyle öğretmenliğe geri dönmüş ve 1929'da emekliye ayrılmıştır.

Nezihe Muhiddin, bir yazar olarak da öne çıkmaktadır: yirmi roman, üçyüz kadar hikaye yazmıştır. Bunun yanında, sahnelenmiş operetleri, piyesleri, filme çekilmiş senaryoları vardır. Bunları da köşesine çekildikten sonra yazmıştır. Kadın Yolu dergisinin kurucusudur ve genel yayın yönetmenliğini yapmıştır, Dellal isimli iktisadi bir derginin sahibi ve yayın yönetmeni olmuştur. Bu kadar önemli bir yayın hayatı olmasına karşın, siyasi kişiliğinin uğradığı baskılar, yazar kişiliğinin de zamanla üstünün örtülmesine ve unutulmasına neden olmuştur.⁵⁶

İki defa evlenen Nezihe Muhiddin'in bir oğlu olmuş, hayatı boyunca babasının soyadını kullanmıştır. Kadının soyadının günümüzde dahi hukuki bir tartışma konusu hatırlanırsa, kendisinin tutumu dikkat çekicidir.

b) Kadın Hakları ile İlgili Görüşleri:

Hayatının önemli bir kısmı gerek yazarak, gerekse aktif bir şekilde toplum hayatının içinde kadın haklarını savunmakla geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kadını toplum yaşamına dahil etme çabası içinde olmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da kadınların siyasal alanda da var olmalarını sağlamak için mücadele etmiştir. Ona göre, tüm bunların gerçekleşebilmesinin temelinde eğitim yatmaktadır. O dönemde kız çocukları eğitim alma hakkından yoksun olduğu için, onun da ilk aklına gelen haklardan biri doğal olarak eğitim hakkı olmuştur. Kendisi iyi eğitilme şansına ulaşmıştır ve bu haktan herkesin eşit bir şekilde yararlanmasını istemektedir. Ona göre, 1900'den önce kadın dünyasının sorunlarına duyarlı eğitilmiş kadınlarla- ki sayılarının az olduğunu biliyoruz- toplumun geri kalan kesiminin kadınları arasında büyük bir fark vardır. Bu fark da temelinde eğitimde, gelenek ve göreneklerin bağnazlığında ve batıl inançlarda yatmaktadır.⁵⁷

Eğitim konusuna çok önem veren Nezihe Muhiddin kızların eğitimi ile ilgili olarak "Hepimiz tatlı ve ümitli bir gayretle elele verdik. Türk kızlarının yabancı kızlardan farklı yetişmesi bizim için en kıymetli ideal" olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸ Bu idealin peşinde koşan Nakiye Hanım'ı ise yeterince radikal olmamakla eleştirmekte ve "Öğretmen Nakiye Hanımefendi ise kadınlık adına kişisel bir davada etkili olmaktan çok seçkin bir idareci, kadın olarak tanınmıştır" demektedir.⁵⁹ Buna rağmen kadınlık

⁵⁴ Zihnioğlu, a.g.e., s. 38.

⁵⁵ Baykan/ Ötüş-Baskett, a.g.m., s. 25.

⁵⁶ Zihnioğlu, a.g.e., s. 40.

⁵⁷ Baykan/ Ötüş-Baskett, a.g.m., s. 24.

⁵⁸ Özdemir, a.g.e., s. 27.

⁵⁹ Özdemir, a.g.e., s.27.

üzerine görüşlerinde Nakiye Hanım'ın fikirleriyle örtüşen noktalar vardır: Nezihe Muhiddin de yoksul kadın ve çocukların korunmasına çaba harcamıştır: 1913'te Türk Hanımlarını Esirgeme Derneği'ni kurmuştur.⁶⁰ Nakiye Hanım'ın da çocuklara ne kadar duyarlı olduğunun bilinmesinin yanında kadın derneklerinde yaptığı faaliyetlerle de tanınmaktadır. Aynı şekilde her ikisi de, kadınların modayı izlemek amacıyla yaptıkları müsrifliğe karşı çıkmaya, tasarrufun ve yerli malların özendirilmesine önem vermektedir.⁶¹

Ancak bu görüşlerine karşın, kurduğu partinin programında kadınların milletvekili, asker olmaları dahi bulunuyorken, dönemin önemli gazetelerinden Cumhuriyet'te "Havva'nın kızları, Meclis'e girip yılın manto modasını tartışacak" denilerek alaya alınmıştır. Oysa Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet'i kadın hakları için uygun bir zemin olarak değerlendirdiği için 1923 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan önce Kadınlar Fırkası'nı kurmuştur. Türk Kadını adlı eserinde, "kadınların birey olarak hak ve isteklerini yeni ulus-devletin refahına ve toplumsal yaşama tabi kılan, bilimsel temellere oturtulmuş, pozitivist bir reforma dayanan pürüzsüz bir inancı"nı yansıttığı görülmektedir.⁶² Bu inanç her şeyden önce Cumhuriyet zemininde kadınları gelecekteki görevlerine hazırlamayı, eğitilmelerini sağlamayı, Batı'nın ulaştırdığı düzeyi Anadolu kadınına anlatmayı içermektedir. Bunun yanında kadının toplumsal, ekonomik ve daha sonra siyasi alanlarda haklarını, gelişmelerini sağlamayı hedeflemektedir.⁶³ Fırkadaki kadınlar, er geç kendi temsilcilerini Meclis'te göreceğini düşünmektedirler. Nezihe Muhiddin'in Cumhuriyetten beklentisinin bu anlamda büyük olduğunu söylemek gerekir.

158

Dönemin hükümeti, parti programındaki talepleri aşırı bulmuş, bir dernek kurulması tavsiye edilmiştir.⁶⁴ Nitekim Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili olan ve vilayete verilen dilekçeye yanıt verilmemiştir.⁶⁵ Bunun üzerine fırka kapatılarak, talepler de daraltılarak Türk Kadınlar Birliği'ni kurmuştur. Kadınların bu cesur adımının yine erkekler tarafından önünün kesildiğini görmek, tarihteki birçok örnek dikkate alındığında şaşırtıcı değildir.

Cumhuriyetin Kuruluşundan sonra ilk kadın derneği olma özelliğini taşıyan⁶⁶ Türk Kadınlar Birliği'nin amaçları ise şöyle açıklanmaktadır: "kadınlığı fikri ve içtimai sahalarda yükselterek çağdaş ve ileri bir düzeye ulaştırmayı amaçlar. Bu nedenle, genç kızlar gerçek bir anne olarak (hakiki valde) yetiştirilmelidir. Kadınlık dünyasındaki yaralar sarılmalı; dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklarına yardım edilmeli; kadınlar iş hayatında özendirilme ve üretken kılınmalıdır"⁶⁷. Bu

⁶⁰ Baykan/ Ötüş-Baskett, a.g.m., s. 26.

⁶¹ Zihnioğlu, a.g.e., s. 37.

⁶² Baykan/ Ötüş-Baskett; a.g.m. s. 11.

⁶³ Toprak, Zafer; "Türkiye'de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası'ndan Arsiulusal Kadınlar Birliğine Kongresi'ne (1923-1935) , Kadın Araştırmaları Dergisi, 1994, s. 7-8.

⁶⁴ Toprak, a.g.m., s. 8.

⁶⁵ Gökçimen, Semra; " Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", Yasama Dergisi, Sayı: 10, 2008, s. 20.

⁶⁶ Balcı, Meral/ Tuzak, Mervenur; "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi", Marmara Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, I, 2017, s.47.

⁶⁷ Toprak, a.g.m., s. 9.

satırlarda görüldüğü üzere, erkekler kadınlara geri adım attırmakta başarılı olmuşlardır. Dernek yardım amaçlıdır, kadınların birey olarak değil de ev işleriyle ilgilenen ve bakım hizmetlisi olarak aile içinde soğurulan biri olarak algılandığı bir yapıya bürünerek tehdit olmaktan çıkarılmış, iktidar alanı bir kez daha erkeklere kalmıştır.

Ancak, TKB, yine de kadınların sesi olmaya devam etmiştir. Kuruluşunda stratejik davranıp, dikkat çeken konuları tüzük dışında bırakmıştır.⁶⁸1927’de TKB, tüzüğüne bir madde ekleyerek kadınlara siyasi haklar sağlamayı amaçladığını belirtir.⁶⁹ İlk seçimlerde kadınların seçme ve seçilme hakkının olmamasına rağmen, Nezihe Muhiddin’i aday göstermiş, seslerini duyurmuşlardır. Bu sesin iktidarı rahatsız ettiği şüphe götürmemektedir: TKB’nin üye sayısı 100’e yaklaşık 4 ilde şube açınca, iktidar bu Birliği kapatma kararı vermiş ve Nezihe Muhiddin’i susturmuşlardır. Sonrasında da Nezihe Muhiddin, köşesine çekilmiş, yazılar yazmaya başlamış ve unutulmuştur.

V) Sonuç:

Tanzimat ve özellikle II. Meşrutiyet Dönemi sonrasında yapılan reformlar ve sağlanan görece özgürlük ortamı ve batılılaşma hareketleri sonucunda Osmanlı kadınları geleneksel rollerinden sıyrılıp, modernliğe doğru bir adım atmışlardır. Kadınların eğitime başlanmasıyla sadece okuma yazma öğrenmemişler, yazar olmuşlar, gazete, dergi çıkarmışlar, broşürler yayımlamışlardır.

Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan feminist hareket bir ölçüde varlığını savaşa borçludur: Savaş yıllarının toplumsal koşulları, kadının örgütlenmesine, bir araya gelmesine zemin hazırlamıştır.⁷⁰ Savaşların ortaya çıkması göreceli olarak kadınların kamusal alanlara çıkmasına bir anlamda destek olmuştur. Savaşa giden ve çoklukla geri gelmeyen erkeklerin yerine kadınlar onların işlerini devralmak durumunda kalmışlar, savaşın geri planında yaralanan askerlere bakmışlar, askerlerin dikilmesi gereken gibi işlerinde terzilik yaparak yardımcı olmuşlardır. Bu dönemde erkeklerden boşalan bazı memuriyetlere kadınların getirildiği, postanede, tekell idaresinde, laboratuvarlarda çalışmaya başladıkları görülmektedir.⁷¹

Savaş, yardım dernekleri kurmalarına neden olmuş ve kadınlar örgütlenmeyi öğrenmişlerdir. Daha sonra kurdukları derneklerde memleketin içinde bulunduğu durumdan nasıl çıkacağı üzerine kafa yormaya yani siyasetle ilgilenmeye ve bunu yüksek sesle tartışmaya başlamışlardır. Bu tartışmanın yolu toplantılarda konuşmaktan olduğu gibi, kadın dergileri çıkararak, gazetelerde yazmaktan da geçmiştir. Bu anlamda savaş, bir anlamda toplumsal cinsiyete ilişkin kesin kalıpları kıramadıysa da yumuşatmıştır. Özellikle Balkan Harbi bittiğinde kadınlar, bir kere sokağa çıktıklarından, kadın hareketine soyunduklarında yanlarında az da olsa aydın erkekleri de bulmuşlardır.⁷²

⁶⁸ Balcı/ Tuzak; s. 47.

⁶⁹ Toprak, a.g.m., s. 9.

⁷⁰ Toprak, a.g.m., s. 6.

⁷¹ Gökçimen, a.g.m., s. 11.

⁷² Toprak, Zafer; Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 3.

Elbette ki herkesten destek görmemişlerdir. Gericici, gelenekçi ve İslamcı çevreler dinin elden gittiğini ve kadınların ahlaksızlığın kucağına itildiğini ileri sürerek kadınların eskisi gibi evden çıkmadan, kamusal alanda görünür olmadan yaşamaya devam etmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Bu durum yenilikçilerle muhafazakârlar arasındaki uçurumu derinleştirmiştir.⁷³

Kadın haklarını talep eden İstanbul'un aydın kadınlarının ortak özelliği eğitimi önemsemeleridir, çünkü iyi bir eğitim almanın erkeklerle aralarında var olan farkı kapatmada ne denli önemli olduğunun farkına varmalarına neden olmuştur. O nedenle özellikle de kız çocuklarının eğitim almalarına vurgu yapmışlardır. Bunun yanında kadınların bilinçlerini yükseltmek için toplantılar yapmışlar ve her fırsatta taleplerini dile getirmeye çalışmışlardır. Bu doğaldır ki bir mücadele içine girmelerini gerektirmiştir.

Öne çıkan kadınların bazıları her ne kadar aydın ailelerin çocukları olarak dünyaya geldiyse de, zaman zaman aileleriyle dahi çatışmak durumunda kalmışlardır. Onlardan beklenen en fazla modern, eğitilmiş anneler olmaları ve yeni nesli de öyle yetiştirmeye çalışmalarıyla çok daha fazlasını yapmaya çalıştılar ve bunu yaparken bazıları evlenmeye ya da çocuk yapmaya zaman da bulamadılar.

Her zaman için ilklerin daha zor gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa yaşadıkları zorluklar beklenen zorluklardır. Bu zorlukların üstesinden gelebildikleri kadar gelmişler, engellere takılmışlar, bazen tam anlamıyla modernleşemeyip arada kalmışlardır. Ama bu kadınlara borçlu olduğumuzu düşünüyorum. Onlar bizim yolumuzu açtılar, çabalarını boşa çıkarmamak bizim ödevimiz ve sorumlumuzdur.

Teşekkür: *Bu çalışma, 19.200.002 no'lu projenin Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Fonu tarafından destelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Yazar bu desteğinden ötürü Galatasaray Üniversitesi'ne minnettardır.

Kaynakça:

Ağaoğlu, Süreyya, Bir Ömür Böyle Geçti, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1984.
Aliye, Fatma; Osmanlı'da Kadın, Ekim, İstanbul, 2012.

Baktıaya, Adil; Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası, H2O Kitap, İstanbul, 2016.

Balcı, Meral/ Tuzak, Mervenur; "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi", Marmara Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, I, 2017.

Baykan, Ayşegül/ Ötüş-Baskett, Belma; Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

⁷³ Toprak, a.g.e., s. 3.

Binbaşıoğlu, Cevat; Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.

Can, Cahit; Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi, Kaynak Yayınları, Ankara, 2012.

Çakır, Serpil; Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Gökçimen, Semra; “ Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, Yasama Dergisi, Sayı: 10, 2008.

Güler, Ali; Atatürk ve Kadın Hakları, Halk Kitabevi, 2018.

Ortaylı, İlber; Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Özdemir, Nuray; Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Cemiyet Kadını: Nakiye Elgün, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014.

Özkan, Nevzat; “İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye’nin Yetiştği Sosyal ve Kültürel Ortam”, Söylem/ Filoloji Dergisi, C.: 2, S.: 2, 2017.

Özkiraz, Ahmet/ Arslanel, M. Nazan; “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C.: 3, No: 1, 2011.

Özyürek, Mustafa; “ Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Eğitimci: Nakiye Elgün”, Atatürk Dergisi, C.: 3, S.: 2, 2014.

Toprak, Zafer; Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

Toprak, Zafer; “Türkiye’de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası’ndan Arsıulusal Kadınlar Birliğine Kongresi’ne (1923-1935) , Kadın Araştırmaları Dergisi, 1994.

Üskül Engin, Zeynep Özlem; Türkiye’de Evlenmenin Evrimi, Beşir Yayınevi, İstanbul, 2008.

Yıldız, Hacer; Türkiye’de Kadınların Siyasi Haklar Mücadelesi ve Nakiye Elgün, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

Yılmaz, Hadiye; “1923 Yılı Mizah Basınında kadınların Seçme- Seçilme Hakkı ve Kadınlar Halk Fırkası”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 59, Güz, 2016.

Zihnioğlu, Yaprak; Kadınsız İnkılâp, MetisYayınları, İstanbul, 2003.

Zilfi, Madeline C.; Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar, Çev.: Ebru Kılıç, İş Bankası Yayınları, 2018.

Fatma Aliye biyografisi için <https://www.beyaztarih.com> (11.1.2009).

**EL RUHA
6. INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

**REFLECTION OF THE ASSUMPTION OF GOING CONCERN TO THE
AUDIT REPORT: AN EVALUATION BASED ON THE INTERNATIONAL
STANDARD ON AUDITING 570 (ISA 570)**

Dr. Duygu CELAYIR
Istanbul Commerce University

Abstract

The entities' ability to continue as a going concern is accepted as a basic assumption of accounting. Under this assumption, the entities are seen as having an unlimited term of life, and that the life of an entity is not limited with the lives of its owners and shareholders. According to the assumption of going concern, it is accepted that the entity will continue its business for the foreseeable future. Financial statements are prepared under the assumption of going concern, unless the management plans to liquidate the entity, or to cease its operations. This basic assumption should be considered with respect to the impact of the financial statements prepared by the entities on the decisions of the users of these financial reports. Financial statements issued by the entities have a great impact on the trust they build. Especially after the recent financial crises, and accounting and auditing scandals, the entity's ability to continue as a going concern has become much more important for the investors. Also with regards to independent audit, the concept of going concern is related with the investor perspective more, compared to other perspectives. In this context, when independent auditors are examining the entity's ability to continue as going concern, they emphasize on issues of continuity that may affect the decisions of interested parties, major ones being the investors. International Standard on Auditing 570 - Going Concern (ISA 570) was issued with the purpose to ensure that the interested parties obtain accurate and reliable information on the financial statements. With the standard of ISA 570, responsibilities have been imposed on independent auditors, which require that they evaluate the adverse events and conditions with respect to the entity's ability to continue as going concern, and that they provide accurate information to the users of information. The latest amendments in the reporting standards aimed to expand the auditing reports, and following these, additional amendments were issued about the going concern concept, imposing additional responsibilities for both the management and the auditors. Consequently, the scope of the audit reports has been expanded. According to these new arrangements; i) the audit report will now include more explanations on the auditor's and the management's responsibilities on the entity's ability to continue as going concern, ii) the audit report will now include a separate section in case there is a significant uncertainty on the continuity of the entity, iii) if there is not a significant uncertainty on the continuity of the entity, but there are indicators that may endanger the entity's continuity, the audit report will now include explanations of these. Unless the management intends to liquidate the entity, intends to cease the business activities of the entity, or unless the management is obliged to act as such, the going concern assumption should prevail. In due course, the auditor shall seek to obtain the sufficient and appropriate audit evidence about the appropriateness of management's use of the going concern assumption, and shall decide whether it is appropriate to make this assumption. The fundamental responsibility of the independent auditor is to detect the cases which may create significant uncertainties and serious doubts about the entity's ability to continue as going concern (if any), and to report these in line with the standards. Within this scope, all activities carried out throughout the independent audit process shall be carried out considering the probability of the occurrence of cases which may risk the continuity of the entity. This paper

examines the auditor's evaluations in relation to the going concern assumption based on ISA 570, and the reflection of these evaluations to the auditor's opinion.

Keywords: Going Concern Assumption, Independent Audit, ISA 570

Introduction

Because entities are the most fundamental element of the economy, the ability of these entities to continue as a going concern is vital for the economy. The ability of an entity to continue as a going concern means that; this entity will continue its operations in the future for a foreseeable amount of time, will not bankrupt, will continue to utilize its assets, and to fulfill its obligations. Not only the entity's owners and shareholders expect the entity to be able to continue as a going concern, but also the stakeholders have such an expectation as well (Moradi et al., 2012). For example, investors would like to know that the entities that they have invested in are able to continue as a going concern. If the operations of an entity would be limited with a time frame, this would have a negative impact on the economy in general, and all the interested parties that are benefiting from the entity.

The recent financial crises, failures of accounting/auditing and bankruptcies have proved the going concern assumption to be a very important matter, which should be assessed by the management, then evaluated by the auditor, and included in the auditor's report. Financial statements prepared by the entities should be prepared under the going concern assumption, and the independent audit of these financial statements should also be conducted under this assumption. There are many parties interested in the going concern assumption, such as executives of the entity, investors and employees. Therefore, the assumption should be assessed with care. It is a difficult and complex process, where auditors both conduct the audit and at the same time evaluate the entity's ability to continue as going concern (Louwers, 1998).

Although the independent audit conducted, and the auditor's report as the final product of it highly assure that there are no significant errors and omissions in the financial statements, the audit and the report provide limited information on the complexity of the entity's structure, and the complexity of the audit process. It is important that the auditor's report is improved, with regards to both the value of the process as perceived by the public, and to maintain the profession of independent auditing (Türel and Türel, 2017). As the result of these necessities, the IAASB published the International Auditing Standard (ISA) 700 on January 15th, 2015, called "Forming an Opinion and Reporting on Financial Statements", and made significant changes in the format and content of the auditor's report. One of the changes was about ISA 570, the standard of "Going Concern". The updates on this standard brought significant changes to the evaluations and explanations about the entity's ability to continue as a going concern. For example, when there is a material uncertainty about the entity's ability to continue as a going concern, now a new section shall be included in the report under the heading of "Material Uncertainty about the Entity's Ability to Continue as a Going Concern", and the issues leading to this result shall be explained in this section.

This study considers the changes made to ISA 570, and examines the evaluation to be made by the auditor on the entity's ability to continue as a going concern, and the reflection of this evaluation to the auditor's opinion and the audit report.

1. "Going Concern" Assumption, and the Management's Responsibility

The going concern principle is the assumption that a business will continue to exist in the near future, in other words, that it will not liquidate or be forced out of business. Companies are required to prepare financial statements on a going-concern basis unless a plan of liquidation has been approved by the entity's owners or the plan to liquidate is being imposed by other forces and it is very unlikely that the entity will remain a going-concern in the future (Akpotu and Israel, 2013).

The assumption of going concern directly affects the financial statements. Because, financial statements are prepared under the assumption that the entity will continue to exist, for a foreseeable future. The principle of going concern is the basis of the most of the criteria used for assessment and recognition in accounting, therefore financial information is presented under this hypothesis (Arnedo, Lizarraga, Sánchez and Ruiz, 2012).

165

The going concern assumption is a fundamental principle in the preparation of financial statements. Under the going concern assumption, an entity is ordinarily viewed as continuing in business for the foreseeable future with neither the intention nor the necessity of liquidation, ceasing trading or seeking protection from creditors pursuant to laws or regulations (Nogler, 2008). Accordingly, unless the going concern assumption is inappropriate in the circumstances of the entity, assets and liabilities are recorded on the basis that the entity will be able to realize its assets, discharge its liabilities, and obtain refinancing (if necessary) in the normal course of business (Enofe et al, 2013). When preparing financial statements, the management should assess the entity's ability to continue as a going concern (IAS 1, par:25-26). When the management is aware of material uncertainties which may cast significant doubt upon the entity's ability to continue as a going concern, those uncertainties should be disclosed. When the financial statements are not prepared on a going concern basis, the fact should be disclosed, together with the basis on which the financial statements are prepared and the reason why the firm is not considered to be a going concern (Kwok, 2005). Another assumption complementing the going concern assumption is the time period assumption. However, the activities of an entity do not stop on the balance sheet date, they continue. To be able to derive results from the entity's activities and to determine the precautions required, the indefinite life of the entity is divided into specific time periods (Kaval, 2005; Türedi and Tepegöz, 2016).

When evaluating whether the going concern assumption stands valid, the management should consider all available information for the future, at least for the next twelve months following the end of the accounting period. If the entity has been profitable in the past, and if the entity could finance its activities easily in the past, then it can be said that the going concern assumption stands valid, without carrying out detailed analyses. In other cases, the management needs to consider many factors such as the current and expected profitability, debt payment schedules and potential resources for the future financing required. A decision on the going concern assumption should follow the analysis of these factors (IAS 1: 26). Parties interested in the entity would like to know that the activities are carried out orderly and in continuity, and that the obligations are performed. Therefore, entities should inform their investors, creditors and other stakeholders about the matters of concern. For example, if an entity is facing financial distress due to an excessive debt burden, or it faces a lawsuit for obligations having a huge monetary size that may lead to bankruptcy, the management should state these in the footnotes to financial statements. Furthermore, potential investors are entitled to know the concerns of the entity, and whether it has the ability to continue as a going concern. If no concerns are stated in the footnotes to financial statements, it is then assumed that the entity is not facing any threatening financial issues.

Explanations made by the management on the entity's ability to continue as a going concern is an evaluation with certain characteristics. This evaluation is expressed in three elements in article 5 of the International Auditing Standard (ISA) 570: "Going Concern". First one is that, the degree of uncertainty associated with the outcome of an event or condition increases significantly the further into the future an event or condition or the outcome occurs. Second, the size and complexity of the entity, the nature and condition of its business and the degree to which it is affected by external factors affect the judgment regarding the outcome of events or conditions. The third one is that, any judgment about the future is based on information available at the time at which the judgment is made. Subsequent events may result in outcomes that are inconsistent with judgments that were reasonable at the time they were made (ISA 570: 5).

2. The Auditor's Responsibility on the Entity's Ability to Continue as a Going Concern

One of the basic requirements of an efficient market is an efficient audit process. In achieving an efficient audit, one essential condition is to obtain a true and fair view of the financial position and performance of the entity. For the financial statements to present fairly, in all material aspects the financial position and performance, a methodological approach structured in successive, well-defined stages is necessary. Another condition is to take into account any changes that have occurred to these assertions during the financial year, but also consider the impact of these changes to the entity's future. At this stage, the auditor analyses the appropriateness of the

entity's use of the going concern basis of accounting (Cordoş and Fülöp, 2015, Martens et al., 2008).

“Going concern”, being one of the fundamental concepts of accounting, assumes that, unless there is a contrary provision in an entity's articles of association, the activities shall continue indefinitely, regardless of the duration of the lives of the owners and shareholders (Karacan and Uygun, 2016). The related responsibilities of the auditor are regulated with the standard of ISA 570 “Going Concern”. These responsibilities include an evaluation on the entity's ability to continue as a going concern, and the changes to be made in the auditor's opinion and audit report in this capacity, where necessary.

According to this standard, the auditor's responsibility is to obtain sufficient appropriate audit evidence about the appropriateness of management's use of the going concern assumption in the preparation of the financial statements and to conclude whether there is a material uncertainty about the entity's ability to continue as a going concern (ISA 570, par. 6). In so doing, the auditor shall determine whether management has already performed a preliminary assessment of the entity's ability to continue as a going concern, by going through risk assessment procedures (ISA 570, par. 10). Where a material uncertainty on the entity's ability to continue as a going concern is detected, additional audit procedures should be conducted to obtain sufficient and adequate audit evidence for the matter. Based on the findings of these additional procedures, it is decided whether a material uncertainty exists for the entity's ability to continue as a going concern (Yaşar, 2017).

167

The standard also regulates the responsibilities of the auditor in forming an opinion on the financial statements when there are material uncertainties related to “going concern”, and the format and content of the audit report (ISA 570). When evaluating the entity's ability to continue as a going concern, the auditor should try to determine the significant factors that might affect the going concern assumption. The entity's ability to continue as a going concern has a significant impact on the assets and liabilities of the entity, and has a further impact on the value created by the entity. Therefore, auditors should see this ability as a dynamic issue. The entity's ability to continue as a going concern is examined during the auditor's report process, and this examination ends until the end of the reporting period. However, the flexible structures of today's entities, fast business transactions and the complexities of entities may cause the auditor's information on the entity's ability to continue as a going concern to become obsolete in a short span of time (Eickemeyer and Love, 2016).

According to ISA 570, the auditor's responsibility is to obtain sufficient appropriate audit evidence about the appropriateness of management's use of the going concern assumption in the preparation of the financial statements and to conclude whether there is a material uncertainty about the entity's ability to continue as a going concern (ISA 570, par. 6).

ISA 570 provides guidance on the objectives of the auditor (par. 9), that have to (Adeyemi & Uadiale (2011):

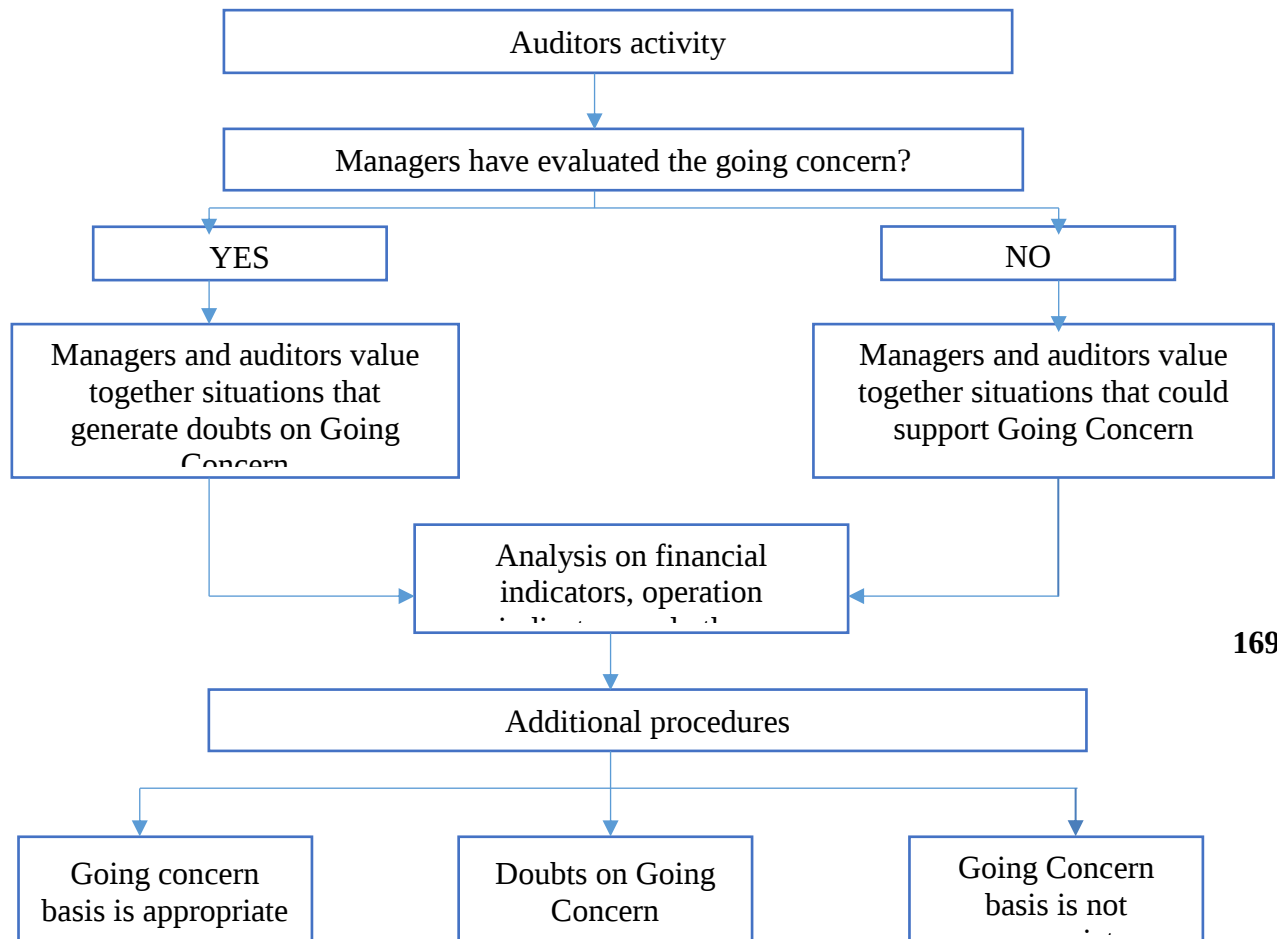
- Obtain sufficient appropriate audit evidence regarding the appropriateness of management's use of the going concern assumption in the preparation of the financial statements;
- Conclude, based on the audit evidence obtained, whether a material uncertainty exists related to events or conditions that may cast significant doubt on the entity's ability to continue as a going concern; and
- Determine the implications for the auditor's report.

2.1. The Auditor Evaluating the Entity's Ability to Continue as a Going Concern

During an independent audit process, the main purpose of the auditor with regards to "going concern" assumption is not to ensure the entity's ability to continue as a going concern, but it is to specify the conditions of risk that are affecting the matter, and to provide a reasonable assurance that those conditions of risk will not pose threats to the ability to continue as a going concern and report accordingly. In due course, the auditor should evaluate the uncertainties that the entity is facing from a perspective of continuity, and should carry out additional procedures where necessary (Bozkurt, 2016). Figure 1 indicates the process where the auditor evaluates the entity's ability to continue as a going concern. According to this process, the auditor first checks whether the management has assessed the "going concern" assumption. If the management has made such an assessment, then the management and the auditor should assess any issues that are casting doubt on the matter together. If the management has not made an assessment on the "going concern" assumption, then the management and the auditor should assess the ability to continue as a going concern together. In both cases, the entity's financial, operational and other indicators should be included in the analysis.

Figure 1: The auditor's process to evaluate the assumption of an entity's ability to continue as a going concern

169

Source: Brunelli, 2018

According to the result of these assessments, if there are any issues that are casting doubt on the entity's ability to continue as a going concern, the auditor shall go through additional procedures. As the result of this process, the auditor will conclude as either one of the following: a) it is appropriate to make a going concern assumption, or, b) there are doubts on the going concern assumption, or, c) it is not appropriate to make a going concern assumption. This conclusion will be included in the auditor's report.

There can be a variety of incidents and situations that may adversely affect the entity's ability to continue as a going concern (Güredin, 2010) (such as, recurring operating loss, shortages of working capital, or loss of key executives and personnel).

The auditing standards suggest some events that may indicate going concern uncertainty. AU 341 (par.6.) includes four categories of events that may indicate

substantial doubt about the continuation as a going concern: negative trends, other indications of possible financial difficulties, internal matters, and external matters. ISA 570 (par. A2) describes events or conditions in the following three categories: financial, operating, and other. Nevertheless, both sets of auditing standards are unclear as to how the auditor is to interpret and assess these events or conditions. Thus, auditors must rely on their own judgment when assessing whether an entity's probability of not continuing as a going concern is sufficiently high to justify issuing a going concern opinion (Gutierrez et. al, 2015).

The concept of Going Concern is clearly defined by International Standard on Auditing (ISA) 570, which lists a series of events and circumstances that may cast substantial doubt on the appropriateness of the going concern postulate. According to this standard, the auditor, in assessing the significance of uncertainty, shall take into account not only the potential effect, but also the probability that uncertain events will occur, determining misleads, because of its non-compliance with the accounting principles or because of the lack of true and fair representation. In particular, some financial indicators are pivotal for this acknowledgement (Brunelli, 2018):

- Negative net equity or low or negative working capital,
- Loans at maturity and close to maturity without any possibilities to renew or to redempt in the sort time;
- Significant impairment losses on assets,
- Persisting negative trends in profitability and solvency ratios
- Lack of good dividends for shareholders,
- Inability to raise money for new products or investments in long lived assets.

170

There can be also considered facts and events concerning the management, such as:

- Loss of key managers without succeeding in replacing them;
- Loss of significant market share, agreements or major suppliers;
- Employees' internal disputes.

The evaluation about the "going concern" assumption requires a significant level of professional judgment. This judgment is an outcome of the entity's financial and operational information. Therefore, if the information provided by the entity is not sufficient to evaluate the entity's ability to continue as a going concern, the probability of an erroneous judgment increases. Such a risk of error also imposes an additional cost on the auditor. Because, the auditor has to arrange the audit's scope, structure and scheduling accordingly (Geiger, M.A. & Rama, 2006). Auditors will use their professional judgment when evaluating the entity's ability to continue as a

going concern. The auditor will use his/her professional judgment for the following 4 processes (Socol, 2010).

1. The going concern review period. ISA 570 requires auditors to review the management's going concern assumption. The management's going concern assumption period coincide with the period for auditor's judgment. Auditors shall cover the same period as that used by management to make its assessment as required by the applicable financial reporting framework, or by law or regulation if it specifies a longer period. If management's assessment of the entity's ability to continue as a going concern covers less than twelve months from the date of the financial statements, the auditor shall request management to extend its assessment period to at least twelve months from that date.

2. The audit procedures in going concern review. For the auditor professional judgment, the going concern principle is not a simply test of a balance sheet. According to ISA 570 (par. 16), the auditor shall obtain sufficient appropriate audit evidence to determine whether or not a material uncertainty exists through performing additional audit procedures, including consideration of mitigating factors.

3. Possible events or conditions that may cast doubt about going concern assumption. Auditors do not predict future events or developments. But the auditors shall consider whether there are events or conditions that may cast significant doubt on the entity's ability to continue as a going concern (ISA 570, par. 10). After auditors identify events or conditions which may affect the going concern assumption, they have to analyze the impact on the company.

4. Impact of going concern for auditor's report. Auditors have to express their opinion in the auditor's report, in one of five possible audit opinions: Unmodified opinion, Unmodified opinion (but with matter paragraph), Qualified opinion, Adverse opinion, Disclaimer of opinion.

2.2. Audit Procedures:

For the auditor professional judgment, the going concern principle is not a simply test of a balance sheet (Enofe et.al., 2013). The auditor shall obtain sufficient appropriate audit evidence to determine whether or not a material uncertainty exists through performing additional audit procedures, including consideration of mitigating factors (Enofe et. al., 2013; Mgbame et. al, 2012). These procedures shall include (Socol, 2010; Nogler, 2008):

- a) Where management has not yet performed an assessment of the entity's ability to continue as a going concern, requesting management to make its assessment.
- b) Evaluating management's plans for future actions in relation to its going concern assessment, whether the outcome of these plans is likely to improve the situation and whether managements' plans are feasible in the circumstances.

c) Where the entity has prepared a cash flow forecast, and analysis of the forecast is a significant factor in considering the future outcome of events or conditions in the evaluation of management's plans for future action: Evaluating the reliability of the underlying data generated to prepare the forecast; and Determining whether there is adequate support for the assumptions underlying the forecast.

d) Considering whether any additional facts or information have become available since the date on which management made its assessment.

e) Requesting written representations from management and, where appropriate, those charged with governance, regarding their plans for future action and the feasibility of these plans.

Audit procedures that are relevant for auditors, may include the following (ISA 570, par. A15):

- Analyzing and discussing cash flow, profit and other relevant forecasts with management.
- Analyzing and discussing the entity's latest available interim financial statements.
- Reading the terms of debentures and loan agreements and determining whether any have been breached
- Reading minutes of the meetings of shareholders, those charged with governance and relevant committees for reference to financing difficulties.
- Inquiring of the entity's legal counsel regarding the existence of litigation and claims and the reasonableness of management's assessments of their outcome and the estimate of their financial implications.
- Confirming the existence, legality and enforceability of arrangements to provide or maintain financial support with related and third parties and assessing the financial ability of such parties to provide additional funds.
- Evaluating the entity's plans to deal with unfilled customer orders.
- Performing audit procedures regarding subsequent events to identify those that either mitigate or otherwise affect the entity's ability to continue as a going concern.
- Confirming the existence, terms and adequacy of borrowing facilities.
- Obtaining and reviewing reports of regulatory actions.
- Determining the adequacy of support for any planned disposals of assets.

3. Reflection of the "Going Concern" Assumption to the Auditor's Opinion and the Report

Based on the audit evidence obtained, the independent auditor inspects whether there are any material uncertainties that may cast significant doubt on the entity's ability to continue as a going concern. Then the auditor reflects the finding to the audit report, presenting to the attention of users of financial information (Güredin, 2010). ISA 570 provides guidance to the independent auditor on how to form the opinion considering the case where it is appropriate to use the going concern assumption but there is a material uncertainty, and the case where it is not appropriate to use the going concern assumption. If the auditor concludes that the use of the going concern assumption is appropriate in the circumstances but a material uncertainty exists, the auditor shall determine whether the financial statements; a) adequately describe the principal events or conditions that may cast significant doubt on the entity's ability to continue as a going concern and management's plans to deal with these events or conditions, and, b) disclose clearly that there is a material uncertainty related to events or conditions that may cast significant doubt on the entity's ability to continue as a going concern (ISA 570, par. 18).

Table 1: Going concern assumption and the types of auditor's opinion

The Management's uses of going concern assumption	Material uncertainty	The adequacy of related disclosures in the financial statements	Auditors' Opinion
Appropriate	Do not exists	Adequate	Unmodified opinion
Appropriate	Exists	Adequate	Unmodified opinion (but have to include an Emphasis of mater paragraph in the auditor's report)
Appropriate	Exists	Disclosures are not made	Qualified opinion or Adverse opinion
Inappropriate	Exists	Unimportant	Adverse opinion
Inappropriate	Material uncertainties are significant to the financial statements as a whole	Unimportant	Disclaimer of opinion

Source: Socol, 2010

When it is appropriate to use the going concern assumption and there are no material uncertainties, the auditor will provide an unmodified opinion. However, if a material uncertainty exists and an adequate disclosure is made in the financial

statements, the auditor shall express an unmodified opinion and include an Emphasis of Matter paragraph in the auditor's report (ISA 570, par: 19). In situations involving multiple material uncertainties that are significant to the financial statements as a whole, the auditor may consider it appropriate in extremely rare cases to express a disclaimer of opinion instead of adding an Emphasis of Matter paragraph (ISA 570, A22). If adequate disclosure is not made in the financial statements, the auditor shall express a qualified opinion or adverse opinion, as appropriate, in accordance with ISA 705. The auditor shall state in the auditor's report that there is a material uncertainty that may cast significant doubt about the entity's ability to continue as a going concern (ISA 570, par. 20).

If the financial statements have been prepared on a going concern basis but, in the auditor's judgment, management's use of the going concern assumption in the financial statements is inappropriate, the auditor shall express an adverse opinion (ISA 570, par.21).

Summary:

The final changes made to the ISA 570 standard which was revised in 2016 are as follows:

Now the management and the auditor have to include more explanations in the auditor's report on the entity's ability to continue as a going concern. Where a material uncertainty exists, if it is appropriate to use the going concern assumption and the matter is adequately explained in the footnotes to financial statements, an unmodified opinion shall be provided, together with an explanation under the heading of "Material Uncertainty on the Entity's Ability to Continue as a Going Concern". Also, the related footnote to financial statements should be referred to, stating that the opinion has not changed, because of the related matter.

Where a material uncertainty exists, if it is appropriate to use the going concern assumption and the matter is **not** adequately explained in the footnotes to financial statements, a qualified opinion or an adverse opinion shall be provided, and the situation shall be explained in the basis of qualified/adverse opinion paragraph (TMUD -the Association of Accounting Experts of Turkey-, 2015).

If management has worked on the going concern assumption, the auditor shall discuss the management's assumptions, checking for incidents and situations that may cast significant doubt on the entity's ability to continue as a going concern. The manner of the management in handling the going concern assumption shall also be examined. The auditor's report shall be prepared after reaching a conclusion on the going concern assumption (Tepegöz and Türedi, 2016). If the management has not worked on the going concern assumption, the auditor shall discuss with the management the purpose and the reasoning for the going concern assumption. The Auditor should inspect the entity's ability to assess the going concern assumption, and should inspect the issues and cases preventing the entity from continuing as a going concern

CONCLUSION

Financial reporting of the entities, and the reports prepared by auditors are an important tool for the users of financial statements for them to decide with respect to the entity's ability to continue as a going concern. From the investor's perspective, this is an indicator of the ability of the entity to continue its operations in the long run (Triani, et al, 2012). In fact, going concern is the fundamental assumption in the preparation of financial statements. In the Conceptual Framework, it is stated that the financial statements should normally be prepared under the assumption that the entity will continue its operations in the foreseeable future. Checking the root causes of financial crises and entity failures, it is seen in many of those that the financial reports, and the auditor's report, did not include sufficient and accurate information on the uncertainties affecting the entity's ability to continue as a going concern.

However, independent audit is an important monitoring tool, because of the potential conflicts of interest between the owners of entities, executives or other stakeholders (DeAngelo, 1981). In conclusion, the auditor should make a detailed examination on the entity's ability to continue as a going concern, evaluate the findings, and state the results in the independent audit report. It is of great importance for the entity's future and the interested investors that the risks related to the entity's ability to continue as a going concern are clearly identified. On the other hand, shareholders, lenders, creditors, regulators and other users of the financial statements rely on the auditor to give timely warning of impending corporate failure. The assessment of an entity's ability to continue as a going concern is the responsibility of the entity's management; and the appropriateness of management's use of the going concern assumption is a matter for the auditor to consider on every audit engagement.

175

References

- Akpotu C. & Israel O (2013). External Auditors' Unethical Behaviour and Corporate Business. *International Journal of Business and Management Invention* , 2(4): 12-18
- Arnedo, L., Lizarraga, F., & Sánchez, S. (2012). The role of accounting accruals for the prediction of future cash flows: evidence from Spain. *SERIEs*, 3(4), 499-520.
- Bozkurt, Nejat (2016). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Brunelli, S. (2018). *Audit Reporting for Going Concern Uncertainty Global Trends and The Case Study of Italy*. Springer International Publishing.
- Cordos, G.S. & Fülöp, M.T. (2015). Understanding audit reporting changes: introduction of Key Audit Matters. *Accounting and Management Information Systems*, 14 (1), 128-152. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3069755>

DeAngelo, L. E. (1981), Auditor independence, “low balling”, and disclosure regulation, *Journal of Accounting and Economics*, August, 113-127.

Eickemeyer, J., & Love, V. (2016). The concerns with going concern. *The CPA Journal*, 86(1), 6.

Enofe, A. O., Mgbame, C., Otuya, S., & Ovie, C. (2013). Audit Report and Going Concern Assumption in the Face of Corporate Scandals in Nigeria.

Geiger, M. A., & Rama, D. V. (2006). Audit firm size and going-concern reporting accuracy. *Accounting Horizons*. 20(1), 1-17.

Gutierrez, E., Krupa, J., Minutti-Meza, M. & Vulcheva, M., 2015. A Cross-Country Examination of Auditor Reporting for Going-Concern Uncertainty. Working paper, Universidad de Chile.

Güredin, E. (2010). Denetim ve Güvence Hizmetleri, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım. 2010.

International Accounting Standard- IAS 1 *Presentation of Financial Statements*, <https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias1>

International Federation of Accountants- IFAC (2010). Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements International Standard on Auditing (ISA) 570.

Karacan, S. & Uygun, R. (2016). Denetim ve Raporlama. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Kaval, H. Muhasebe Denetimi. Ankara: Gazi Kitabevi, 2. Baskı. 2005.

Kwok, B. (2005). Accounting Irregularities in Financial Statements: A Definitive Guide for Litigators, Auditors, and Fraud Investigators, Gower Publishing.

Louwers, T.J. (1998). The Relation between Going-Concern Opinions and the Auditor’s Loss Function. *Journal of Accounting Research*, 36(1), 143-156.

Martens, D., Bruynseels, L., Baesens, B., Willekens, M. & Vanthienen, J., (2008). Predicting going concern opinion with data mining. *Decision Support Systems*, 45, 765-777. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2008.01.003>

Mgbame, C.O., Eragbhe, E. & Osazuwa, N.P. (2012). Audit Partner Tenure and Audit Quality: An Empirical Analysis. *European Journal of Business and Management*, Vol. 4, No. 7.

Moradi, M., Salehi, M., Yazdi, H. S., & Gorgani, M. E. (2012). Going concern prediction of Iranian companies by using fuzzy c-means. *Open Journal of Accounting*, 1(02), 38.

Nogler G.E., (2008), “Going concern modifications, CPA firm size, and the Enron effect”, *Managerial Auditing Journal*, 23(1). 51-67.

Socol (2010). Significant doubt about the going concern assumption in audit. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 12(1).

Tepegöz, Ş. & Türedi, H. (2016). İşletmenin Sürekliliği Varsayımı ve Denetçinin Sorumluluğu. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 8 (2) , 43-52

TMUD, (2015). Yeni Denetçi Raporlarının Temel Noktaları.

<http://www.tmud.org.tr/Archive.aspx?MenuID=55>

Triani, N. N. A., Satyawana, M. D., & Yanthi, M. D. (2012). Determining The Effectiveness of Going Concern Audit Opinion by ISA 570. *Asian Journal of Accounting Research*.

Türel, A. & Türel, A. (2016). Yeni Denetim Raporlarının Finansal İletişime Etkileri. İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Muhasebe Enstitüsü 2016 Seçmeler. Editör: Göksel Yücel. İstanbul.

Yaşar, A. (2017). İşletmenin Sürekliliğinde Ortaya Çıkan Belirsizliğin Bağımsız Denetim Raporlarındaki Denetçi Görüşleri Açısından İncelenmesi: BİST’de İşlem Gören Sınai Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 19(1), 58-85.